

GÜMÜLCİNE AYÂNI TOKADCIKLI SÜLEYMAN

1761(?)-1804

NECMETTİN AYGÜN*

Bu çalışmada, XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Batı Trakya'da hâkimiyet tesis eden bir ayânın hayatı ele alınarak devrin taşra idaresinin özellikleri tasvir ve tahlil edilmektedir. Çalışmada arzu, heves ve temâyüller ekseninde servet ve itibar edinmenin bir ayândaki yansımalarına dayalı biyografi oluşturulurken Batı Trakya'nın Osmanlı jeopolitik ve ekonomik yapısındaki yeri üzerine de tespitlerde bulunmaktadır.

Ayân, işlevi bakımından bir şehir veya kasabanın ileri gelenini; hatırı sayılır kimsesini ifade eder. Devlet kurumlarının düzenli olarak işlediği, savaşların kazanıldığı devirlerde şöhret sahibi değillerken, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren uzun süre devam eden savaşların yarattığı olumsuz ortam neticesinde devletin asker ve vergi toplamada sıkıntı çekmesi nedeniyle ayânlar önem kazanmaya başlamışlardı. Başlangıçta vergi toplama işi başta olmak üzere vali ve sancak beylerine yardımcı olan *ayân ve eşrâf* XVIII. yüzyılda devletin giderek merkezî gücünü kaybetmesiyle birlikte *mütesellim*, *muhassıl* ve *mültezim* gibi görevlerle devlet katında yasal bir konum elde etmişlerdi. Özellikle adamlarıyla sınırlardaki savaşlara katılan veya devlete isyan edenler üzerine giden ayân ve eşrâf *kapıcıbaşılık*, *vezirlik* ve *valilik* gibi üst düzey görevler elde ederek idarecilikte en üst kademelere ulaşmışlar ve zamanla bağımsız hanedânlıklar hâline gelmişlerdi¹. Devlet

* Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, lezgioglu_a@mynet.com, 0506 5857677.

¹ İltizam ve Malikâne sistemlerinin işleyişiyle ilgili örnekler için bakınız Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005, s. 291-359. Ayânlık uygulaması hakkında bkz. Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedânlıklar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara 1999, s. 165-173 ve aynı yazar, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumuna*, İstanbul 2008, s. 189-212.

merkezinden gönderilen her seviyedeki memurun taşrayı yeterince tanınamaması nedeniyle üzerine aldığı işi zamanında ve hakkıyla yerine getirememesi ayân ve eşrâfın önem kazanmasında rol oynamıştı. Merkezî otoritenin taşrada iyice zayıflamasından faydalanan bazı ayânların özellikle 1730'lu yıllarda² kanun ve emirlere uymayarak halka zulmetmeyi ve topladıkları vergileri devlete ödememeyi gelenek hâline getirmeleri ayân ve eşrâfın uzun yıllar problem olarak kalmalarına yol açmıştı.

Gümülcine Ayânı Tokadıklı Süleyman'ın etkin olduğu bölge Batı Trakya olarak bilinen coğrafyayı içermektedir³. Bölgede Osmanlı egemenliğinin sağlanmasından sonra Dimetoka⁴, Gümülcine, Yenice-i Karasu ve Kavala gibi kasabalarda gerçekleşen imar faaliyetlerinin yanı sıra halkın çeşitli vergilerden muaf tutulması bölgenin gelişmesini sağlamıştır. İber ve Macaristan Yahudilerinin Güney Balkan kasabalarına yerleştirilmeleri bölgedeki dokuma ve ticaret geleneğinin gelişmesine yol açmıştı. Benzer etkiler neticesinde XVI. yüzyılın ilk yarısında bölgede ticarî ve sosyal binaların inşâsında artış görülürken nüfus açısından da büyüme yaşanmıştı⁵. Böylece Osmanlı fethinden önce ve Osmanlı fethinin ilk yılları Akdeniz korsanlarının tehdidi altında olan bu küçük kasabalar Osmanlı devletinin aldığı önlemler; sağlamış olduğu uzun dönemli barış ortamıyla büyük yerleşimlere dönüşme fırsatı bulmuşlardı. Gümülcine, Rumeli coğrafyasında *Sol Kol* diye bilinen tarihî yolun ortalarında⁶; siyasî ve iktisadî öneme sahip bir havzanın merkezindedir. 1433 yılında, “*küçük bir nehrin kıyısında, etrafı duvarlarla çevrili güzel bir kasaba*” olarak betimlenen Gümülcine, Osmanlı egemenliği sayesinde önem kazanmış ve 1800'lü yıllarda bin hâneli; yaklaşık beş bin kişilik

² Bu durumun ortaya çıkmasında 1683 Viyana bozgunu, 1695 yılında Malikâne sistemine geçiş ve devam eden süreçte savaşlarda başarı yakalanamaması gibi gelişmeler neticesinde ortaya çıkan adem merkezci ortam önemlidir.

³ Batı Trakya coğrafyasını, doğuda Meriç nehrinden başlatmak, batıda Karasu ırmağı dolaylarında sonlandırmak, güneyde Adalar Denizi ve kuzeyde ise Filibe ve Hasköy kazalarının güney kısımlarıyla sınırlandırmak mümkündür.

⁴ Osmanlı Balkan coğrafyası ile ilgili olarak Machiel Kiel'in çalışmaları önemlidir; Dimetoka için bkz. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, s. 305-308, Kavala için bkz. *DVİA*, C.25, Ankara 2002, s. 60-62, Filibe için bkz. *DVİA*, C.13, İstanbul 1996, s. 79-82 ve Gümülcine için bkz. *DVİA*, C.14, İstanbul 1996, s. 268-270.

⁵ Machiel Kiel, “Via Egnatia Üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed. E. A. Zachariadou), İstanbul 1999, s. 161-177 ve Kemal Karpat, “Balkanlar”, *DVİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 29-30.

⁶ Bu yol İstanbul'dan başlamakta Tekirdağ-İpsala-Ferecik ve Dedeoğlu'ndan geçerek Gümülcine'ye ulaşmakta, Sarışaban-Yenice ve Kavala üzerinden devam etmekteydi.

bir yerleşime erişerek⁷ Türk-İslâm kültürüne ait yapılarıyla Batı Trakya Müslümanlarının dinî ve kültürel merkezi durumuna gelmişti.

Batı Trakya, aynı zamanda iktisadî açıdan önem taşıyan bir coğrafyada yer almaktaydı. XVII. yüzyılda yerel üretim-tüketim ilişkileri içerisinde devam eden Balkan ekonomisinde XVIII. yüzyıl önceki dönemlere oranla farklılık sunar. XVIII. yüzyılda yerel ticaret, uluslararası boyut kazanmaya başlamış ve önceleri buğday ve hayvan ticareti ekseninde gerçekleşen ticarî faaliyetlere bu yüzyılda pamuk, yün, ipek, mısır ve tütün ticareti eklenmişti. Balkanlar, bu yıllarda sanayileşme aşamasında olan Avrupa'nın Osmanlı topraklarından hammadde elde ettiği sayılı birkaç bölgeden biriydi⁸.

Rumeli Olayları ve Tokadcıklı Süleyman'ın Ayânlığı

Avrupa devletleri ve Rusya ile gerçekleşen savaşlarda Osmanlı ordusu Rumeli topraklarından geçerek savaş mahalline vardığından Rumeli'deki yerleşimler harap olmuş, halk fakir düşmüştü. 1683 yılındaki Viyana bozgunu ve devamında yaşanan gelişmeler Rumeli'deki mevcut düzeninin bozulmasını hızlandırmış; bölgede eşkıyanın türemesi için gerekli olan ortamı oluşturmuştu. Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın 1691 yılında Rumeli'deki Yörükleri "*evlâd-ı fâtiyhân*" adıyla yeni bir düzen vererek silahlandırması, daha önce kaybedilen bazı toprakları geri almayı sağlamış olmakla birlikte zamanla bu silahlı sekbanlar "*türedi eşkıyası*" adı altında her tarafa yayılarak halka sıkıntı ve zulüm verir hâle gelmişlerdi⁹. 1690'larda genelde mahallî örgütlenme aşamasında olan eşkıyalık hareketleri birkaç on yıl geçtikten sonra bölge genelini tehdit eder hâle gelmişti: 1716 yılı gibi erken bir tarihte bölgede nam salan Arnavut eşkıyasının Dağlı eşkıyasıyla birleşmemesi için devlet önlem almak zorunda kalmıştı¹⁰. Ancak, özellikle 1768 yılında başlayan Osmanlı Rus savaşında yaşanan yenilgi Osmanlı devletinin itibarını ciddi ölçüde sarsarken isyan ve eşkıyalık hareketleri öncesine oranla yayılma

⁷ Traian Staianovich, "Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed. E. A. Zachariadou), İstanbul 1999, s. 234-235.

⁸ Necmettin Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, s. 98-100; Numan Elibol, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* (Hacettepe Üniv. Basılmamış Y. Lisans Tezi), Ankara 1996 ve Traian Staianovich, "Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia", s. 225-240.

⁹ Mehmet Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, Sayı 2, Elazığ 2006, s. 377.

¹⁰ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet-Dâhiliyye, Dosya no: 36, Gömlek no: 1761, 14 Aralık 1716.*

göstermişti¹¹. Savaşların yarattığı idarî boşluktan yararlanan yerel güçler, taşranın güvenliği sağlama başta olmak üzere idarî-malî işleri yerine getirmede öne çıkmaya başlamışlardı. Devleti taşrada temsil etme yetkisini elde etmek amacıyla yerel güçlerin kendi aralarında mücadeleye başlamaları gerek Balkanlar ve gerekse diğer Osmanlı topraklarında meydana gelen eşkıyalık ve isyan hareketlerinin ana sebepleri arasındaydı. Bu mücadelelerden sonra idareyi ele geçiremeyenler veya mevcut konumlarını kaybedenler çareyi kolaylıkla ulaşılamayacak alanlara çekilmede bulmaktaydılar. Bu gibiler, akraba ve adamları hâricinde zamanla yanlarına aldıkları işsiz güçsüz takımıyla eski itibar ve servetlerini ele geçirecek ortamı aramaya, uygun zamanı beklemeye başlamaktaydılar. Ancak, firar ve isyan hâli veya dağda geçen zaman beslenme başta olmak üzere temel ihtiyaçları karşılamak için kaynak aramayı gerektirdiğinden üretim alanlarının yağmalanması, yerleşimlerin yakılıp yıkılması, halka sıkıntı ve acı verilmesi neredeyse olağan hâle gelmekteydi. XVIII. yüzyılın sonlarında Rumeli'de yaşanan isyan ve eşkıyalık hareketleri ve bu hareketler içerisinde Tokadçıklı Süleyman'ın yeri belirtilen süreç ile benzer özellikler göstermektedir.

Eşkıyalık hareketleri, Rumeli'nin güneydoğu kesimlerinde şiddetlenmeden önce güney ve güneybatı kesimlerinde devam etmekteydi¹². 1768 Osmanlı-Rus savaşının etkisiyle birlikte Rumeli'de eşkıyalık hareketleri ilkin Kırcaali bölgesinde 1780'lerde yayılma gösterince, bu gelişme kısa sürede ahâlinin yerini yurdunu terk etmesine ve bölgede anarşinin hâkim olmasına vesile olmuştu¹³. Balkanlarda eşkıyanın Kırcaali dağlarını mesken tutması, Kırcaali ve çevresinin Rodop sıradağları ile iç içe olması nedeniyle eşkıyaya sığınma imkânı sağlamasından ötürüydü. Kırcaali'deki bu ayaklanmalar

¹¹ 1768 Osmanlı-Rus savaşının organizasyonu ve idaresinde görülen bozukluklar ile yenilgi ve toprak kayıpları merkezî otoritenin 1683 Viyana kuşatmasında sonra bir kez daha sarsılmasını sağladığından ortaya çıkan ortam ayân ve eşkıyaya daha rahat hareket etme fırsatı vermişti bkz. *Virginia Aksan, Ahmed Resmî Efendi*, İstanbul 1997, özellikle III. Bölüm. Bu nedenle Ahmed Cevdet, Rumeli'deki karışıklıkların ilk ortaya çıkışını 1768 yılındaki Rusya seferine bağlamakta ve bu seferde görev alan ayân ve eşrafın Osmanlı devlet idarecileriyle samimi olmaları ve bu vesileyle savaşta görevli idarecilerin yetersizliklerini görmelerinin ilerleyen süreçte ayânların bölge idarecilerini muhatap almadan doğrudan İstanbul ile ilişki kurmaya çalışmalarına yol açtığından bahseder bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1984, C.4, s. 1820.

¹² Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.1, 310, 400; C.2, 936.

¹³ Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk (Çev. Recep Boztemur)*, Ankara 2004, 120-121. Bölge ayânları, nüfuzlarını korumak için askere ihtiyaç duyduklarında Kırcaali dağlarındaki eşkıyadan, Tuna yalısındaki Deliorman halkından ve Arnavutlardan yararlanmaktaydılar bkz. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.4, s. 1821.

Kırcalı veya *Dağlı* ayaklanmaları adı altında şöhret bularak Balkanlara yayılmıştı. XVIII. yüzyılda Rumeli genelinde eşkıyalar *Dağlı/Kırcalı*, *Arnavut* ve *Deliorman* adlarıyla nam salmışlardı¹⁴. Rumeli'deki Dağlı eşkıyası özellikle Sarışaban, Yenice-i Karasu, Gümülcine, Hasköy, Sultanyeri, Mekri, Ferecik ve Dimetoka kazalarından beslenmekteydi¹⁵. Balkanlarda eşkıyalık hareketlerinin yoğunlaştığı bölgeler arasında Tuna yalısı ve Batı Trakya ilk sırada yer almaktaydı¹⁶.

1791 yılında bölgede şiddetlenen ayaklanmaların devletin malî, askerî ve siyasî gücünün her anlamda zaafa uğradığı bir döneme rastlaması önemlidir. Osmanlı devleti oldukça güçlenen ve hâkimiyet alanlarını kendi bölgeleri dışına yayan Vidin, Rusçuk ve Silistre ayânları gibi ayânlara karşı etkili olamadığı gibi ayânları af ederek ödüllendirme yoluna gitmesi de devletin gücünün iyice zayıflamasına yol açmıştı¹⁷. Vidin Ayânı Pazvandoğlu Osman, Rusçuk Ayânı Tirsiniklioğlu İsmail ve Silistre Ayânı Yılıkoğlu Süleyman Balkanların kuzeyinden Sofya'ya kadar olan Balkan arazisinde söz sahibi hâline gelmişlerdi. Aynı yıllarda Tepedelenli Ali Paşa Yanya ve Mora taraflarında hâkimiyet sürmekteydi. Liyakatten yoksun pek çok Rumeli valisi ve diğer devlet memurlarının Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlarda görülen yetersizlikleri ayânların güç ve servet kazanmalarında ve daha rahat hareket etmelerinde etkili olmuştu. Devlet, 1791 yılında Avusturya, 1792 yılında ise Rusya ile savaşları sonlandırdığında isyan edenlerin üzerine daha rahat gidebilme imkânı bulmuştu.

1780'li yıllarda Mestan Ağa'nın kardeşi Yoğurtçuoğlu Hasan, Gümülcine kazasında ayânlık yapmakla birlikte 1785 yılında katledilmiş ve malları devlet tarafından zapt edilmişti. Bu olayda Mestan Ağa ve diğer eşkıya hakkında da yakalama emri çıkmış olduğundan Mestan Ağa ve kardeşinin bölgedeki eşkıyalık hareketlerine bulaştıkları anlaşılmaktadır¹⁸. Yakalanma emri bulunmasına rağmen bir şekilde kendini affettirdiği anlaşılan Mestan Ağa, 1790'lı yıllarda Gümülcine ayânı olarak görev yapmıştı. Bu yıllarda sayıları üç bini bulan Kırcalı eşkıyası, Kırcalı dağlarında kuleler

¹⁴ BOA. *Cevdet-Dâhiliyye*, 143/7116, 07 Ağustos 1793 ve BOA. *Cevdet-Dâhiliyye*, 290/14467, 2 Mart 1794.

¹⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayûn Tasnifi*, Dosya no: 1404, Gömlek no: 56825, 5 Temmuz 1796.

¹⁶ E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1999, s. 115.

¹⁷ Halime Doğru, *Rumeli'de Yaşam*, İstanbul 2007, s. 75.

¹⁸ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 25/1252-C, 25 Şubat 1785.

inşâ ederek bölgede eşkıyalık yapar hâle gelmişti. 1791 yılında Gümülcine'den Edirne'ye kadar olan kaza ayânlarına eşkiyayı takip görevi verilmişti¹⁹. Dağlı eşkiyasının Filibe yöresinden kalkarak Gümülcine yönüne gitmesi ve halka zulmetmesi üzerine 1793 yılında Gümülcine Ayânı Mestan Ağa ile bölge ileri gelenlerine durum hakkında emirler yazılmıştı²⁰. 1793 yılında Edirne Bostancıbaşı'nın gayretleriyle, eşkiya ile haberleşilerek iskân olunmaları için anlaşma sağlanmışsa da, bir kısım eşkiya Filibe ile Hasköy civarında yine köy ve kasabaları yağma etmeye devam etmişti.

Eşkiyaya destek verdiği anlaşılan Gümülcine Ayânı Mestan Ağa, 1793 yılı sonlarında yakalanarak İskeçe'de hapsedilmişti. Ağanın mallarının tespiti ve devlet adına zapt edilmesi işlemine başlanmıştı²¹. 1794 yılında eşkiya takibiyle görevlendirilen Çirmen Mutasarrıfı Ali Paşa, Cuma Pazarı'nda eşkiyayı sıkıştırmış, birçok eşkiyayı ortadan kaldırmışsa da buradan kaçanlar Hasköy kazasının Yoğurtçu köyüne ve devam eden takip karşısında Despot yaylasına kaçarak kurtulmuşlardı²². Dağlı eşkiyasının yarattığı anarşi sonucu bölge halkından bir kısmı Rumeli ve Anadolu'ya dağılınca devlet bu gibileri memleketlerine döndürmek için uğraş vermişti. Devletten af dileyen Kara Feyzi ve adamları iskân amacıyla bağışlanmışlardı. Plevne ve Lofça'da aktif olan eşkiyadan Hacı Manav'ın üzerine 1795 yılında varılınca, Hacı Manav beş-altı yüz kadar zâyîât vererek Gümülcine tarafına kaçmıştı. 1795 yılında Fere Ayânı Ahmet Haseki, Edirne Bostancı Ağalığı'na görevlendirilince yerine, ileride karşımıza sıkça çıkacak olan Ali Molla ayân göreviyle bırakılmıştı.

Eşkiyaya yüz bin kuruştan ziyade destek verdiği ve birkaç devlet geliri- ni işlettiği görülen Mestan Ağa'nın devlete olan borçlarının tespiti, halkın Mestan Ağa'ya destek olması nedeniyle gerçekleşmemekteydi. Bununla birlikte *emvâl ve eşyâsının* tespit edilmesinden sonra Mestan Ağa'nın idam edilmesi uygun görülmüştü²³. 1795 yılı ortalarında Rumeli valiliğine atanan Mehmet Hakkı Paşa döneminde eşkiyanın bertaraf edilmesinde önceki dönemlere oranla mesafe alınmıştı. Hakkı Paşa'ya göre, eşkiya üzerine görevlendirilen askerin Rumeli askeri olması ve bu askerin eşkiyaya destek vermesi bölgedeki eşkıyalık hareketlerinin dört beş senedir bastırılmamasının nedeni idi. Dolayısıyla eşkıyalık hareketlerinin bastırılmasında Anadolu ve

¹⁹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara 1983, s. 21.

²⁰ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, s. 27.

²¹ BOA. *Cevdet-Zabtiyye*, 64/3184, 23 Aralık 1793.

²² Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.3, 1491, 1493, 1495 ve Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, s. 27.

²³ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 180/8180, 17 Temmuz 1795.

Balkanın öte yakası askerinin görevlendirilmesi gerekliydi²⁴. Mehmet Hakkı Paşa, 1796 yılında Rumeli'ye adamlarını göndererek bölgedeki vali ve ayânların durumlarını araştırmıştı. Sonuçta dağlı eşkiyasına yardım ve yataklık yaptığı tespit edilen Dimetoka, İştîp, Edirne, Gümülcine ve Samako ayânları ile diğer ayân ve eşraftan beş yüz eşkiyanın kesik başı İstanbul'a gönderilmişti. Bunlar arasında Gümülcine Ayânı Mestan Ağa da yer almaktaydı²⁵.

Çalışmamızda sıkça geçen bazı yerleşim isimlerinden hareket ederek Tokadcıklı ile hâmisi Mestan Ağa hakkında önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Gümülcine'nin kuzeyinde, Gümülcine'ye en yakın yerleşim Sultanyeri kazasıdır ve bu kazanın ilk merkezinin Mestanlı köyü, 1880'li yıllardan sonraki merkezinin de Koşukavak olduğu bilinmektedir²⁶. İsmi başındaki *Tokadcıklı* sıfatı Süleyman'ın doğum yerini göstermektedir. Bu yerin geçmişi hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, günümüzde Bulgaristan'ın Kırcaali İline bağlı Koşukavak ilçesinde *Tokatçık* adında bir köy bulunmaktadır ve bu köy, adı geçen Tokadcık ile aynı yerleşim yeridir. Dolayısıyla, Tokadcıklı Süleyman'ın ayânlık yaptığı ilk yer, aynı zamanda doğduğu kazadır; Sultanyeri'dir. Benzer şekilde Mestanlı köyü, yukarıda verilen bilgiye göre Sultanyeri kazasının ilk merkezi olduğuna göre, Mestan Ağa, isminden hareketle aslen Sultanyeri halkından olmalıdır ve günümüzdeki idarî yapılanmaya göre Mestan Ağa da, Tokadcıklı gibi Bulgaristan'ın Kırcaali ilindedir²⁷.

Tokadcıklı Süleyman'ın Gümülcine ayânı olmadan önceki hayatı hakkında 1796 yılında devlete gönderilen rapor ile tarihçi Cevdet Paşa'nın Rumeli olayları hakkında vermiş olduğu malumat önemlidir. İlgili rapora göre, "*Eşkiyayı kollayan ve destek verenler arasında Gümülcine Ayânı Mestan Ağa da var-*

²⁴ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 1404/56825, 5 Temmuz 1796 ve Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s. 1587-1589.

²⁵ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancıları*, s. 34, 40, 44.

²⁶ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, İstanbul 1987, s. 75.

²⁷ 1777 yılında Filibe, Dimetoka, Samako, Edirne, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama, Siroz, Sultanyeri ve Sofya gibi yerleşimler Paşa (Sofya) Sancağına bağlı kazalardı bkz. BOA. *Mâlîyye Defterleri No 3115*, 6-8. Çalışmamızda kullanılan arşiv belgelerine göre de İskeçe, Gümülcine, Sultanyeri, Dimetoka, Ahi Çelebi, Filibe, Çırpan, Zağra-i Atik ve Cedid, Akçekızanlık, Çirmen, Uzuncaabad ve Hasköy gibi yerleşimler kaza konumundadırlar. 93 Harbinde toprak kayıpları yaşandığı için Rumeli'nin idarî örgütlenmesinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bölgenin XVI. yüzyıldaki idarî yapılanması hakkında bkz. *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri 937/1530*, Ankara 2001, C1 ve *167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri 937/1530*, Ankara 2001, C1.

dir. Mestan Ağa, hırsızların yatağı ve adamlarını istediği kaza ve kuraya ayân olarak atayabilecek güçte olan biridir ve en iyi adamı da Tokadçıklı Süleyman'dır. Bu bağlılık nedeniyle Mestan Ağa Tokadçıklı'yı Sultanyeri'ne ayân olarak atamıştır. Tokadçıklı Süleyman eski dağlı hırsızlarından olup görünüşte eşkıyayı desteklemeyen ancak gerçekte fesadın ve eşkıyanın en iyi destekçilerindedir"²⁸. Raporunda verilen bilgiler Ahmed Cevdet Paşa'nın verdiği bilgileri desteklemektedir, "Tokadçıklı Süleyman eşkıya takımından olduğu halde Gümülcine Ayânı Mustan Ağa'nın yanına girip zamanla bölükbaşı olmuştur. Sonra Mustan Ağa idam edilince onun yerine geçmiş ve kanunsuz yolla Gümülcine ayânı olmuştur. Devlete bağlılığı nedeniyle kendisine kapıcıbaşılık rütbesi dahi verilmiştir. Ancak Tokadçıklı zamanla mal mülk sahibi olarak diğer birkaç kazanın ayânlığını eline geçirmiş ve devlete karşı tutumunu da değiştirmiştir. Kendi arzusuna gelmeyen hükümet emirlerini dinlememeye ve geciktirmeye başlamıştır"²⁹. Burada verilen bilgilere göre, bir ayân başka bir ayânın doğmasına uygun olacak ortamı hazırlamakta ve her ayân bölgesinde hâkimiyet kurarken öncelik baskı ve şiddet yöntemine öncelik vermekteydi.

Tokadçıklı Süleyman'ın Sultanyeri ayânlığını ele geçirmesi ve kendini kabul ettirmesi süreci, öldürülmeden birkaç ay önce, Nisan 1804 tarihli bir görüşmede kendi anlatımında ise şu şekildedir, "...ben aslında Sultanyerinde on beş-yirmi nefer ile bir bölükbaşı idim, beni Sultanyeri ayânı çekemedi, üzerine âdemler gönderdi beni beş on gün muhâsara etdiler (ancak) bir çaresini bulamadılar, olduğum evimi yaktılar, ben ise on üç neferâdımla firâr eyledim, bir iki aydan sonra etraftan Sultanyeri ayânına recâ etdirüp yanımda olan on üç âdemimle gelüp evimi yapup oturdum, bir ay geçtikten sonra Sultanyeri ahâlilerini toplayıp bu âdem size kaç kuruş teklif etdi dediğimde (onlar da) elli kese (:25000 kuruş) dediler, ben dahi yirmi kese (:10000 kuruş) ile idâre ederim diyerek onları ayândan döndürerek yanıma aldım ve ayânın yanında olan bölükbaşılarm her birlerine birer köy vaad ederek (onları) yanıma aldım, ertesi günü ahâli ile birlikte ayânın evine hücum ve herifi öldürerek yerine Sultanyeri ayânı oldum, kırk üç senedir ben bu eşkıyanın arkasıyla (:desteğiyle) gezdim..."³⁰. Buradaki ifadelerle göre Tokadçıklı, Sultanyeri ayân-

²⁸ Bu rapor 7014 kayıt numarası ile Topkapı Sarayı Arşivi'ndedir bkz. E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 115, 116.

²⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (Sadeleştiren Dündar Günday) C.7, İstanbul 1974, 366-367. Rumeli'deki ileri gelenler hakkında her iki kaynaktan verilen bilgilerin abartılı bir şekilde kayda alındıkları, devletin yetersizliklerini görmek yerine ayân ve eşrâfi suçlama eğiliminde oldukları görülmektedir.

³⁰ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 61/2715-B, 10 Nisan 1804. Tokadçıklı'nın buradaki ifadelerine göre onun 1804 yılında idam edildiğinde 43 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki *kırk üç yıl eşkıya desteği ile gezdim* ifadesi Sultanyeri ayânlığını ele geçirmesinden 1804 yılına kadar olan zamana işaret

lîğını siyasî ve askerî nüfuzunu kullanarak, Mestan Ağa'nın desteği olmadan ele geçirmiştir. Çalışmamızda *bölükbaşı* unvanıyla sıkça karşılaştığımız kimselerin bölge ayanına bağlı askerî kuvvetlerin komutanlarının olmalarının yanında vergi tahsili başta olmak üzere yaşadıkları muhitin işlerini yerine getiren ileri gelenler/söz sahibi kimseler oldukları ve ayânlık denilen sistemin en alt katmanında yer alan kişilerden oldukları anlaşılmaktadır.

1796 yılında, Gümülcine Ayâni Mestan Ağa eşkiyanın esas destekçisi olarak görülürken Sirozlu İsmail, *yirmi yıldan beri* bir türlü ortadan kaldırılamayan eşkiya destekçisi, Emin Ağa ise hıyanet etmesin diye kendisine zorunlu olarak Hasköy mütesellimliği verilen ancak bir türlü ele geçirilemeyen eşkiya yatakcısı olarak görülmekteydi. Gümülcine ayânının adamları olan Dimetoka Kazası Ayâni Veysioğlu Halil ile Sultanyeri Kazası Ayâni Tokadcıklı Süleyman'ın eşkiyaya destek verdikleri belirtilmektedir³¹.

Dağlı eşkiyası karşısında gösterdiği başarıyı Vidin ve çevresinde karışıklık çıkaran Pazvandoğlu Osman ve adamları karşısında gösteremeyen Hakkı Paşa 1797 yılı başlarında görevden alınmıştı³². Bu dönemde, eşkiyadan Kara Hasan ve Kara Feyzi'nin Fere kazasına bağlı Ilıcalar köyünde buldukları tespit edilince üzerlerine varılmış, yapılan muharebede eşkiya Mekri kasabasına kaçmak zorunda kalmıştı³³. Dağlı eşkiya ile uğraşılırken Vidin'de, Pazvandoğlu'nun ayaklanması söz konusudur. Devletin tüm güçleriyle üzerine giderek 1798 yılı yazında Vidin kalesinde kuşattığı Pazvandoğlu bir türlü ele geçirilemeyince Kasım ayında kuşatma kaldırılmıştı³⁴. Osmanlı ordusunun 80 bin kişiyle bu kuşatmadan başarısız çıkması devletin içinde bulunduğu siyasî ve askerî durumu göstermesi açısından önemlidir. Pazvandoğlu'nun şöhreti her tarafa yayılınca diğer ayânlar bu durumdan cesaret alarak birbirlerinin kazalarına saldırmaya başlamışlardı, Rusçuk ve

---

olamayacağından, zira kendisine ayânlığı veren Mestan Ağa 1790'lardan sonra bölge ayânıdır, bu durumda Tokadcıklı Süleyman'ın 1761 yılında doğmuş olduğu söylenebilir.

³¹ E. Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, s. 115-117. Bu rapor, Rumeli Valisi Hakkı Paşa tarafından gönderilmiş olmalıdır.

³² Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, 44. Dağlı eşkiyası karşısındaki başarıları İstanbul'daki devlet ricâlini de tedirgin etmişti, görevden alınmasını sağlayan benzer sebepler için bkz. Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s. 1612-1615.

³³ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s. 1652.

³⁴ Vidin kalesi kuşatmasının, öncesinde yaşanan muharebelerle birlikte sekiz ay kadar sürmesi, Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimi, kış şartlarının oluşması ve Pazvandoğlu'nun bağışlanma talepleri gibi gelişmeler kuşatmanın kaldırılmasında etkilidir bkz. Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, s. 55, 145 ve Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.3, s. 1652-1664.

Şumnu Tirsiniqlioğlu'nun, Silistre Yılıkoğlu'nun, Yanya ve Mora Tepedelenli Ali'nin eline geçmişti. Devlet, ayân ve eşkiya ile uğraşırken Gümölcine'de Mestan Ağa'nın yerine geçen kaza ayânı ise halktan zorla topladığı beş yüz kese (:yaklaşık 250000 kuruş) akçe yüzünden İstanbul'a şikâyet edilmişti³⁵. Mestan Ağa'nın idam edildiği süreçte Gümölcine Serdârı Zeynel ve adamlarının ortadan kaldırılması işinin 1796 yılı Temmuz ayında Sultanyeri Ayânı Tokadcıklı Süleyman'a ihâle edilmesi, onun bu zamanda bölgede şöhret ve iktidar sahibi olduğunu göstermektedir.

Rumeli Seraskeri yapılarak Pazvandoğlu isyanını bastırmak amacıyla Vidin tarafına görevlendirilen Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa, Tokadcıklı'ya *kapıcıbaşı* unvanı verilmesini teklif etmişti (6 Nisan 1798). Teklif yazısında Tokadcıklı övülmekteydi: Sultanyeri Ayânı Tokadcıklı Süleyman Ağa ehl-i ırz zümresindendi, Dağlı eşkiyası Edirne ve Filibe civarında olan kazalara zarar verdiklerinde Tokadcıklı kendi kazasına eşkiyanın bir neferini dahi sokmayarak ahalisini himâye etmişti. Kendisi Vidin'e gitmek için İstanbul'dan hareket ettiğinde Tokadcıklı devlete hizmet etmeyi şeref ve iftihar kabul ettiğini söyleyerek emrine girmek üzere altı yüz nefer güzide askerle Dimetoka kazasına gelmişti. Yine Dağlı eşkiyasından Kara Feyzi ve Cenkçioğlu Tokadcıklı'dan sürekli çekindiklerinden eşkiyalığa cesaret edememekte idiler. Dolayısıyla *sâdikhâne hareketleri* ve bundan böyle devlete hizmet etmesini teşvik amacıyla Tokadcıklı Süleyman kapıcıbaşı zümresine ilhâk edilmeliydi³⁶. Devlet, Hüseyin Paşa'nın teklifini kabul etmişti. Paşanın İstanbul'dan Vidin'e giderken Babaeski mahallinde bulunduğu; Tokadcıklı'nın da yedi yüz adamıyla yardımına gelmekte olduğu sırada ilgili yazı Hüseyin Paşa'ya ulaşmış ve Tokadcıklı Süleyman'a verilmişti³⁷. Tokadcıklı'nın kapıcıbaşı unvanı alması yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı olacaktı.

Vidin'e yürüdüğü sırada (Nisan-Mayıs 1798) Serasker Hüseyin Paşa Edirne'ye gelmiş; Dimetoka, Gümölcine ve Sultanyeri kazalarının eşkiyadan ve diğer haşerattan korunması hususunu Edirne'de bulunan ilgililer ile görüşmüştü. Tokadcıklı Süleyman bu görüşmeye çağrılarak görüşleri alınmış; Tokadcıklı bu üç kazanın idaresini ve haşerattan korunmasını kabul etmişti. Bunun üzerine Serasker Hüseyin Paşa bir buyruldu ile Gümölcine,

³⁵ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, s. 55.

³⁶ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 42/2119, 6 Nisan 1798.

³⁷ Hüseyin Paşa, 18 Nisan 1798 tarihli bir yazı ile devlete teşekkürlerini bildirmişti bkz. BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 46/2251.

Dimetoka ve Sultanyeri kazalarının muhafazasını Tokadıklı Süleyman Ağa'ya bildirmişti³⁸. Dolayısıyla, 1798 yılı Mayıs ayı Tokadıklı'nın bu üç kaza üzerindeki hâkimiyetini yasal olarak elde ettiği tarih olarak görülebilir. Ancak, Tokadıklı'nın Gümülcine ve çevre kazalar üzerinde denetim kurmaya başlama süreci sorun hâline gelmişti. Bu gelişme, aynı zamanda onun idamına giden sürecin başlangıç evresini oluşturacaktı. Bu gelişmeyle ilgili olarak Dağlı eşkiyasının takibine memur Zihneli Hasan Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği 31 Ağustos 1798 tarihli yazı önemlidir. Bu belgeye göre, Tokadıklı Süleyman *ayânım* diyerek Gümülcine kasabasına girmiş, ehl-i ırz zümresinden bazı hanedân kimseleri öldürerek mallarını yağmalamıştı. Kasaba ahâlisi ittifak ederek Tokadıklı ile cenge tutuşmasına rağmen, Tokadıklı kasaba merkezini ele geçirmiş, evleri yakarak bazı kimseleri öldürmüştü. Kasabadan kaçmayı başarabilenler Zihneli Hasan Paşa'ya gelecek şikâyetle bulunmaları üzerine, Hasan Paşa *başçukadârını* Tokadıklı Süleyman'a göndererek Tokadıklı'nın devlete bağlılığını bildiren nasihatler yaptırmıştı. Buna rağmen Tokadıklı'nın kasabadan çıkarılması mümkün olmamıştı. Durum üzerine Hasan Paşa, Tokadıklı'nın Gümülcine'den çıkarılması için kendisine şiddet içeren bir emir yazılmasını, eski ayân Mestan Ağaoglu İbrahim Ağa'nın *hadâset-i sinn*, yani yaşının küçük olması ve Tokadıklı'nın da *eşkîya gürûhundan* olması nedeniyle ikisinin defedilerek bölgeden Topuzluzâde Hacı Mustafa'nın ayân olarak atanmasını devletten talep etmişti³⁹.

Tokadıklı Süleyman'ın kendini ayân olarak kabul edip Gümülcine'nin altını üstüne getirmesi, Tokadıklı'ya kapıcıbaşı unvanının verilmesinde aracı olan Hüseyin Paşa'yı da rahatsız etmişti. Hüseyin Paşa'ya göre, Tokadıklı Gümülcine'ye girerek İsayâde (:İsaoglu Hüseyin) ve Mestanzâde (:Mestanoğlu İbrahim) ile münâzaa ve muharebeye tutuşmuştu. Bu tarz hareketlerin def'i ve ahâli ile memleketin rahatı için Tokadıklı'nın memleketi Sultanyeri'ne gitmesi, İsayâde'nin mahallinde kalması ve İbrahim Haseki'nin ise İstanbul'a gelmesini içeren emir ile birlikte kapıcıbaşılardan Tayyar Mahmut Bey Rumeli'ye gönderilmişti. Aynı belgede, Tokadıklı Süleyman'ın Rumeli Valisi Seyit Ali Paşa tarafından gönderilen bir yazıya dayanarak ayân olduğunu ileri sürdüğünün kendisine ihbar olunduğunu ancak, Ali Paşa'nın yazısında "*ayânlık lafzı mastûr olmadığı*", yani

³⁸ BOA. Cevdet-Dâhiliyye, 86/4300, 24 Mayıs 1798.

³⁹ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 42/2160, 31 Ağustos 1798.

Tokadıcılık'ya ayânlık verildiği ile ilgili bir kayıt bulunmadığı belirtilerek durumun Tokadıcılık'ya kendisi tarafından bir mektup ile bildirildiği ifade edilmekteydi⁴⁰. Gerçekten de ilgili belgede, “*üç kazanın her şekilde idaresi ve eşkıyadan korunması*” anlamına gelen ifade yer almakla birlikte *ayânlık* ibaresi bulunmamaktaydı⁴¹. Bununla birlikte bahsi geçen ifadeler aynı zamanda ayânın görevine işaret olduğundan Tokadıcılık iddiasında haksız da sayılmazdı. Ancak bu durum, Tokadıcılık'ya ilgili kaza ileri gelenlerini memleketlerinden sürme hakkı vermiyordu şüphesiz. Neticede, bölgenin idaresi ve Dağlı eşkiyasından korunmasının kendisine verilmesini Gümülcine ayânlığının kendisine verilmesi olarak algılayan Tokadıcılık'nın Sultanyeri'ne gönderilmesi kararlaştırılmış olmakla birlikte, ileride görüleceği gibi Tokadıcılık, devletin emirlerini dikkate almayıp memleketi Sultanyeri'ne dönmemiş ve Gümülcine'yi elinde tutmaya devam etmişti. Bununla birlikte, Tokadıcılık'nın Gümülcine ayânlığını elde ederken sergilediği kanuna aykırı hareketler sonraları devletin onun hakkında iyi düşünceler beslememesinin kaynaklarından olacaktır.

Rumeli'nin Batı Trakya denilen kısmında yaşanan eşkıyalık hareketlerinin kuzeydeki Pazvandoğlu ayaklanmasından etkilenerek 1799 yılında daha da yayıldığını söylemek mümkündür. Kara Feyzi, Manav İbrahim, Filibelî Mustafa ve Hızır, Manavoğlu ve (Tokadıcılık'nın 1798 yılında Gümülcine'den kovduğu) İsaoğlu Hüseyin ile Mestan Ağaoglu İbrahim 1799 yılı yazında Burgaz ve Kırkkilise taraflarında eşkıyalık yapmaktaydılar. Tokadıcılık'nın Gümülcine'den çıkardığı kaza ileri gelenlerinin bir yıl gibi kısa sürede eski eşkiya Kara Feyzi ve takımıyla birleşerek eşkıyalığa başlamaları, Dağlı eşkiyanın ortaya çıkış sebeplerini göstermesi açısından önemlidir. Kırkkilise'nin bir köyünde kuşatılan Kara Feyzi, Cenkçioğlu ve diğer eşkiyanın kaçmalarına Tokadıcılık'nın maiyetindeki Arnavut askerinin sebep olduğunun belirtilmesi⁴², Tokadıcılık'nın eşkiyaya destek olduğuna yorumlanabilir. Kara Feyzi ve takımının Edirne yakınlarında tüccar mallarını yağmalamaları nedeniyle Tokadıcılık, Edirne ağalarıyla birlikte eşkiya takibine çıkmıştı⁴³. Edirne ve çevresinde aktif olan Kara Feyzi ve Cenkçioğlu'nun bertaraf edilmesi için Batı ve Doğu Trakya'dan asker toplanması ve toplanan askerın Gümülcine Voyvodası Tokadıcılık Süleyman

⁴⁰ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 42/2150, 21 Kasım 1798.

⁴¹ BOA. *Cevdet-Dâhiliyye*, 86/4300, 24 Mayıs 1798.

⁴² BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 71/2986, 11 Temmuz 1799.

⁴³ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, s. 59, 60.

tarafından Edirne Bostancıbaşı'sına ulaştırılması, 1799 yılı Ağustos ayında emredilmişti⁴⁴. Bu hazırlıklar sonucunda İncecik ve civar köylerde eşkıyaya zâyîât verilmiş, eşkıya takibinde gösterdiği hizmetlerden dolayı da Tokadıcılı'ya hediyeler verilmesi kararlaştırılmıştı⁴⁵. Ancak kısa bir zaman sonra Tokadıcılı, Gümülcine'ye bağlı vakıf köylerinden İsmail köyünde yaşayan ve o taraflarının *vücûh ve hânedânından* Hacı Musaoğlu üzerine askerini sevk ederek muharebeye girişmiş; Musaoğlu'nun yardım talepleri ve devletin de şiddet dolu uyarılarına rağmen⁴⁶ Tokadıcılı, Musaoğlu'nu memleketinden kovarak Dağlı eşkiasına katılmasına vesile olmuştu (16 Ağustos 1800).

Rumeli'de isyan ve eşkıyalık hareketlerinin şiddetlendiği yıllar aynı zamanda Napolyon'un Mısır'a asker çıkarttığı, Arap yarımadasında Vehhâbî isyanı ve Vidin'de Pazvandoğlu tehlikesinin devam ettiği bir dönemi içerdiğinden devlet, isyan eden eşkıya ve ayânın faaliyetleriyle yeterince ilgilenemiyordu. İç ve dış sorunlarla boğuşan devlet için "*bazı ayân ve eşkıyayı af ederek diğer ayân ve eşkıya üzerine salma*" en iyi mücadele yöntemi hâline gelmişti. Bu siyaset neticesinde birçok kez isyan eden Vidin Ayânı Pazvandoğlu Osman her bir isyan sonrasında affedilmişti⁴⁷.

Silistre Valisi Musa Paşa 1800 yılı ortalarında Pazvandoğlu'nun adamlarına karşı başarılar elde ederken aynı yıl Tokadıcılı Süleyman, Musa Paşa ile birlikte yine eşkıya takibi için görevlendirilmişti. Trabzon Valisi Tayyar Paşa 1800 yılı Ekim ayında eşkıya takibi göreviyle Edirne'ye gelmiş, Tokadıcılı ile birlikte Edirne dolaylarındaki eşkıyanın bertaraf edilmesinde başarı elde etmişti. Hasköy kazası mütesellimi olduğu anlaşılan ve Rumeli'de eşkıya takibi ile görevli olan Palaslı Mehmet Paşa ve oğlu Veli Paşa'nın eşkıya Kara Feyzi ile dostluk tesis ettiklerinin ihbar alınması neticesinde Tayyar Paşa, Palaslı Mehmet Paşa'nın Rumeli'den def'i ve Hasköy mütesellimliğinin Tokadıcılı'ya verilmesini devlete teklif etmiş ve neticede Hasköy kazası mütesellimliğine Tokadıcılı Süleyman atanmıştı (16 Kasım 1800)⁴⁸. Böylece Gümülcine, Sultanyeri, Dimetoka ve Hasköy ile birlikte Tokadıcılı'nın etkinlik alanının Adalar denizinden Filibe'ye kadar uzanması

⁴⁴ Halime Doğru, *Rumeli'de Yaşam*, s. 130.

⁴⁵ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancılar*, s. 61.

⁴⁶ Palaslı Mehmet Paşa'nın şukkasıdır bkz. BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 843/37890-A, 16 Ağustos 1800.

⁴⁷ Halime Doğru, *Rumeli'de Yaşam*, s. 133.

⁴⁸ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 75/3119, 16 Kasım 1800 ve Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancılar*, s. 73.

sağlanmış oldu. Bu yıllar, anlaşılan hem bölge üzerinde ve hem de devlet katında Tokadçıklı'nın itibarı en üst seviyede idi. Aynı dönemde, Eşkiyadan Ciğercioğlu ile Gümülcine'den kovulan İsaoglu'nun Edirne'ye beş saat mesafede bulunan Sekban köyünü basmaları üzerine Tayyar Paşa'nın müdâhale etmesiyle eşkiyaya darbe vurulmuş; Ciğercioğlu öldürülmüş olmasına rağmen bir kısım eşkiya firar etmişti. Bu çatışmalarda Tayyar Paşa adına eşkiya ile savaşırken eşkiyaya destek verdikleri anlaşılan Edirne Bostancıbaşı (:Fere Eski Ayânı Ahmet Haseki) görevden alınmış, Edirne Cizyedârı Kapıcıbaşı Kara Ahmet ise idam edilmişti⁴⁹. Şehir ve kasaba ileri gelenleri tarafından sağlanan desteğin, dağlı eşkiyasının varlıklarını devam ettirmelerine imkan vermesi açısından bu olay önemlidir.

Tayyar Paşa, iskân için Kara Feyzi ve Tokadçıklı Süleyman'ı ikna etmişti. Tokadçıklı Süleyman ise Ali Molla hâriç Kara Feyzi, Cenkçioğlu ve diğer reislerin iskânlarını kabul etmiş olmakla birlikte tarafların birbirlerine güvenleri olmadığından iskân işi gerçekleşmemişti⁵⁰. Dağlı eşkiyanın Edirne dolaylarını mesken tuttuğu bu dönemde şehrin güvenliğinin sağlanması için devlet, Edirne'de bir miktar asker bulundurulmasına karar vermişti. Bu amaçla Drama Nâzırı Mehmet Halil Ağa, İskeçe Ayânı Mustafa Ağa ve Tokadçıklı Süleyman Ağa Edirne'ye gelmek üzere Rumeli Valisi Hakkı Paşa'nın maiyetine memur edilmişlerdi. Bu gelişmeyi duyan Edirne şehri ileri gelenleri, Tokadçıklı'nın maiyeti olan sekbanın bütünüyle Dağlı ahâlisinden ve çoğunluğunun da eşkiya takımından olmalarının yanı sıra 1799 yılı yazında gerçekleşen Kırkkilise ve İncecik muharebelerinde bunların fena hareketlerine herkesin şahit olması nedeniyle Tokadçıklı ve adamlarının Edirne muhafazasında görevlendirilmelerine itiraz etmişlerdi (13 Mayıs 1801)⁵¹.

⁴⁹ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.4, s. 1785, Sekbanlı köyündeki muharebe, Edirne Cizye Muhassıllığı'nı vergilendiren cizyedârın mallarının tespit işlemleri, Edirne Bostancıbaşı'nın azli ve yerine Tayyar Paşa'nın maiyetinden Akbaşzâde Seyit Hüseyin Ağa'nın teklif edilmesi ve kabulü hakkındaki Tayyar Paşa'nın kaimesi için bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 75/3119, 16 Kasım 1800.

⁵⁰ Tokadçıklı'nın maiyetindeki askerin çoğunlukla emekli eşkiya takımından olması ve Tokadçıklı'nın tavır ve davranışlarının güven vermemesi Tayyar Paşa'yı kaygılandırmaktaydı bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 45/2227, 5 Nisan 1801.

⁵¹ Tokadçıklı ve takımının Edirne'ye değil de Dimetoka taraflarına yerleştirilmeleri teklif edilmişti. Bu kayıta Edirne ileri gelenlerinden yüzü aşkın kişinin imzası bulunmaktadır bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 45/2221-A, 13 Mayıs 1801. Arşiv belgelerinde "Dağlı eşkiya" diye ifade edilenlerin genelde daha önce kazalarda idarecilik yapan ancak, kazalardaki konumlarını çeşitli sebeplerle kaybeden ve eski itibar ve servetlerine erişmek için mücadele eden ayân, eşrâf, kocabaşı gibi ileri gelenler oldukları görülür. Bu kimselerin yeni bir düzen veya modernleşme gibi talepleri söz konusu olmadığından

Tokadıklı Süleyman, yüzyıl döneminde Fere ve Edirne taraflarını baskı altında tutmakla meşguldü. Tokadıklı, 1798 yılında Gümülcine'de denetimi ele aldıktan sonra Fere ve çevresine yönelerek Fere Ayânı Ali Molla'yı memleketinden uzaklaştırmıştı. Ali Molla'nın Dağlı eşkıyası saflarına karışması kendi ağzından belgelere yansımıştır. Ali Molla'nın kendisi ve arkadaşları adına iskân işiyle görevli Behram Bey'e yazdığı yazıya göre, kendileri devlete sadâkatle hizmet etmekle meşgulken Tokadıklı Süleyman türlü hile ile memleketlerine girmiş, evlerini zapt ve mallarını yağma etmiş olduğundan eşkıyalığa yönelmişlerdi. Ali Molla ve takımının eşkıyalıklarının affı ve devletin takibinden kurtulmak için tefekkür hâlinde oldukları bir zamanda devlet, Çavuşbaşı Osman Efendi'yi iskân işi için görevlendirmiş ve yapılan görüşmeler neticesinde memleketlerine yerleştirilme kararı alınmıştı. Bu karar neticesinde Ali Molla ve takımı memleketlerine dönerken Tokadıklı Süleyman bu geri dönüş işine engel olmak için onlarla muharebeye yönelmişti. Ali Molla ve takımı bu durumu, "*tekârâr şekâvete sülûk etmekden icinâb (:sakinmak) için diyâr-ı iklimi firâr edüp şimdi eşkıyâ ismi ile gene şöhret bulmamıza mebnî...*" ifadeleriyle açıklamışlardı. Dağlı reisler göre, bu kadar fukarâ ve reâyânın Tokadıklı yüzünden perişan olduğu açıktır. Ali Molla ve arkadaşları neticede, devlete her koşulda itâat etmeye hazır olduklarını, eğer Süleyman Ağa da itâat ederse memleketlerine iskân edilmelerini devletten talep etmişlerdi (6 Eylül 1801)⁵². Dolayısıyla, devletin 1801 yılı bahar aylarında Çavuşbaşı Osman Efendi'yi memur ederek isyan eden ayân ve eşkıyanın af edilerek memleketlerine yerleştirilmeleri için kapsamlı bir girişimde bulunduğu, ancak Tokadıklı'nın karşı çıkması nedeniyle iskân işinin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Rumeli eşkıyasının elindeki askerler ile savaşlarda ve eşkıya takibinde devlete yardımcı olan aylıklı askerler içerisinde Arnavut kökenli olanlar bulunduğundan, bunların fenalıklarından kurtulmak için Rumeli'den çıkarılarak memleketlerine gönderilmeleri ve geri kalan Dağlı eşkıyasının iskân edilmeleri devlet politikası olarak benimsenmişti. Devlet, üst düzey devlet memurları yanında istihdam olunan Arnavutların da tespit edilerek vilâyetlerine iade edilmelerini kararlaştırmıştı⁵³. Bu görevi en iyi şekilde

---

toplumsal dayanakları cılız kalmıştır. Dolayısıyla bu hareketlerde başı çeken reislerin bertaraf edilmeleri bu hareketler de son bulmuştur.

⁵² BOA. Hatt-ı Hümayûn, 49/2343-A.

⁵³ BOA. Cevedet-Dâhiliyye, 240/11995, 29 Ağustos 1802.

Tepedelenli'nin yerine getirebileceği düşünölmüş olduğundan, Yanya Sancağı Mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa Rumeli'deki eşkıyayı ortadan kaldırmak şartı ile 1802 yılı başlarında Rumeli valisi olarak atanmıştı⁵⁴ ve bir an evvel Rumeli'ye gelerek fenalıkları gidermesi 1802 yılı Mayıs ayında kendisine bildirilmişti⁵⁵. Maiyetinde genelde Arnavut askeri barındıran Tepedelenli'nin birkaç ay sonra Yanya'dan hareketle eşkıya üzerine, Filibe'ye hareket etmesinden dolayı⁵⁶ eşkıya telaşa kapılmış; bundan sonra yerli yerlerinde oturacakları ve eşkıyalıktan vazgeçecekleri hususunda Tepedelenli'ye haber göndermişlerdi. Bu gelişme üzerine devlet, Rumeli'de bulunan sözü geçer kimseleri bir araya toplayarak eşkıyanın arasına karışmış olan yabancıların belirlenip kovulmasını ve iskân işinin göröşülmesini Tepedelenli'ye bildirmiş; iskân işini kontrol etmek için de Çavuşbaşı Osman Efendi Rumeli'ye gönderilmişti⁵⁷.

Dağlı eşkıya gibi Rumeli'deki kaza ayânları da Tepedelenli'nin Rumeli valisi olmasından endişe etmeye başlamışlardı. Bu sebeple, Sirozlu İsmail liderliğindeki 3000 kadar tüfekli askere sahip kaza ayânları İskeçe'de bir araya gelmişlerdi (6 Ağustos 1802). Tokadçıklı Süleyman bu toplantıda Dağlı eşkıyanın iskânına olumlu yaklaşarak evleri yakılıp yıkılanların evlerini yaptıracağını belirtmişti⁵⁸. Dağlı eşkıya, eşkıyalıkla meşgul olmalarına sebep olarak Tokadçıklı Süleyman'ı göstermeleri nedeniyle Tepedelenli, durum karşısında nasıl hareket etmesi gerektiğini İstanbul'a bildirmişti (29 Ağustos 1802)⁵⁹.

Devlet, Kara Feyzi ve Cenköioğlu'nu Hasköy'de; Kara Mustafa'yı da Filibe'de oturtmak şartıyla affetmiş bulunmaktaydı. Bu bağlamda Rumeli valisi, 1802 yılı Ekim ayında Tokadçıklı Süleyman'a haber göndererek Fere ve Hasko (:Hasköy) kazalarını boşaltmasını istemişti⁶⁰. Bu talep karşısında Tokadçıklı Süleyman Hasköy kazasından adamlarını geri çekmişti. Ancak, Hasköy kazasının teslimi esnasında Dağlı eşkıya hâline gelmiş olan Hasköy-

⁵⁴ Tepedelenli Ali Paşa'ya Rumeli valiliğinin 1802 yılının Nisan ayında verildiği anlaşılmaktadır bkz. *BOA. Cevdet-Dâhiliyye*, 165/8227. Tepedelenli hakkında son bir çalışma için bkz. Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi-Bulgular", *OTAM*, Ankara 2005, Sayı 18, 333-357.

⁵⁵ *BOA. Cevdet-Dâhiliyye*, 33/1645, 26 Mayıs 1802.

⁵⁶ *BOA. Hatt-ı Hümayün*, 50/2361, 14 Temmuz 1802.

⁵⁷ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.4, 1826.

⁵⁸ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancılar*, 82.

⁵⁹ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancılar*, 81.

⁶⁰ *BOA. Hatt-ı Hümayün*, 69/2929-D, 11 Ekim 1802.

lû ahâli kazaya girdiklerinde kendi köylerine kanaat etmeyerek çevre yerleşimlere de zarar vermişlerdi. Memleketlerine dönen eşkiya Gedikli köyünde oturan Hasköy Ayânı Emin Ağa'yı basıp birkaç adamını öldürmüş ve birkaç hayvanını da telef etmişti. Tokadıklı, Hasköy kazasından çekilirken Ahi Çelebi kazasına adamlarını göndererek kazayı zorla denetimine almayı ihmâl etmemişti. Bunun üzerine Tepedelenli Ali Paşa, Ahi Çelebi kazasına askerini göndererek Tokadıklı'nın buradaki adamlarından bazılarını öldürmüş, bazılarının da *emvâl ve eşyâsını* zapt ettirerek kazadan kovdurtmuştu. Rumeli Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın, *bu tarz zahmet edilmeyeceği hususunda* daha önce Tokadıklı'ya haber gönderdiği hâlde buna uymayı kendi bildiği gibi hareket etmesi Tokadıklı'yı kaygılandırmıştı. Bu tarz hareketlerin iskân meselesini güçleştireceği, Hasköy ve Ahi Çelebi'de yapılan eziyetlerin Dimetoka ve Fere'de de gerçekleştirilmesi durumunda ahâlinin zarar göreceği ve mebâlinin de Tepedelenli'ye ait olacağı tarzındaki endişeler Tokadıklı Süleyman tarafından devlete bildirilmişti⁶¹. Tokadıklı'nın Hasköy kazasından çekilmesiyle birlikte Kara Feyzi ve diğer Dağlı takımı Hasköy'e girmişlerdi. Neticede, Tepedelenli Ali Paşa 1802 yılı sonuna kadar Dağlı eşkiyasından bazılarını Hasköy ve Filibe taraflarına iskân ettiği gibi Tokadıklı'nın Hasköy ve Ahi Çelebi kazaları üzerindeki denetimine de son vermişti⁶². Bu faaliyetler hâricinde Tepedelenli, Dağlı eşkiyası içerisinde yer alan Arnavutları da kendi kuvvetlerine katarak eşkiya gruplarını birbirinden ayırmış⁶³ ve böylece Rumeli'de kısmî bir rahatlama sağlanmıştı.

Eşkiyanın sözünde durmayarak kendi hâllerine devam etmeleri üzerine 1802 yılı sonlarında Tepedelenli yeniden Rumeli'ye dönmüş, İskeçe'ye gelen Çavuşbaşı Osman Ağa da burada Rumeli ayânlarını toplayarak eşkiya reislerinden Ali Molla ve Kara Feyzi'nin iskânları meselesi görüşmüştü. Bu görüşmede Ali Molla'nın Fere'de oturması kararlaştırılmış ise de Tokadıklı bu kararı uygun görmemişti⁶⁴. Görüşmede, Tepedelenli yerine başkasının Rumeli valiliğine atanması gizliden kararlaştırılmıştı. Bunun karşılığında Rumeli ayân ve eşrafı Dağlı eşkiyasını ortadan kaldıracakları üzerine söz vermişlerdi. Bölge ayânları, Tepedelenli'nin gücünden rahatsız olduklarından onu gizliden devlete şikâyet etmişlerdi. Tepedelenli'den duyulan kay-

⁶¹ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 75/3107, 03 Kasım 1802.

⁶² BOA. Hatt-ı Hümayûn, 70/2944, 11 Ekim 1802 ve BOA. Hatt-ı Hümayûn, 39/1968, 7 Kasım 1802.

⁶³ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, 82.

⁶⁴ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, 83.

gının sonucu olarak Sirozlu İsmail Bey ve diğer ayânlar, Ali Paşa'nın baharda kendilerine bulaşacağı hissine kapılarak birbirleriyle ittifak etmeye teşebbüs etmişlerdi⁶⁵. Devlet ise ayânlara, Tepedelenli'ye güvenmeleri, birbirlerine komşu muamelesi yapmaları ve Dağlı eşkıyanın iskânına gayret göstermelerini emretmişti. Devlet, Ali Paşa'yı ilkin görevden almama yönünde hareket etmişse de⁶⁶, 1803 yılı ortalarına doğru onu görevden almıştı.

Devletin iskân işi için gayret gösterdiği bu süreçte aralarında Gümülcine, Hasköy, Sultanyeri, Dimetoka ve Ferecik kazalarının eski ileri gelenlerinin bulunduğu Dağlı eşkıya reisleri isteklerini devlete bildirmişlerdi. Reisler, daha önce Tepedelenli Ali Ağa ile Mart ayı girişine kadar herkesin iskân olunacağı hususunda anlaşmışlarından şimdiye kadar sabırla beklediklerini, ancak Martın dahi yirmi beş gününün geçmiş olduğunu ve maiyetlerinde bu kadar asker olmasına rağmen köylerde askeri besleyecek zahire kalmadığı gibi sabır ve tahammüllerinin de kalmadığını belirtmişlerdi. Reisler ayrıca, “*eğer ki nizâm ve rabt verilmek ve memhûrnâme mucibince iskân ettirmek merâm-ı devletleri ise Tokadçıklı Süleyman Ağa her bir kazâdan el çeküp ve nefsi-i Gümülcineden dahi hareket edüp (:çıkıp) vatan-ı asliyesi olan Sultanyeri kazâsına gider yohsa bu cümle (:bu şekilde) olmaz ise gene dürlü hile ve mev'ûdât-ı bâtila ile (:boş sözlerle) kazâların ihtilâlâine bâis olacağı ezher-i min-eş-şems malûm...*” ifadeleriyle Tokadçıklı'nın üzerindeki bütün kazaları bırakarak memleketine gitmesini talep etmişlerdi (22 Nisan 1803)⁶⁷. Bahsi geçen belgedeki birçok Dağlı eşkıya, gerçekte kazaların eski ayân ve eşrâfi olup memleketlerine iskân için devletin adım atmasını beklerlerken, Kara Feyzi gibi eşkıya reisleri idaresindeki bini aşkın haşerat ise iskânı kabul etmeyip eşkıyalığa devam etmekteydiler. Tepedelenli Ali Paşa'nın 1803 yılında Rumeli valiliğinden alınması Tokadçıklı'nın Hasköy ve çevre yerleşimler üzerinde yeniden denetim kurmasına yol açmış olduğundan, bu süreçte Hasköy'den kovulmuş olan Kara Feyzi 1803 yılı ortalarında yeniden eşkıya hâlini almış bulunmaktaydı.

⁶⁵ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 76/3143, 22 Nisan 1803 ve BOA. Hatt-ı Hümayûn, 48/2316.

⁶⁶ Devlet, görevden alınmasıyla bölge ayânlarının istedikleri mahalle saldıracakları ve istedikleri zulmü yapacaklarından endişe ederek Tepedelenli'nin azlini onaylamamıştı bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 48/2316.

⁶⁷ Dağlı Sergerdeleri'nden bazıları şunlardır: Gümülcine'den Hacı Musaoğlu Ahmet, Gümülcine eski hanedanından Ser-Çorbacı Vasil, İsaoğlu Hüseyin, Gümülcine eski hanedanından Hüseyin Çelebioğlu Hasan, Hasköy'den Kara İbrahim, Cenkçioğlu Kara Mustafa, Kara Mustafa Ağa, Sultanyeri'nden Hacı Salihioğlu Mehmet, Dimetoka'dan Koca Musaoğlu Hüseyin, Salihioğlu ve Ferecik'ten Haseki Molla Ali bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 72/3026-B.

Tepedelenli Ali Paşa zamanında, Fere’de Ali Molla’nın ayân olarak iskânını ve yeğenini rehin olarak vereceğini kabul eden Tokadcıklı, iş uygulama aşamasına geldiğinde, Ali Molla’nın Fere’deki çiftliğinde birkaç adamıyla oturması ve yeğenini rehin olarak vermeme yönünde tavır sergilemeye başlamıştı⁶⁸. Uzaması nedeniyle türlü hâllere giren iskân işi, bu iş ile görevli olan devlet memurlarında üzüntü ve ümitsizlik yaratmıştı. Bölge ayânları ve Dağlı reisler, iskân işini kabul ettiklerinin göstergesi olarak adamlarından rehin vermeyi kabul etmelerine rağmen, Tokadcıklı Süleyman rehin olarak vermeyi kabul ettiği yeğeni Mahmut’u teslim etmediği gibi Fere’yi boşaltma sözünden de caymıştı. Tokadcıklı, “*gavga çıksun Fere bende kalsun*” düşüncesiyle hareket etmeye başlamış olduğundan, eşkiyalık yapmamak şartıyla Edirne civarında iskân edilen Ali Molla ve İsaoğlu takımına yerleşimlere zarar vermemeleri için devlet tarafından verilmekte olan zahireye, “*hırsızlara zahire virmek ne olsun üzerlerine varup ursanız olmaz mı*” diyerek karşı gelmiş ve bu gelişmeyle bağlantılı olarak Dimetoka’da olan adamlarını koşturarak Edirne’den zahire getirmekte olan arabacıların bir kaçını idam ettirmişti. Fere ve rehin işinde Tokadcıklı Süleyman’ı ikna etmek için bu sefer Sirozlu İsmail görevlendirilmiş olmakla birlikte, Sirozlu da Tokadcıklı’ya söz geçirememişti⁶⁹. Ali Molla ve takımı ile Kara Feyzi’nin rehin vermeye meyilli oldukları bir süreçte Tokadcıklı’nın ikna edilememesi devleti bir hayli rahatsız etmişti⁷⁰.

Devlet, Tokadcıklı Süleyman’ı ikna etmeye çalışmaktaydı. Gümülcine’de gerçekleşen böyle bir görüşmede; sözünde durmaması nedeniyle iskân işinin bozulma derecesine geldiği, Fere’nin terki ve Ali Molla’ya teslimi hususunda daha önce Dersaadet’e gönderilen *mahzarda* mührü olduğu ve hatta bu yazıda “*Ali Molla eğer Fere’ye iskân olmayı kabul etmez ise hemen vuralım*” dediğinin kayıtlı olduğu; ancak şimdi aksini söylediği Tokadcıklı’ya hatırlatılmıştı. Durum üzerine Tokadcıklı, Fere’ye söz verdiğini, bunu inkâr etmediğini ancak Fere’de olan yeğeni Mahmut’un “*ben çıkmam çıkarisem ben de dağlı olurum*” diyerek kendisini dinlemediğini söylemişti. Bununla birlikte

⁶⁸ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 48/2316. Tokadcıklı’nın sözünden dönmesinde Tepedelenli gibi güçlü bir ayânın Rumeli valiliğinden alınması etkili olmalıdır.

⁶⁹ “...Sirozlu İsmail Bek kulları Fere ve rehn maddeleri için ikdâm eyledi nihâyetinde o dahi me’yûs oldu”, Çavuşbaşı Osman Efendi’nin kaimesidir bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 54/2510-A, 9 Mayıs 1803.

⁷⁰ “...bütün bütün fikr-i kuvveti karibeye gelen şu hayırlı iş acaba ne-vechile bozulur da Fere bende kalur amma Rum-ili harâb olmuş ne vazifesine...” İskân işiyle görevli Çavuşbaşı Osman’ın ifadeleri bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 54/2510, 13 Mayıs 1803.

bu cevabın pek de tutarlı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira aynı günlerde Tokadçıklı Süleyman Fere halkına baskı yaparak, *Ali Mollayı istemedikleri; (yeğeni) Mahmut Ağa'dan hoşnut oldukları* yönünde halktan yazı toplatmaktaydı. Ancak, iskân işi için memuriyetinden dolayı Edirne'de bulunan Çavuşbaşı Osman bu gelişmeyi duymuş olduğundan, "...*lâkin Allah için vâkıf olduğumu söylerim Fere'nin köyleri ve civâr kazâlar Ali Monladan dahi ziyâde hoşnudluk getürdiler ve Mahmudun ziyâde tevziât ile zulmünü söylediler ve bu îlâmlar cebrî verildiğini geldiğim kazâlar ahâlileri haber verdiler*" diyerek durumu İstanbul'a bildirmişti (17 Mayıs 1803)⁷¹. Tüm bu gelişmeler, Tokadçıklı'nın yeğenini Fere'ye ayân yapmak için uğraştığını göstermektedir. Yine aynı süreçte Tokadçıklı, Rumeli valisi tarafından Hasköy kazasının hem Emin Ağa'ya ve hem de Kara Feyzi'ye ihâl edilmesinden yararlanarak Kara Feyzi ile haberleşip onu yanına çekmeye çalışmaktaydı. İskân işiyle görevli memurlar ise Kara Feyzi ile Emin Ağa'yı barıştırarak Hasköy kazasında oturmalarına devam etmelerini temin etmeye uğraşmaktaydılar⁷².

Tokadçıklı, Fere'yi vermemek için çeşitli yöntemler geliştirmekte; Dağlı reislerini birbirine düşürmekteydi. Tokadçıklı, Kara Feyzi'yi tahrik etmiş ve bu tahrik neticesinde Kara İbrahim, Kara Feyzi ile bozuşup ondan ayrılmıştı. 1803 yılı Mayıs ayında Dağlı reislerinden Kara Feyzi ve Ali Molla iskân işini kendi yöntemleriyle çözmeye çabası içerisindeydiler. Ali Molla, maiyetini besleyemediğinden olsa gerek Edirne halkının çayırlarında olan hayvanlarından üç yüz kadar yük hayvanını toplayıp götürmüş, iskân işiyle görevli devlet memurlarına da adamını göndererek Fere'ye yerleşmek için zorla *tezkere* yazdırmaya kalkışmıştı. Ayrıca, iskân işi için Dağlı reisleriyle yapılan görüşmelerde bunların ilgili ilgisiz pek çok talepte bulunmaları nedeniyle tutarlı kişiler olmadıkları sonucuna varılmıştı⁷³.

Devlet, Rumeli olaylarını bastırmak için bu sefer Çaparzâde'den destek istemiş ve Tokadçıklı'nın da içinde yer aldığı Rumeli ayân ve ağalarının Çaparzâde'ye destek vermeleri emredilmişti. 1803 yılı Haziran ayı başlarında *Zağra-i Atik* kazasının Göreler köyünde olan Kara Feyzi, üzerine varılacağı anlayanca Zağra'ya iki saat mesafedeki Arnavut köyüne gitmiş ve burada gerçekleşen muharebede eşkiya Canbaz köyünü ele geçirmişti. Eşkiya-

⁷¹ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 37/1872-A.

⁷² Tokadçıklı, "Emin Ağa kuvvetli âdemdir yarın seni şöyle eder böyle eder müstakil ayân olur ben seninle eyi olayım" diyerek Kara Feyzi'yi yanına çekmeye uğraşmaktaydı bkz. BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 54/2510, 13 Mayıs 1803.

⁷³ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 67/2899, 23 Mayıs 1803.

nın bu yer değiştirmesi esnasında bölgedeki birkaç köyün yakılıp yıkılması söz konusu olmuştu. Aynı süreçte Ali Molla, İsaoğlu ve Vakıflı Salih gibi eşkiya reisleri de Fere kazasının Çakırcı ve Hançağra köylerinde bulunmaktaydılar ve adamlarından elli kadar süvari Meriç nehrinin karşısına geçerek Malkara kazasındaki yerleşimlere zarar vermişlerdi. Her iki eşkiya grubunun Edirne'ye saldırma niyetinde oldukları ve aralarında birleşme sezildiğinden üzerlerine hücum edilmeyerek daha kapsamlı bir hazırlığa girişilmişti⁷⁴. Aynı yıl, Rumeli'de eşkiyanın ortadan kaldırılması için ayânların birleşmesi emredilmiş, Tokadcıklı Süleyman ile Sirozlu İsmail Filibe ve çevresindeki eşkiyanın ortadan kaldırılmasında gayret göstermişlerdi⁷⁵. İskânı kabul etmeyen eşkiyanın hakkından gelme görevi ile görevlendirilen Tokadcıklı Süleyman'a, İskeçe'den Varna'ya kadar olan Rumeli ayânının yardımı gitmesi emredilmişti. Bu gelişmeler sonucunda Tokadcıklı Süleyman ile Ali Molla arasında *Çakırcı karyesinde* bir muharebe gerçekleşmişti. Fere kazasının Çakırcı köyünden Eşkiya Mahmut, yanında olan üç yüz adamıyla Edirne'den hareket ederek Harmancığa; Harmancık'tan Ali Baba(!) Tekkesi isimli mahalle varmış ve burada yüz nefer askerini yanına alıp diğerlerini yağma için civar yerleşimlere göndermişti. Mahmut, yirmi gün sonra tüm askerini yeniden toplayarak ve Ali Molla'nın yanında olan üç yüz adamıyla da birleşerek Dimetoka'ya doğru hareket etmişti. Eşkiyalar, Dimetoka'ya bir buçuk saat mesafedeki Hançağra isimli köye, buradan da Edirne kazasının Saray ve Bergos köyelerine, devam ederek Fere kazasında olan Çakırcı isimli köye gelmişlerdi. Çakırcı köyünde adı geçen Mahmut, Ali Molla, İsaoğlu, Vakıflı Salih ve Koca Musaoğlu gibi eşkiya reisleri maiyetlerindeki 2000 asker ile Tokadcıklı Süleyman Ağa'nın askerleriyle muharebeye tutuşmuşlardı. Muharebede Tokadcıklı'nın askeri başarılı olmuş, Dağlı reisler zâyîât vermekle birlikte kaçarak kurtulmuşlardı (26 Haziran 1803)⁷⁶. Muharebe öncesinde kuzeyden güneye doğru devam eden bu yürüyüş esnasında Malkara, Dimetoka ve Fere arasında kalan mahaller büyük zarar görmüştü.

⁷⁴ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 58/2623, 18 Haziran 1803.

⁷⁵ Sirozlu İsmail, Filibe ve Pazarcık'ta eşkiyalık yapan Kara Feyzi ve adamlarını dağıtmayı başarmış, Tokadcıklı Süleyman da diğer Dağlı eşkiyasıyla mücadele etmişti bkz. Yücel Özkaya, *Dağlı İsyanları*, s. 87-88.

⁷⁶ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 106/4199. Bu çatışmada Dağlı eşkiyasının ilkin Uzun köprü daha sonra da Ahyolu taraflarına kaçtığı anlaşılmaktadır bkz. BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 44/2208, 4 Eylül 1803.

Tokadıcılık, 1803 yılı yazını eşkiya ile mücadele etmekle geçirmiş olmasına rağmen devletin kendisine güvendiğini söylemek zordur. Padişah III. Selim, “*bu seneki Rum-ili guzâtında bu herifden eşna’î (:daha kötüsü) yogîken biz bunu memûr edüp bilerek maslahatı süründürdük...*” diyerek Dağlı iskânı meselesine güvenilir daha başka birinin memur edilmesini emretmişti⁷⁷. Halkın devlete, zulmünden kaynaklanan şikâyetler yollamaları devletin Tokadıcılık’tan sakinmasının nedenleri arasındaydı. *Uzuncaabad-ı Hasköy* kazası ileri gelenlerinden kırk beş kişinin böyle bir şikâyeti bulunmaktaydı. Şikâyete göre, kaza ayânı Seyit Mehmet Emin Ağa’nın eşkiya Kara Feyzi’nin takibi için görevlendirilmesinden dolayı kazadan ayrıldığı sırada Tokadıcılık kazayı ele geçirme amacıyla bazı köylere adamlarını yerleştirmişti. Bu kişiler ırz ve edepleriyle oturmuyarak köylerden bazı kişileri hapsedmişler; kasaba caddesinde, Harmanlı civarında İç Ağası Hacı Ahmet Ağa’yı öldürerek mallarını yağmalamışlardı. Gümölcine Vakfı’na da zarar veren bu kimselerin eziyetlerinin sonu olmadığından Tokadıcılık Süleyman’ın kazalarından el çekmesinin kendisine tembih edilmesini istemişlerdi (21 Ağustos 1803)⁷⁸. Bu olay, bu belgenin yazım tarihinden iki ay önce gerçekleşmiş olup Tokadıcılık’ın Hasköy kazasını ele geçirmesi nedeniyle kaza ayânı Emin Ağa, eşkiya takibinden sonra kazasına giremeyerek Tırnova taraflarına gitmek mecburiyetinde kalmıştı⁷⁹. Bu gelişmeye göre Tokadıcılık, Tepedelenli’nin valilik yaptığı yıllarda elinden aldığı Hasköy kazasına adamlarını göndererek kazayı yeniden hâkimiyetine almış olmakla birlikte bu sefer de Tokadıcılık yüzünden Hasköy kazası ayânı yeniden eşkiya hâline gelecektir.

Tokadıcılık Süleyman’ın ele geçirilmesi düşünüldüğünden, 1803 yılı yaz ayları sona ererken kendisi hakkında gizliden gizliye bilgi toplanmaya başlanmıştı. Böyle bir rapora göre, Süleyman Ağa isyan ederse Tuzluzâde Ahi Celepler, Hasan Alemdâr, Emin Ağa, Atalı Mehmet Ağa, Edirne Bostancıbaşı ve diğer görevliler ile münasip yerlerden yürüyerek Fere ve diğer mahallerden tazyik edilebilecek, bölgede kıtlık yaşanmasına rağmen Fere’ye iskân edilecek Ali Molla takımına gerekli olan zahire sağlanabilecekti⁸⁰.

⁷⁷ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 44/2208, 4 Eylül 1803.

⁷⁸ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 69/2925-G, 21 Ağustos 1803. Bu olay ile ilgili olarak Hasköy kazası nâibinin ayrıca bir i’lâmı bulunmaktadır bkz. BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 69/2925-F, 21 Ağustos 1803.

⁷⁹ BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 58/2623, 18 Haziran 1803.

⁸⁰ Menlik ayânının raporudur, raporda; Tirsiniklizâde’nin külliyetli asker ile gelip Hasköy kazası eski ayânı Hacı Emin Ağa’yı yerine oturtmaya sevk ve icbâr etme niyetinde olduğu,

İşkân meselesiyle ilgili olarak Eylül-Ekim 1803 döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Devletin kararlılığını Tokadçıklı Süleyman'a anlatmaya giden görevliler onu ikna etmeye uğraşmakta iseler de, Tokadçıklı bazen bunları huzuruna almamakta, ellerinde olan devletin yazılarına bakmamakta ve memurları kendisine hasım görerek onlara kötü davranmaktaydı⁸¹. Böyle bir görüşmede Tokadçıklı, Fere'de seksen kese akçeye (:yaklaşık 40.000 kuruşa) yaptırmış olduğu konağını yakırdığını, adamlarıyla birlikte yeğeni Mahmut Ağa'nın da Fere'den çıktığını ve sadece Fereli bir kaç adamının orada kaldığını belirtmişti⁸². Tokadçıklı'nın Fere'yi boşaltması karşısında devlet, Ali Molla'ya Fere'ye gitmesi hususunda yazı göndermişti. Ancak, Fere kazası ve kasabasının yarısının yakıldığı, Tokadçıklı'nın adamlarından Sarioğlu, Şahbal ve Koca Pehlivan'ın hâlen köylerinde yaşamakta oldukları anlaşıldığından Ali Molla ve takımı bu durumda Fere'de yerleşmenin mümkün olmadığını söyleyerek başka bir yerde iskân edilmeyi talep etmişlerdi (10 Nisan 1804)⁸³. 17 Ekim 1803 tarihli başka bir yazıya göre ise, Fere'de iskân ve idare olunacak mahall kalmadığı, kasaba ve köylerin yarısından fazlasının yakılıp yıkıldığı, geri kalanının da yağmalanması nedeniyle cümlesinin perişan ve halkın da öteye beriye dağılmış olduğu, ancak yine de Ali Molla ve arkadaşlarının Fere'ye gitmeye hazır oldukları görülmektedir⁸⁴. 1803 yılı bahar mevsimi başlangıcında gerçekleştiği anlaşılan bu olaylar esnasında Fere'yi yakıp yıkan Mahmut, Tokadçıklı'nın emriyle Fere'den çıktıktan sonra külliyetli asker ile Edirne kazasına bağlı Ata nahiyesine yerleşmişti⁸⁵.

Dağlı reislerin iskânı ile görevli Ahmet Bey'in 20 Ekim 1803 tarihli yazısında Fere'nin bu esnadaki durumu ile ilgili daha başka bilgiler bulunmaktadır. Fere nâibi, Tokadçıklı ile görüşmesine rağmen Ali Molla'nın Fere'ye yerleşmesine Tokadçıklı'nın taraf olmadığı anlaşılmıştır. Tokadçıklı Fere'ye külliyetli asker göndererek kasabadaki evleri yakırmış, kasabada kuleler inşa ettirmiş ve Meriç üzerinde olan bütün kayıkları da zapt etmiştir.

Tepedelenli'nin asker toplayarak isyan niyetinde olduğu gibi bilgiler/duyumlar yer almaktaydı bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 67/2892-F, 6 Eylül 1803.

⁸¹ *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 72/3029-E, 2 Ekim 1803.

⁸² *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 72/3029-E, 2 Ekim 1803.

⁸³ *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 80/3354-C, 10 Nisan 1804.

⁸⁴ Belgede adı olan meşhur Dağlı reisleri/kaza eski ileri gelenleri arasında: Koca Musaoğlu Hüseyin, Vakıflı Seyit Salih, İsazâde Seyit Hüseyin ve Haseki Ali Molla yer almaktaydı bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 80/3354-A, 17 Ekim 1803.

⁸⁵ *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 217/11902, 14 Kasım 1803.

Bu durumda Ali Molla'nın Fere'ye gitmeyi istememesi nedeniyle Fere yerine İnöz memlehası (:tuz ocağı) ve Uzunköprü Tevliyet Kaymakamlığı'nı talep etme niyetinde olduğu görülmüştü⁸⁶. Birbirlerinden nispeten farklı bilgiler veren belgelere göre, Tokadıcılık ve taraftarları Fere'den çekilirlerken Fere'yi yaşanmaz hale getirmişlerdi. Yine, Tokadıcılık korkusuyla olsa gerek Ali Molla'nın Fere'ye bir türlü gidemediği ve bu sebeple de çeşitli istekler/bahaneler ileri sürdüğü görülmektedir⁸⁷. Gümülcine ayânlığını zorla ele geçirirken bu yerleşimlerden kovduğu kimselerin Ali Molla'nın takımında yer almaları; Tokadıcılık'nın Fere'yi boşaltmak istememesinin sebeplerinden biridir. Bölgenin eski ayân ve eşrafının Fere'ye yerleştikten sonra Gümülcine ve çevre kazaları da devletten talep edeceklerini Tokadıcılık iyi bildiğinden⁸⁸, Fere'yi vermemek için gücünün yettiği her yolu denemekteydi.

Dağlı reisler uslu duracakları ve iskân işine taraf olacakları yönünde devlete söz verdikleri zaman bu sözlerin göstergesi olarak maiyetlerindeki adamlarından rehin vermekteydiler. Rehin olarak bırakılan ve kendisinin *ümmimiz* diye ifade ettiği birinin öldürülmesine Kara Feyzi, “*bizler sizleri emin bilip ve emniyet edip adamlarımızı gönderdik, bizler vatanımızı talep ederken adamlarımızı öldürdünüz, galiba bizlere kaza lazım değildir, istesem Edirne kazasında kimse bırakmam*” diyerek karşılık vermişti⁸⁹. Bu gelişme, bölgede iskân işiyle görevlendirilenlerin genelde ayân ve eşraf kökenli kimseler olmaları nedeniyle yaşanan ihmallerin güvensizlik ortamı oluşturduğuna ve böylelikle iskân işinden gerekli neticenin alınmadığına iyi bir örnektir.

İskân meselesinin uzaması bu iş için İstanbul'dan görevlendirilenleri de usandırmıştı. Rumeli'de görüşmelerde bulunan Ahmet Bey'in raporu dönemin şartlarını yansıtmaması açısından önemlidir. Raporu göre, “*Tokadıcılık'nın tavrı değişmiştir fırsat kollamaktadır, taşrada devlete ve fukaraya sadâkat edecek kimse kalmamıştır, fakir-fukaranın malını gasp etmek ve canını almak*

⁸⁶ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 80/3354, 20 Ekim 1803.

⁸⁷ “...bu istid'alarına (isteklerine) müsâ'ade buyurulsa dahi yine gitmezler anların merâmı mel'ûn herifin izâlesiyle ahz-ı intikâm eylemekdir” bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 80/3354.

⁸⁸ Dağlı Reisler, Tokadıcılık'nın ele geçirdiği mahalleri boşaltarak memleketi olan Sultanyeri'ne çekilmesi durumunda iskân edilmeye yanaşacaklarını daha önce devlete bildirmişlerdi bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 72/3026-B, 22 Nisan 1803. 1777 yılında, Ferecik, İpsala, Malkara, Keşan, İnöz, Tekfurtağı, Mekri, Şehirköy ve Evreşe kazaları Paşa (Sofya) Sancağı'nın Gelibolu Livası'na bağlıydılar bkz. BOA. MAD 3115, 10-11.

⁸⁹ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 80/3354-A, 17 Ekim 1803.

âdet olmuştur, Allah'tan korkan kimse kalmamıştır"⁹⁰. Bu dönemde Ali Molla ve Kara Feyzi iki ayrı isyancı grubun temsilcisi olarak Rumeli'de kol gezmekteydiler. Ali Molla iskân işinde devlete yardımcı olduğundan, devlet katında daha itibar sahibi olarak gözükmekte; Kara Feyzi ise iskân maddesini birkaç kez ihlâl etmesi nedeniyle güven duyulmayan biri olarak görülmekteydi⁹¹.

Tokadıklı Süleyman'ın Fere'den vazgeçme niyetinde olmadığı, Ali Molla ve takımının Tokadıklı var olduğu müddetçe kendilerinden emin olmayacakları kanaatine varılmış olduğundan, Tokadıklı hakkında başka surette "*izhâr-ı celâdete*" karar verilmiş ancak, hemen bu teşebbüse başvurulmayarak iskân meselesine baharda kalındığı yerden devam edilmesi ve Edirne'de güvenlik amacıyla bir miktar asker bulundurulması kararlaştırılmıştı⁹². Bununla birlikte Padişah III. Selim, "*Ali Mollayı ya iskân eylesün ya idam eylesün yahud yapayım diyu cevap versün (...) böyle masharahlık olmaz*" diyerek Tokadıklı'ya uyarıda bulunmuştu. Eşkiya ile girişilen muharebelerin netice alınmadan sonlandırılması Padişahın haklılığına sebep teşkil etmekteydi. Bunların birinde Tokadıklı Süleyman ile Ali Molla ve takımı arasında Ahyolu taraflarında, Dikence ve Dere köylerinde bir muharebe gerçekleşmişti. Birkaç gün devam eden bu çatışmalarda eşkiyadan yüz-yüz elli civarında süvari meydana çıkarken eşkiya, top ile destekli on iki bin kadar asker ile kuşatılmasına rağmen birkaç köyün yakılıp yıkılması, taraflardan birkaç kişi ile birkaç hayvanın ölmesinden başka bir sonuç ortaya çıkmamıştı⁹³. Gelişmeler, Tokadıklı Süleyman'a önceki uyarılara nazaran daha anlaşılır ve daha fazla şiddet içeren bir uyarı yapılmasına yol açmıştı (8 Kasım 1803)⁹⁴, meâlen:

"Def'i fesâd ve ihtilâl ve fukarânın rahatlarını sağlamak için Edirne taraflarında olan yeğenin Mahmudu ve Fere havâlisinde olan bölükbaşılarını tarafına çekmen hususu sana defalarca bildirilmesine rağmen hâlâ Mahmudun Ata nâhiyesinden gitmediği ve bölükbaşılardan Şahbalı ve Saroğlunun Fere havâlisinde dolanıp

⁹⁰ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 80/3354-B, 20 Ekim 1803.

⁹¹ Devlete sunulan bir raporda Kara Feyzi hakkındaki ifadeler şu şekildedir: "iskân recâsındadır ancak bir gün bir dürlü iskânını recâ eder yarın başka dürlü recâ eder" bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 72/3029-E, 2 Ekim 1802.

⁹² Bu toplantıda geçen "el-bu bâbda akd-i meclis olunarak başka sûrette izhâr-ı celâdete (:yiğitlik göstermeye) karar verilmiş ise dahi" ifadesi devletin askerî tedbirlere başvuracağını göstermektedir bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 216/11898, 21 Ekim 1803.

⁹³ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 50/2358, 4 Kasım 1803.

⁹⁴ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 218/12038, 8 Kasım 1803.

köyleri yağmaladıklarının tahkik olunmuş olduğu, asâyişin sağlanması için Ali Molla takımının vesâirlerin Fereye iskânı uygun görülmesi ve bu durum sana etrafıyla bildirilmiş ve Ahmed Bey ile dahi şifâhen anlatılmış olmasına rağmen 'Îrâde-i seniyyeyi hiç tefhim etmemiş gibi' bu vechile hareketin hayrete vesile olmakta, şaşkınlık yaratmaktadır, icrâyı nefsânîyyet ve mezâkin zımında (:nefsi beklentilerin karşılığında) bu kadar kazâ ve kurânın harâb ve fukarânın canlarından olması nasıl uygun olur, dünyada bunların nedâmetini (:pişmanlığını) müşâhede etmen gerektiğinden başka ahrette dahi huzûr-ı bârîye oldukda ne şekilde cevâba kâdir olabilirsin hiç tefekkür etmiyorsun, bu gidişatin dünya rahatını harâb edeceği ortadadır, 'eğer zerre kadar akl ve fikrin var ise şu sözlerimizi kabul edip gerek yeğenini ve gerek sâir bölükbaşılarını tarafına çekip sahip olduğun davadan vazgeçersen işte o zaman biz de senden geçmeyiz' hâsılı eğer ol-emre itâatin var ise o makûle âdemlerini derhâl tarafına çekip ve 'iskân olunanlara dokunmayarak' fukarânın rahatı ve asâyişine dikkat ve devletin emrine karşı hareket etmemen için sana yazıldı".

Tokadıcılı'ya verilen bu uyarı aslında aşırı güç kazanan ayânların daha güçsüz olan ayânlara nazaran geleceklerinden daha az emin ve dolayısıyla daha dikkatli olmaları gerektiği ile ilgili olan bir geleneğin yazıya dökülmüş hâli idi. Bu uyarıyı Tokadıcılı'nın tam olarak kavrayarak yaşamının geri kalan kısmına çekidüzen verdiğini söylemek zordur. Tokadıcılı Süleyman, kış vakti olmasına rağmen boş durmayarak bir taraftan Edirne civarında olan yeğeni Mahmut vasıtasıyla çeşitli teklifler ortaya atarak ortamı lehine çevirmeye gayret ederken, bir taraftan da bölükbaşılarını kullanarak Ali Molla ve takımını ürkütüp ayaklanmalarına vesile olmaktadır (22 Kasım 1803)⁹⁵. Yeğen Mahmut, maiyeti için Edirne'den zahire talep etmesine karşın, kendisine zahire verilmemesi üzerine Edirne yakınlarındaki köyleri basarak halka zarar vermişti. Tokadıcılı, şüphesiz tüm bu girişimleri Gümülcine başta olmak üzere Batı Trakya'da yer alan kazalarda ayânlığını devam ettirmek ve yeğeni Mahmut'a gelir getiren bir görev almak için gerçekleştirmekle birlikte, bu tarz faaliyetleri nedeniyle kendisinden iyice rahatsızlık duyulmaya başlanmıştı⁹⁶. Devlet, 1803 yılı sonlarında Edirne şehrini Tokadıcılı ve diğer eşkıyadan korumak için önlemler almaya başlamıştı.

⁹⁵ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 216/11899.

⁹⁶ "...hâsılı bu sûreder merkûmun bütün bütün ilân-ı isyân edeceğini beyân etmiş olduğundan..." bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 217/11902.

Bu gelişme ile ilgili olarak Sirozlu İsmail'e Şarkî Edirne'ye geçerek burada bahara kadar askeriyle oturarak şehri koruma görevi verilmişti (14 Kasım 1803). Aynı şekilde Tokadçıklı'nın bahara kadar Rumeli'deki kazalara zarar verme olasılığı göz önüne alınarak İskeçeli Hacı Mustafa Ağa'ya, Ahi Çelebîli Salih Ağa'ya, Cisriyye ve Mekri Ayânı Kara Hasan'a, Hasköy Ayânı Emin Ağa'ya, Vakıflı Hasan Alemdâr'a ve Filibeli Hasan Bey'e de emirler gönderilmişti⁹⁷.

Tepedelenli Ali Paşa zamanında Rumeli ağalarıyla yapılan görüşmelere göre Ali Molla'nın Fere'ye, İsaoglu Hüseyin'in Gümülcine kazasında İrcan nahiyesine⁹⁸, Vakıflı Salih ve Koca Musaoğlu Hüseyin'in Dimetoka kazasında Vakıf köyüne iskân edilmeleri kararlaştırılmıştı. Bu karar gereğince kış çıkana kadar topluca Fere'ye, kış çıkınca da herkesin kendi memleketine gönderilerek yerleştirilmeleri için Ali Molla ve takımı 1803 yılı sonlarında devletin harekete geçmesini beklemekteydiler⁹⁹. Ali Molla ve takımı, *"Tokadçıklı dedikleri herifin vücûdu izâle olmayınca bizler iskân olunur isek yerimize on danesini dahi ayaklandırır"* diyerek yine Tokadçıklı'yı hedef göstermişlerdi. Bu süreçte Tokadçıklı Süleyman, Kara Feyzi ve takımını kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Ali Molla takımı ise, *"Kara Feyzi zâhiren bu herifin bâtmen bizimle beraberdir der-akab yanında olan âdemleriyle yanımıza celb ederiz"* diyerek cümle Rumeli ileri gelenleriyle kış gelmeden Tokadçıklı'yı ortadan kaldırmayı teklif etmişlerdi (15 Aralık 1803)¹⁰⁰. Tokadçıklı Süleyman'ın Kara Feyzi'yi yakalamak için devlet adına defalarca eşkiya takibi yaptığı göz önüne alınırsa; Fere'nin Ali Molla'ya teslimini zorlaştırmak amacıyla düşmanı olan

⁹⁷ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 216/11899. "...bu herif meydanı boş bulunca bahara kadar kendü halinde durmayup etmediği fesâd kalmayacak", Sirozlu İsmail'in Edirne'ye gelmesi ile ilgili ilk emir 14 Kasım 1803 tarihlidir bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 217/11902.

⁹⁸ Bununla birlikte Tokadçıklı, devletin emir ve girişimlerine karşı gelerek İsaoglu'nun Gümülcine'ye gelip yerleşmemesi için teşebbüste bulunmaktaydı bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 215/11814, 8 Şubat 1804.

⁹⁹ Ali Molla'nın yanında yer alan Dağlı reisleri, kendilerinin de memleketlerine yerleştirilmesi için emir çıkması durumunda ancak Fere'ye iskân işinin gerçekleşebileceği yönünde Ali Molla'ya baskı yapmaktaydılar bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 61/2715, 10 Nisan 1804 ve BOA. Hatt-ı Hümayûn, 67/2892-D, Ekim/Kasım 1803.

¹⁰⁰ Ali Molla, Tokadçıklı'yı ortadan kaldırmak için Sirozlu İsmail Bey önderliğinde Kırçalılı Emin, Hasan Bayraktar, Mekri Ayânı Kara Hasan, Çirmen Ayânı Atalı Mehmet ve bunun emsali kimselerin kendileriyle birlikte hareket etmesinin yeterli olacağını teklif etmekteydi bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 53/2469.

Kara Feyzi'yi yanına çekmeyi başarması, Tokadıcılı'nın siyasî ve askerî gücünü/yeteneğini göstermesi açısından önemlidir¹⁰¹.

Tokadıcılı Süleyman'ın Fere'den vazgeçmemesinde, Fere'nin işlek bir iskele mahalli olması ve Fere köylerinde yetişen buğdayın iskeleye gelen gemicilere satışından ortaya çıkan külliyetli gelir önemli bir etkendi¹⁰². Benzer şekilde, Ali Molla ve takımı gelinen aşamada memleketlerine iskân edilmemeleri durumunda Hayrabolu, Uzunköprü ve İnöz kazalarının kendilerine verilmesi karşılığında her şeyden vazgeçeceklerini belirtmişlerdi. Bu gelişmeyi haber alan iskân işiyle görevli Ahmet Bey ise, İnöz'ün iskele mahalli olduğu, Hayrabolu ve Uzunköprü kazalarından ise senede beş yüz bin kile (:yaklaşık 12,500000kg) zahire hâsıl olduğu, kazaların bunlara verilmesi durumunda bu tür eşkiyanın önünün alınamayacağı, dolayısıyla Tokadıcılı ortadan kaldırılana kadar Ali Molla ve takımına bir miktar zahire bulunarak bahara kadar oldukları mahalde tutulmalarını önermişti¹⁰³.

Fere'nin bırakılması durumunda yeğeni Mahmut'un nemalanacak bir kazadan yoksun kalacağı kaygısı Tokadıcılı Süleyman'ın Fere'den vazgeçmemesinin diğer bir sebebiydi. Tokadıcılı, Yeğeni Mahmut'a Fere'nin bırakılmaması durumunda Mahmut'un Kara Feyzi ile birleşerek önüne gelen kaza ve köyü yakıp yıkacağından emin olduğunu belirtmişti. Bu sebeple geliri Fere'nin gelirine karşılık gelen Edirne Cizyesi'nin kendisine verilerek tarafından Mahmut'a ihâle edilmesini talep etmişti. Ancak, 1804 yılı Edirne Cizyesi'nin ihâle edilmiş olduğu görülünce, bu sefer de yeğeni Mahmut'un maiyeti olan 700-800 asker ile Edirne muhafazasına memur edilmesini talep etmiş-

¹⁰¹ Ali Molla ve takımı 1804 yılı başlarında Fere kasabasına olmasa da Fere civarına yerleşmiş gözükmediler ancak, Tokadıcılı'nın kendilerine bir gün mutlaka saldıracağını düşündüklerinden devletten cephâne talebinde bulunmuşlardı bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn, 82/3400*, 22 Ocak 1804. Cephâne talebi için Fere'den Edirne'ye yazı getiren Ali Molla'nın adamının Hasköy Kazası Ayânı Emin Ağa ile görüşmeye gitmesi, Hasköy'ün bu süreçte Tokadıcılı'nın denetiminden çıktığını göstermektedir.

¹⁰² Fere'nin köylerinde yılda yüz elli bin kile kadar (yaklaşık 3,750000kg) buğday hâsıl olmaktadır. Ayrıca, Fere köylülerinden 60-70 paraya satın alınan buğday iskeleye uğrayan gemicilere sekizer-onar kuruşa (yaklaşık beş katına) satılmakta olduğundan dolayı külliyetli kâr ortaya çıkmaktadır bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn, 61/2715*.

¹⁰³ Bu öneriyi yapan Tezkereci Ahmet Bey aynı belgede, Tokadıcılı'nı idaresinde olan kaza ve köy ahâlilerinin Tokadıcılı'dan nefret ettiklerini, ancak çoğunu idam etmiş olduğundan can korkusuyla Tokadıcılı'nın iyi biri olduğunu ifade ettiklerini, Dimetoka'ya vardığında ayân ve diğer ileri gelenlerin Tokadıcılı'dan korktuklarından dolayı yanına dahi gelemediklerini ifade etmişti bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn, 61/2715*, 10 Nisan 1804.

ti¹⁰⁴. Bununla birlikte birkaç ay önce, 1803 yılı Kasım ayında Tokadıklı ve diğer eşkiya takımından kaygı duyularak Sirozlu İsmail Edirne'nin muhafazasına görevlendirilmiş bulunmaktaydı. Burada, Tokadıklı Süleyman'ın yeğeni Mahmut'a, daha önceki bazı girişimlerinde olduğu gibi geliri yüksek bir devlet görevi alma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir¹⁰⁵.

Tokadıklı Süleyman'ın Fere'den vazgeçmemesinde, devletin Rume- li'deki isyan ve eşkiyalık hareketlerini bir türlü bastıramamasının Tokad- cıklı'ya verdiği cesaret ve güven önemlidir. Tokadıklı bu durumu, “*ayakda olan dört beşyüz tağluya on senedenberü bir şey edemediler bana ne yapacaklar*” ifadesiyle dile getirmişti¹⁰⁶. Bu ifadeler, aynı zamanda Tokadıklı'nın Osmanlı devlet sisteminin bu yıllardaki işleyişini iyi tahlil etmediğini ortaya koymak- tadır. Bununla birlikte, iskân meselesinden dolayı Tokadıklı'yı ikna etmek- le görevlendirilen Tezkereci Ahmet Bey'in görüşmenin birindeki sözleri devrin sosyal ve siyasî şartlarına atıfta bulunması açısından önemlidir. Ah- met Bey, “*Sen aslından ne idin devletin sâyesinde kapucubaşı oldun, bu üç büyük kazayı devlet sana ihâle etti şimdi bu Fere dedikleri kasaba senin aslından mukâtaa veyahud pederinden kalma çiftlik arâzisi haydi böyle olsa bile Pâdişâh Efendimiz Hazretlerindir kime ihsân buyururlar ise ol-kimse tasarruf eder bu senin tavrın sana yakışmaz sonra nedâmetini (:pişmanlığımı) çekersin (...)* Cümle ayân ve ağalar senin bu tavrından hoşnud olmadıklarından cümlesi senin vücûdunu ortadan kaldırmak için gayret edeceklerini sen dahi bilmektesin” anlamına gelen ifadeleri söylemesi üzerine Tokadıklı, görüşmenin yapıldığı odadaki bölükbaşılarını dışarı çıkararak kapıyı kapamış ve gözlerinden yaş boşalır bir hâlde konuşa- rak kendisinin şimdiye kadar devlete sadâkatle bağlı kaldığını ve bundan sonra da bağlı kalacağını belirtmişti. “*Fereyi tahliye ve teslim ederim ve Fereye döner bakar isem Devlet-i Aliyye beni te'dib eylesün..., (Devlet) Mahmud kullarını dahi bir şey ile kayursun*” diyerek yeğeni Mahmut'a bir gelir verilmesini rica etmişti. Ahmet Bey ise, Tokadıklı'nın o anki mülâyim tavrından faydalana- rak İsaoğlu, Vakıflı Salih ve Koca Musaoğlu'nun iskân işi hakkında Tokad- cıklı'yı ikna etmeye teşebbüs etmişti. Tokadıklı ise, Sultanyeri ayânlığını nasıl elde ettiğini anlattıktan sonra, “*...elyevm yanımnda olan yegenlerimden dahi*

¹⁰⁴ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 61/2715-B, 10 Nisan 1804.

¹⁰⁵ Tokadıklı'nın Osmanlı devletinin tahlil ambarı konumundaki Rumeli'yi tehdit edecek dere- cede güçlenmesinin yanı sıra Osmanlı devletinin Rumeli'deki topraklarının idare merkezi konumun- daki Edirne şehrini baskı altında tutması devletin Tokadıklı'dan şiddetle yüz çevirmesinin nedenleri arasındadır.

¹⁰⁶ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 61/2715, 10 Nisan 1804.

İlmüllahi taâla emniyyetim yoktur bu tağ ahâlileri cümlesi böyledir bu İsioglu ve Vakıflı Sâlih ve Koca Mûsaoğlu maddeleri vücûdum hayâtta iken olamaz, eğer bunu dahi teklif eder isen Ferayı dahi vermem” diyerek kararlılığını ortaya koymuştu (10 Nisan 1804)¹⁰⁷.

Dimetoka kazasında gerçekleşen bu görüşmeden sonra Ahmet Bey, devlete bir rapor göndermişti. Rapora göre, Tokadıcılı'ya asla güvenilmesinin gerekir; kendisine Rumeli'de yer alan bütün kazalar ihâl edilse bile bu sefer Anadolu tarafından kaza isteyecektir. Yine aynı rapora göre, Tokadıcılı Vidin taraflarında bulunan Kara Fezzi'ye yazı göndererek onu Filibe taraflarına getirmiş ve kendi maiyetinde olan beş yüz askerini de bölükbaşlarıyla birlikte Kara Fezzi'ye göndermişti. Rusçuk ayânı Tirsiniklizâde'ye de yazılar yazarak Bergoslu Kadri ve Manav takımına izin verdirip onları Balkanın bu tarafına geçirterek Kara Fezzi'ye katılmalarına sebep olmuştu. İlgili rapor, Tirsiniklizâde'nin Tokadıcılı ile ittifak halinde olduğu, sürekli haberleştikleri ve Tokadıcılı'nın vücudu ortadan kaldırılmadıkça Rumeli'deki eşkiya maddesinin bertaraf edilemeyeceği gibi bilgiler ile devam etmekteydi. Anlaşılan Tokadıcılı Süleyman, devletin kendisi hakkındaki olumsuz eğilimini sezmiş olduğundan üzerindeki kazaların elinden alınarak kendisinin saf dışı bırakılmasına önlem olarak Dağlı eşkiyasıyla veya bölgenin diğer güçlü hanedânlarıyla haberleşerek kendince önlem almaktaydı¹⁰⁸.

Tokadıcılı'dan şiddetle sakınılmasına sebep teşkil eden gelişmeler şüphesiz yok değildi. Bu bağlamda Tokadıcılı, Ahi Çelebi kazasını zapt ederek Bekir isimli kimseyi kaza ayânı olarak atamıştı. Yeni ayân iki seneden beri ve altı aydan altı aya masraflarını *tevzi'* ve *taksim* ile her bir tevzide yüz bin-yüz elli bin kuruş toplayarak halka zulmetmişti. Tokadıcılı, kazada ticaretle ilgilenen ve *hânedân-ı kadîm*den olan Süleyman Ağazâdelerden haksız yere altı bin kuruş talep etmiş; onlar da, *“bi-gayri hakk bir akçe verecek değiliz”* diyerek direnince Tokadıcılı, adamlarını bunlar üzerine göndererek çeşitli eziyetler ettirmişti. Tokadıcılı'nın adamları ayrıca, ulemadan Şeyh Ali

¹⁰⁷ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 61/2715-B.

¹⁰⁸ Raporda belirtilen olay ve olguların Tokadıcılı'dan kaynaklanan korku nedeniyle olsa gerek belirli bir abartı ile kaleme alındıkları anlaşılmaktadır. Bu mülakattan birkaç ay sonra Tokadıcılı'yı yakalayıp idam eden kişinin Tirsinikli olduğu bilindiğinden, Ahmet Bey'in ilgili raporda Tirsinikli'yi Tokadıcılı Süleyman'ın müttefiki olarak göstermesi rapordaki diğer bilgilerin de doğruluğuna şüphe getirmektedir. Devlete rapor edilen bu tarz haberlerin Tokadıcılı'nın devlet nazarında itibar kaybetmesinde ve devamında idam edilmesinde rol oynamış olduğu söylenebilir.

Efendi'yi öldürmüş ve Hâkim (:Kadı) Efendi'yi de hapsedmiş olduklarından halk yaşananları devlete bildirememiştir (10 Nisan 1804)¹⁰⁹. Tokadıcılığın, Ahi Çelebi kazasını zapt ederek ayân atadığı olay bu belgenin kayıt tarihinden yaklaşık iki yıl önce gerçekleşmişti. Daha önce bahsedildiği gibi, Tepedelenli'nin Rumeli valiliği ile görevli olduğu 1802 yılında Hasköy ve Ahi Çelebi'den Tokadıcılığın adamlarını çıkartmıştı. Ancak, 1803 yılında Tepedelenli'nin görevden alınmasıyla durumdan faydalanan Tokadıcılık, Ahi Çelebi ve Hasköy kazalarını yeniden denetim altına almıştı.

Baharın gelmesi, kıştan beri Tokadıcılık Süleyman'ı ortadan kaldırmayı tasarlayan devlete fırsat verecektir. 1804 yılı baharında eşkiyayı ortadan kaldırmak için hem Tirsinikli ve hem de Çaparzâde'den yararlanma yoluna gidilirken, eşkiyayı destekleyen Rumeli ayânlarının üzerine gidilmesi Rumeli valisi olan İşkodra Mutasarıfı İbrahim Paşa'ya gizlice emredilmişti. Bu ayânların başında Gümülcine Ayânı Tokadıcılık Süleyman ve Filibe Ayânı Hüseyin gelmekte idi. Tokadıcılık Süleyman'ın Çorlu taraflarında olan Dağlı eşkiyası Kara Feyzi ve takımı ile birleşme ihtimali karşısında devlet, Çorlu taraflarına yeterli sayıda piyade ve süvari yerleştirmişti¹¹⁰. Devlet, hem Tokadıcılığı ve hem de Çatalca'ya kadar ilerlemiş olan Dağlı eşkiyasının İstanbul'a yaklaşmasının yarattığı tedirginliği yok etmek için Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa'ya da başvurmuştu. Bu amaçla vali, *Nizâm-ı Cedîd* ordusuyla birleşerek 1804 yılı Temmuz ayında eşkiyanın toplandığı Malkara'ya hareket etmişti. Malkara yakınlarındaki Bulgar köyünde yapılan çatışmada, birkaç yüz zâyiât veren eşkiya Balkan'ın öte tarafına kaçmak zorunda kalmıştı¹¹¹.

Devlet, 1804 yılı Mayıs ayının ilk günlerinde Tokadıcılığın çeşitli mahallerde yer alan zahiresinin tespit ve ele geçirilmesi için emirler verdiğine

¹⁰⁹ Nihayetinde kaza halkı, Tokadıcılık Süleyman'ın atadığı ayânın memleketlerinden çıkarılarak Süleyman Ağazâdeler'in *ayân-ı belde* olarak atanmasını devletten rica etmişlerdi. Belgede imzası bulunanlardan bazılarının mahalleri şu şekildedir: Kettanlık, Mustafça, Gökçesinan, Koşluca, Tarsen, İsmilan, Paşmaklı, Tekfur, Belas/Palas, Fınducak, Karşılısağır, Dereköy ve Çamlıca köyleri ile Kühazlı mahallesi. Belgede, gayrimüslimleri temsilen bazı esnaf ve çorbacıların da imzaları yer almaktaydı bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 71/2984, 10 Nisan 1804.

¹¹⁰ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancıları*, 94.

¹¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedit Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", *Belleten*, CXXXV, Sayı 138, Ankara 1971, s. 261, 262. Bu eşkiyanın Kara Feyzi ile Deli Kadri ve takımı oldukları anlaşılmaktadır bkz. *BOA. Hatt-ı Hümayûn*, 51/2385.

göre devletin Tokadıcılık hakkındaki niyeti bellidir¹¹². Tokadıcılık Süleyman'ın ve diğer ilgili kişilerin yakalanması ve idam edilmeleriyle ilgili olan karar yazısı Ağustos ayı itibariyle Rumeli'deki kazalara gönderilmiş durumdaydı¹¹³. Rumeli valisi, Tokadıcılık Süleyman'ın kapıcıbaşılığının kaldırılarak kendisi, kardeşi ve kardeşi oğullarının cezalarının tertip edilmesi için kuşatılarak sıkıştırılması ile ilgili devlet emrini kazalara ulaştırmış; kendisi de Tokadıcılık'ı ele geçirmek için Edirne'ye gelerek kethüdası Tahir Paşa'yı Gümülcine üzerine göndermişti. Durumun kötüye gittiğini gören Tokadıcılık Süleyman ise askerini toplayarak Gümülcine'ye gitmişti. Tokadıcılık kasaba ileri gelenlerini toplamış ve "*gerçi devlet bize gücünde bizi devlete yanlış anlatdılar umudum var ki devlet benim kabahatim 'afu eder siz dahi Urum Vâlisi İbrahim Pâşâya 'ilâm ve 'arz-ı mahzar ederek devlete bizüm için niyâz eylesün devlet belki kabahatimden geçer ve utlâkım dahi çıkar*" diyerek onları yönlendirmişti. Gümülcine ileri gelenleri de Tokadıcılık'ın bu teklifini yerine getirerek Paşaya yazılar yazıp getirdiler, İbrahim Paşa ise, Tokadıcılık'ın yeğeni Mahmut'un kendisine rehin olarak gönderilmesi durumunda devlete ricada bulunacağını belirtmişti. Yine, Tokadıcılık'ın bir şeyhi de Tokadıcılık'ın affı için İbrahim Paşa'ya birkaç kez gidip gelmekle birlikte, geç kalınan bu girişimlerden bir sonuç çıkmamış, Tokadıcılık açısından değişen bir şey olmamıştı¹¹⁴.

Yakalama emri çıkmasının hemen sonrasında Tokadıcılık Süleyman'ın üzerine varılmış ve iki gün içinde Gümülcine'ye girilerek köylerde olan adamları temizlenmişti (26 Ağustos 1804)¹¹⁵. Dört bir taraftan sarılan Tokadıcılık, yanında kalan üç-beş yüz adamıyla birlikte Gümülcine'den asil memleketi olan Tokadıcık'a; devam eden askerî takip karşısında ise Tuna tarafındaki Tırnova'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Balkanların öte yakasına geçenlerin takip edilmeyerek, takibin bölge ayânına bırakılması gelenektir¹¹⁶. Tırnova tarafına geçen Tokadıcılık burada Rusçuk Ayânı ve Tırnova Voyvodası Tirsiniklizâde İsmail Ağa ile muharebeye tutuşmuş olmasına rağmen, sağ olarak yakalanmıştı. Tirsinikli, Tokadıcılık ve adamları hakkında ne şe-

¹¹² Tokadıcılık'a ait zahirenin Karaağaç iskelesi ve benzeri mahallerde olanının tespit edilerek defterinin tutulması ile ilgili ilk emirler 1 Mayıs 1804 tarihli dirler bkz. BOA. MAD, 9751, 312.

¹¹³ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 82/3404, 15 Ağustos 1804.

¹¹⁴ Sadrazam Çukadârı İbrahim Bey'in yazısıdır bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 57/2588, 30 Ağustos 1804.

¹¹⁵ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 38/1941, 26 Ağustos 1804.

¹¹⁶ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet (Sadeleşiren Dünder Günday)*, C.7, s. 368.

kilde işlem yapacağını devlete yazarak bilgi istemişti¹¹⁷. Neticede, Tokadıklı Süleyman yolda idam edilerek Vali İbrahim Paşa'ya gönderilmişti¹¹⁸.

Tokadıklı Süleyman'ın yakalandığının haber alındığı ve geride kalan emlak ve akarı hakkında ne gibi işlemler yapılması gerektiği ile ilgili hüküm 24 Eylül 1804 tarihli olduğuna göre¹¹⁹ Tokadıklı'nın Eylül ayının ortalarında ele geçirildiğini ve aynı ayın sonlarında idam edildiğini söylemek mümkündür. İbrahim Paşa kısa bir süre sonra, 1804 yılı Ekim ayında Filibe Ayânı Hüseyin'i de yakalayıp ortadan kaldırmıştı¹²⁰. Böylece Batı Trakya'da hüküm süren Tokadıklı idaresi devlet açısından başarılı bir şekilde sonlandırılırken, Tokadıklı ve taraftarları için ise hazin bir son yaşanmıştı. Tokadıklı'nın idamı, Ali Molla ve takımını şüphesiz sevindirmiş olmakla birlikte Fere'ye yerleşerek ayânlık yapma hakkını yeniden elde eden Ali Molla, halkı korumak yerine tüm yaşananları unutup zulüm ile meşgul olunca şikâyetler neticesinde Sirozlu İsmail tarafından yakalanarak Serez'e götürülmüş ve ortadan kaldırılmıştı¹²¹. Bu gelişme, devrin Rumeli idareci-ayân zümresinin birbirlerinden pek de farklı olmayan özelliklere sahip kişiler olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Rumeli'yi iyi bilen, bölge ileri gelenlerinin güvenini kazanan Alemdâr Mustafa Paşa'nın Rusçuk ayânı olmasından sonra Rumeli'deki olaylar yatışma devresine girmişti¹²².

¹¹⁷ BOA. Hatt-ı Hümayûn, 51/2385.

¹¹⁸ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, C.7, s. 368.

¹¹⁹ BOA. MAD 9751, 312.

¹²⁰ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancıları*, s. 95.

¹²¹ Padişah III. Selim, Ali Molla'nın idam edilmesiyle ilgili olarak Sirozlu İsmail'den gelen yazıya, "İsâbet olmuş Bâb-ı Hümayûn pişgâhına (:ön tarafına) vaz' oluna" notunu düşmüştü bkz. BOA. Hatt-ı Hümayûn, 264/15324, 15 Şubat 1809.

¹²² Silistre valiliği göreviyle 4 Ocak 1807 tarihinde vezir olan Alemdâr Mustafa, 27 Haziran 1808 tarihinde 25 bin kişilik ordusuyla Edirne'ye gelmiş ve II. Mahmud başa geçince Sadrazam olmuştu. Alemdâr'ın, daha önce emrinde olan Kırçalı denilen takımı İstanbul'a getirerek bu işsiz güçsüz takımın Rumeli'de azalmasını sağlaması Rumeli'deki olayların yatışmasına yol açmıştı. Pazvandoğlu Osman, 1807 yılında kendi eceliyle ölmüştü. Hasköy Kazası Ayânı Emin Ağa eşkiyalığa devam etmekle birlikte 1813 yılında idam edilmişti. Devlete ve bölge ayânlarına karşı denge siyaseti izlemede tecrübeli olan Sirozlu İsmail, XVII. yüzyılın ilk yarısında iki defa Sadrazam olan Siyavuş Paşa'nın sülalesinden olup zeki ve mutedil olmasıyla biliniyordu. Eceliyle öldüğünde üzerindeki bazı devlet gelirleri oğluna verilmişti.

Tokadıcılık Süleyman'ın Terekesi¹²³

Tokadıcılık'nın terekesinde¹²⁴, yer alan cephânesi ile devlet tarafından ele geçirilmesi süreci arasında bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Tokadıcılık'nın Gümülcine'de bulunan cephânesi içerisinde 9785 kıyyelik kurşun, 1150 kıyyelik barut ve 100 adet tüfek yer almaktaydı. Toplamda 9000 kuruşu aşan bu cephânenin kendi ve maiyeti için gerekli olan her zamanki savunma ihtiyacından çok Rumeli'deki eşkıyalık olaylarını bastırmak için devlet tarafından kendisine sağlanan cephaneye olduğu anlaşılmaktadır. Zira devlet, isyan edenleri bastırmakla görevli ayân ve eşrâfa gerektiğinde İstanbul'dan silah göndermekteydi¹²⁵. Ancak, Tokadıcılık'nın cephânesi bunlarla sınırlı değildi. Gümülcine'nin güneybatısında yer alan Karaağaç iskelesinde devlete ait, ancak kendi kullanımında olan topların yanı sıra Gümülcine şehri içerisinde kendisinin satın aldığı topların bulunması Tokadıcılık Süleyman'ın bazı gelişmelere hazırlıklı olduğunu düşündürmektedir. Tokadıcılık, Karaağaç iskelesinde bulunan devlete ait üç büyük topu zapt ederek¹²⁶ firarından sonra Siroz/Serez taraflarına nakletmişti¹²⁷.

Tokadıcılık'nın terekesi sadece kendisinin tutanaklarıyla alâkalı olmayıp akraba ve emrindeki pek çok kimsenin tutanaklarından oluştuğundan, tereke üzerinden, bazı araştırmalarda olduğu gibi¹²⁸ nakit para, mal-mülk, alacak-verecek gibi kategorilerde değer açısından bir oranlamaya gitmek mümkün görünmektedir.

¹²³ Osmanlı hukukuna göre ölen kişilerin geride bırakıkları her türden sahiplikler Muhallefât olarak adlandırılırdı. Muhallefât yerine 'tereke' kullanımı daha yaygındır bkz. Halil İnalçık, 15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimâî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul 1953-1954, 51-75 ve Tahsin Özcan, "Muhallefât", *DVIA*, C.30, İstanbul 2005, 406-407.

¹²⁴ *BOA. MAD 9751*, s. 312-321.

¹²⁵ Pazvandoğlu tehlikesine karşı devlet, Eflak voyvodasına silahlar göndermişti bkz. Halime Doğru, *Rumeli'de Yaşam*, 137. Bu yıllarda Dağlı eşkıyasını takibe memur Siroz Ayânı İsmail'e de toplar gönderilmişti bkz. *BOA. Cevdet-Dâhiliyye*, 200/9966, 5 Mart 1792.

¹²⁶ Bu üç büyük top ve diğer cephâne, iskeledeki zahirenin düşmandan korunması için eski ayân Mestan Ağa'ya İstanbul'dan gönderilmişti bkz. *BOA. Cevdet-Askeriyye*, 49/2285.

¹²⁷ Devletin takibine uğraması karşısında Tokadıcılık, Karaağaç iskelesinde olan topları yanına; Gümülcine'ye almak yerine Siroz'a naklederek muhtemelen Sirozlu İsmail'i devlete karşı kendi yanında görmek istemiş veya silahları eski bir arkadaşına teslim ederek devletin takibi bir gün kendi beklentisi doğrultusunda sona erince onları yeniden geri almayı tasarlamış olmalıdır. Tokadıcılık'nın idamından sonra devlet, adı geçen topların Siroz'un limanı konumundaki Orfan iskelesinden sefinelere yüklenerek İstanbul'a, Tophâne'ye nakledilmesini emretmişti, Aralık 1804, bkz. *BOA. MAD 9751*, 314.

¹²⁸ Yavuz Cezar, "Bir Ayanın Muhallefâtı", *Belleten*, 41/161, Ankara 1977, s. 41-78.

Tokadıcılı'nın yakalanmasından sonra geride kalan emlak ve akarı hakkında yapılacak işlemlerle ilgili hüküm, "Bir müddetten berü hilâf-ı şer'i şerîf ve muğâyir-i emr-i kânûn harekete ictisâr (:cesaret) ve fukarâ ve ayânın mallarını gasb ve nehbet ile izâl hasârâtında evkatgüzâr olduğuna binâen tertib-i cezâsı husûsuna İrâde-i şâhâne teallukıyla karâr ve ahz ve girift olunduğu (:yakalandığı) taraf-ı Saltanat-ı seniyyeye ihbâr olunan Tokadıcılı Süleyman..." ifadeleriyle başlamakta olup bu ifadeler, Tokadıcılı'nın idarecilik yaparken devletin emirlerine karşı gelmesinin yanı sıra halka ve bölge ileri gelenlerine eziyette bulunması nedeniyle hakkında idam cezasının çıktığı ve yakalandığını anlatmaktadır. Aynı hükmün devamında, Tokadıcılı'nın üzerinde olan iltizamların ve diğer servetinin açığa çıkarılarak kayda geçirilmesi ve böylece sahip olduğu külliyetli servetin defter edilerek İstanbul'a yollanması istenmekteydi¹²⁹. Terekeye göre, Tokadıcılı hakkındaki kovuşturma, mallarının tespit ve zapt edilme işlemleri idam edilmesinden birkaç ay önce, Mayıs 1804 tarihinde başlamış ve idamının sonrasına, 1806 yılına kadar devam etmiştir.

Tokadıcılı Süleyman'ın terekesinde ilk olarak devlet adına yapılan ödemelerin kayıtları yer almaktadır. Bu kayıtlara göre Hazine-i Âmire'ye, Hububat Hazinesi'ne, Tersane-i Âmire Ambarı'na ve İrâd-ı Cedid Hazinesi'ne ödemeler yapılmıştı. Savaş olan mahallere aktarılmak üzere Tersane ambarlarına konulmak için Rumeli'den yoğun bir şekilde hububat satın alındığı bu dönemde Tokadıcılı Süleyman, *hımta* (:buğday) *mubâyaa* cılığ göreviyle idaresi altındaki kazalardan devlete zahire toplamakla görevlendirilmişti (s313)¹³⁰. Bölgeden toplanan zahirenin bir kısmı Karaağaç (:Lagos) iskelesindeki ambarlara, *iştirâ ambarlarına* depolanmakta ve buradan İstanbul'a naklolunmaktaydı. Tokadıcılı, 1801 yılındaki mubâyaa cılık hizmeti karşılığında Hububat Hazinesi'ne yaklaşık 29,000 kuruş değerinde buğday teslim etmişti. Tokadıcılı'nın mubâyaa cı olarak gerçekleştirdiği faaliyetlerden kendisi için de bir miktar para veya hububat alacağı göz önüne alınırsa;

¹²⁹ "Gerek Edirne ve Gümülcine ve Tokadık ve Sultanyeri vesâir zir idâresinde olan kazâlarda olan bil-cümle muhalefât ve emvâl ve çiftlikât ve emlak ve nukûd ve zimamât ve arzâ ve hayvanât ve Karaağaç iskelesinde ve ol-havâlide ve mahall-i sâirede olan ambârlarında mevcûd zehâyir vel-hâsil habs ve nefis ve nâtk ve saman her nesi var ise cümlesinin (...) zabtına İrâde-i Aliyye taalluk eylediğinden..." b kz. BOA. MAD 9751, 312.

¹³⁰ Varna Ayâmı Osman Ağa, Varna iskelesinde mubâyaa memurluğu yapmaktaydı b kz. Halime Doğru, *Rumeli'de Yaşam*, 50, 59, 67. Benzer şekilde Tokadıcılı Süleyman'dan önce Gümülcine ayâmı olan Mestan Ağa Karaağaç iskelesinde mubâyaa cı olarak görev yapmaktaydı b kz. BOA. *Cevdet-Askeriyye*, 49/2285.

özellikle savaş dönemlerinde ordunun ihtiyacı için yapılan bu türdeki satın almalar sayesinde ayân ve eşrâfin zenginliklerini artırma fırsatı buldukları anlaşılır¹³¹.

Terekedeki tutanaklar Tokadıcıklı'nın kendisi, kardeşi, yeğenleri ve diğer adamları hakkındadır.¹³² Bilindiği üzere devletin muhalledâta el koyma işlemleri esnasında para ve mücevherât gibi pahada ağır yükte hafif eşyaların mirasçılar veya mahallin ileri gelenleri tarafından saklanması/kaçırılması tereke defterlerinde genelde nakit cinsinden bir kaydın bulunmamasına yol açardı. Tokadıcıklı Süleyman'ın tereke kayıtları bu gerçeği bir kez daha doğruladığı gibi, nakit para ve mücevherât gibi değerli eşyaların muhalledât mübâşirinden kaçırılma tarzını anlamaya imkân veren örneklerle doludurlar. Bu bağlamda Tokadıcıklı Süleyman'ın adamlarından Gümülcinelî Hacı Mehmet, Tokadıcıklı'nın vasiyeti üzerine külliyetli mal ve akçe ile İzmir'e kaçmıştı. Firarıyla İzmir'e yerleştiği ihbar olunan Gümülcinelî Hacı Mehmet'in yakalanarak hapsedilmesi ve yanında götürdüğü mal ve akçenin tespit edilerek defterinin tutulup İstanbul'a gönderilmesi emredilmiş (s313)¹³³ ve Hacı Mehmet bir müddet sonra yakalanmıştı (s316). Tokadıcıklı'nın kasası konumunda olan Hacı Mehmet'in kaçmak için İzmir'i seçmesi; Bu dönemde iktisadî anlamda parlak günlerini yaşayan İzmir ile Batı Trakya arasında Tokadıcıklı ve adamlarının sosyal ve iktisadî ilişkiler zemininde özel bağlantılar kurduklarına işarettir¹³⁴.

Tokadıcıklı'nın nakit para, altın ve gümüş gibi külliyetli eşyasını bilen diğer bir kişi Tokadıcık'ta olan kardeşi oğlu Yusuf'tur. Tokadıcıklı'nın, "*yedi sekiz seneden beri üzerinde olan sekiz adet! kazanın her birinden senede yüzer kese vergi toplandığı, adı geçen kazalardan toplanan beş altı bin kese akçenin (:2,500000-3,000000 kuruşun) adı geçen Yusuf'a teslim edildiği*" ihbar olduğundan; Yusuf'un zapt ettiği akçe ile altın, gümüş ve diğer *emvâl ve eşyânın* ortaya çıkarılarak zapt ve tahrir olunması emredilmişti (s313). Başka bir

¹³¹ Hesaplar 1 kuruş; 120 akçe ve 40 para, 1 kile; 25kg, 1 kıyye/vukıyye; 1.28kg üzerinden yapılmıştır.

¹³² Tokadıcıklı Süleyman'ın torunlarından Hatice Gürbüz ile yapılan görüşmelerde, "Tokadıcıklı'nın erkek çocuğu olmadığı, iki kız çocuğuna sahip olduğu" bilgisine ulaşılmıştır, bkz. Ek I ve Ek II.

¹³³ Bu kayıt 1 Mayıs 1804 tarihlidir ve Tokadıcıklı henüz yakalanmamıştır. Tokadıcıklı Süleyman, devletin kendisi hakkındaki düşüncelerini sezmiş olduğundan adamlarıyla malını-mülkünü sağa sola kaçırmaya başlamıştır.

¹³⁴ *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir, İstanbul* (Çev. S. Yalçın), İstanbul 2000, 88-151 ve E.F. Syrett, "İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Ed. Ç. Keyder-F. Tabak), İstanbul 1998, 101-118.

kayıtta ise, Tokadçıklı'nın hayattayken Gümülcine taraflarında biriktirdiği akçe, hububat ve benzeri servetini Gümülcine'de vekil olarak atadığı Hasan, kardeşi oğlu Hüseyin ve kâtibi Gümülcineli Yusuf'un bildiği; ambarlarda olan hububatın ve tuzlarda olan tuzun ise yeğeni (:Hüseyin) ile (İzmir'e firar olayında adı geçen) Hacı Mehmet'in bildiği kayıtlıdır (s313). Böylece, İzmir'e firar eden Hacı Mehmet'in Gümülcine ve çevresinde olan hububat ve tuzun kayıtlarını tutan Tokadçıklı'nın en önemli adamı (:mahremserdârı, kâtibi) olduğu anlaşılmaktadır. Alınan onca ihbara rağmen Tokadçıklı'nın firar etmeden önce sadece adamlarından Köprülü Bekir'e emaneten 25,000 kuruşluk altın verdiği tespit edildiğinden (s321), anlaşılan Tokadçıklı'nın nakit para ve mücevherâtı bütünüyle tespit edilip ele geçirilememiştir.

Tokadçıklı Süleyman, başta yeğeni Mahmut olmak üzere iki kardeşi ve kardeşlerinin oğulları, kâtip ve vekil görevindeki adamları ve kendisiyle birlikte firar eden bölükbaşlarıyla Batı Trakya'da hâkimiyet kurmuştu. Bu durum, yani halk üzerinde egemenlik kurmada *geniş bir sülaleye sahip olma* Anadolu ve Rumeli'de ayân ve eşraf olarak ön plana çıkmanın en önemli vasıtalarındandı. Dolayısıyla, Tokadçıklı'nın terekesinde kendisiyle birlikte yukarıda adları geçen ve bazen de hangileri olduğu belirtilmeden sadece *yeğenleri* diye kayda giren pek çok kişinin mallarına devlet tarafından el konulmuştu. Bunlar; Tokadçıklı Süleyman'ın kardeşi Osman, yeğeni Tokadçıklı Mahmut, diğer yeğeni Süleyman Ağa, kardeşi oğulları Ali ve Mestan, Tokadçık'ta kardeşi oğlu Yusuf (*Firârî Yusuf*), diğer kardeşi oğlu Hüseyin, (Gümülcine'deki) vekili Hasan, adamlarından kâtibi Gümülcineli Yusuf ile İzmir'e kaçan Mahremserdârı Gümülcineli Küçük Hacı Mehmet'ten oluşmaktaydı. Ancak, bunlardan bazıları zamanla müsâdereden kurtulmuş görünmektedir.¹³⁵ Zira Tokadçıklı'nın külliyetli servetinin kardeşi oğlu Yusuf'ta olduğu belirtilirken (s313) başka bir kayıta, Tokadçıklı Süleyman'ın Tokadçık'ta olan mallarının korunmasına Yusuf'un memur olunduğu ifade edilmekteydi (s317). Terekenin ilerleyen kısımlarında ise aynı Yusuf hakkında *Firârî Yusuf* kaydı bulunmaktaydı (s319).

Muhbirlerin verdikleri bilgiler Tokadçıklı'nın zimmetinde sadece vergi toplama işinden iki üç milyon kuruşluk bir nakdin var olduğu yönünde ise de (s313), terekede yer alan başka bir kayıt Tokadçıklı'nın borcunun 210,000 kuruş kadar olduğu ancak, muhalledâtinin da ardı olduğu (s314)

¹³⁵ Terekede sadece Tokadçıklı Süleyman, Hacı Mehmet, yeğenlerden Hüseyin ve Yusuf'un malları zapt edilmiş görünmektedir.

yönündedir. Bu demektir ki, Tokadıcılık bölgesinde ayânlık yaptığı süre içerisinde devlete yeri ve zamanı geldiğinde ödemelerde bulunmuştu (s312). Tokadıcılık'nın devlete borcu bulunmakla birlikte alacakları arasında tüccarların da bulunduğu görülen bir ayânın devlet hâricinde hiç kimseye borcunun olmaması normal bir durum değildir. Dolayısıyla muhalefât kayıtlarının bir kişinin servetini her yönüyle yansıtan belgeler olmadıkları bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Terekede gayrimenkuller içerisinde kayıtlı olan ev ve mutfak eşyaları ile kişisel eşyalar her açıdan olması gerekenden azdır. 1039 kuruşluk kullanılmış onlarca yastık ve minder gibi oda döşemesi ve bakır mutfak eşyası hâricinde dikkate değer başka bir eşya yoktur (s314). Bu durum, yukarıda belirtildiği üzere adamlarının Tokadıcılık'ya ait değerli eşyaları kaçırmalarıyla açıklanabilir. Oysa ayân ve eşrâf gibi idarecilerin seçkin sınıftan olma belirtileri arasında kürkler, kakmalı hançerler, atlar için koşum takımları yanı sıra köleler ve câriyeler olmazsa olmazlar arasında yer alırlardı¹³⁶.

Tokadıcılık Süleyman'ın Gümülcine'de olan gayrimenkulleri sağlığında iken önemli bir servet edindiğini göstermektedir (s314)¹³⁷:

1. *Hâriciyye ve dâhiliyye ve yirmi pâre ota ve bir hammâm ve matbah ve ahur ve samanhâne ve havlu ve bahçe ve müştemilât-ı sâireyi hâvî mülk-i müşterâsı para ile satın alınmış olan kebir konak 12000 guruş, (:satılmamıştır),*

2. *Mahkeme kurbunda kâim 16 aded çeşmî (:gözlü) muhtevî tahta anbâr 1500g,*

3. *Altı aded çeşmî hâvî bölme tabir olunur anbârlar 500g,*

4. *Tahminen 15000 keyl (:yaklaşık 375 ton) istiâb eder tuz mahzeni 2000g, (:satılmıştır),*

¹³⁶ 1740'larda Trabzon valiliği yapan ve malları müsâdere edilerek idam edilen Üçüncüoğlu Ömer'in hayatı ve terekesi için bkz. Necmettin Aygün, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhalefatı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 7, Güz 2009, s. 39-77.

¹³⁷ Ayânlar, yaşadıkları mahallin sunduğu iktisadî fırsatlara göre servetlerini arturabilmekteydiler. Doğu Karadeniz ve çevresi ziraat ve sanayi üretimi açısından yeterli olmadığından bölge ileri gelenlerinin servetleri genelde topladıkları vergi ve verdikleri kredilerin faizine bağımlı olduğundan servetleri genelde 20000 kuruş seviyesinde kalmıştır. Oysa Tokadıcılık'nın sadece konağı 12000 kuruştur. Ancak bu anlamda Tokadıcılık, Tepedelenli Ali Paşa gibi ayânlar seviyesinde de değildir.

5. Konağı karşısında vâkı' bir bâb ota ve samanlık vesâireyi müstemil hayvânât ahurı 500g, (:adı geçen konak ve muhtemel burada adı geçen diğer evler ile birlikte 13500 kuruş değer biçilmiş ancak satış gerçekleşmemiştir),

6. İki aded ota ve bir kahve otası ve bir ahur ve samanlık vesâireyi müstemil menzilhâne 800g, (:satılmıştır),

7. Bir ota ve bir fırın vesâireyi hâvî çöMLEKÇİ kârhânesi 300g, (:çöMLEKÇİ kârhânesi 250 kuruşa satılmıştır),

8. Kârhâne-i mezbûr ittisâlinde (:bitişiginde) vâkı' dört dönüm tarla 40g,

9. Serdâr mahallesinde kâin dâhiliyye ve hâriciyye altı aded ota ve ahur ve samanlık vesâireyi hâvî harâbe müşrif (:yıkılmaya yüz tutmuş) kebir menzil 900g, (:sekiz gözlü anbar ile 950 kuruşa satılmıştır),

10. Menzil-i mezbûr derûnunda 16 çeşm tahta anbarlar 600g,

11. Kasaba derûnunda kâin köprü ittisâlinde yemişçi dükkânı 250g, (:satılamamıştır),

12. Köprü-i mezbûr kurbunda kâin değirmende olan hisse 200g, (:300 kuruş üzerinden satılamamıştır),

13. Duhâncı dükkânı 250g, (:satılamamıştır),

14. Varoş kurbunda Küçük Handa olan hissesi 200g, (:satılamamıştır),

15. Mahkeme kurbunda kâin Hacı Kadın Bahçesi demekle ma'rûf beş dönüm bahçeden nısf hisse 100g, (:satılmıştır),

16. Mahkeme kurbunda iki bâb ota ve bir mikdâr havlılu müstemil sağır menzil 200 g (:satılmıştır),

17. Hâriç kasabada kâin bir dolap ve bir harâbe otalı hâvî sekiz dönüm mikdârı Akbaş Bahçesi demekle ma'rûf şire bahçesi 400g, (:satılmıştır), yekûn 20841guruş.

Gümülcine Ayânı Süleyman'ın Gümülcine ve çevresindeki gayrimenkulleri içerisinde yer alan 12000 kuruşluk büyük konağı ve bu konağı tamamlayan samanhâne, ahır, kahvehâne, fırın, ev ve ambarlar kırsalda olması gereken büyük bir çiftliği anımsatmakta olduğu gibi Tokadcıklı'nın esas ikamet ettiği yerin Gümülcine merkezinde olduğunu göstermektedir. Ken-

disi, ailesi ve güvenilir birkaç adamının ikametgâhı olduğu anlaşılan bu konak ve çevresindeki yapıların şehir merkezinde yer aldıklarını, ambarların *mahkeme yakınında* bulunmalarından anlamak mümkündür. Büyük bir konağa sahip olmak ağalığın göstergelerindendi ve bu büyüklükteki bir konak, Tokadıcılı'nın güç ve kudretini çevresine, maiyetine ve diğer ağalara göstermek için önemli bir araçtı. Konak ve civarında yer alan ambarların sayısal çokluğu da dikkat çekici boyutlardadır. Bu ambarlar, Tokadıcılı'nın kendi çiftliklerinden ve iltizamlarından elde ettiği ürünler ile devlet adına vergi olarak topladığı ürünlerin depolanması maksadıyla inşa olunan; *tımarlı sipahi* geleneğinden esinlenen ve Ortaçağ kırsal hâkimiyet unsurlarına işaret eden yapılarıdır. Ambarlar aynı zamanda bölgedeki hububat ve tuz üretiminin önemini göstermektedirler. Tokadıcılı'nın konağı hâricinde, muhtemel adamlarının yaşadığı ve kendi konağına yakın konumda bulunan pek çok ev ve tarlaya sahip olması Osmanlı ayân ve eşrâfının olağan yatırım araçlarını gösterdiğinden normal bir görüntüdür¹³⁸. Terekede yer alan çömlekçi dükkânı, yemişi dükkânı, tütün dükkânı, değirmen, tuz mahzeni, tarla ve bahçeler Tokadıcılı'nın emlak ve akarı arasında kâr amaçlı olan diğer unsurlar olup bunlar genellikle kiraya verilerek işletilmekteydiler (s. 320). Terekedeki kayıtlar, bu yıllarda Gümölcine şehir merkezinin şehirden çok kasaba görüntüsü veren bağ, bahçe ve tarla gibi alanlarla kaplı olduğunu göstermeleri açısından da ayrı bir öneme sahiptirler.

Osmanlı'da devlete ait gelirlerin 1695 yılında üst düzey devlet görevlilerine hayatta oldukları müddetçe malikâne olarak verilmeye başlanması, birçok gelir kaleminde olduğu gibi mîrî topraklar üzerinde de şahısların uzun yıllar tasarruf hakkının doğmasına yol açtığı ve bu vesileyle bazı tarım alanlarının çiftliklere dönüşme sürecinin yeni ve köklü bir aşama kaydettiği bilindiğinden¹³⁹, Tokadıcılı'nın Gümölcine kırsalında yer alan çiftliklerinin hususiyetleri hakkında tespitlerde bulunarak Batı Trakya'daki kırsal yaşamın niteliklerini anlamaya geçebiliriz¹⁴⁰. Tokadıcılı Süleyman'ın Gümöl-

¹³⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çev. G. Güven-Ö. Türesav), İstanbul 2003, s. 179-216.

¹³⁹ Celâli hareketleri sonucu boşalan köylere genelde askerî sınıf mensuplarının el koymaları, XVIII. yüzyılda bazı ayân ve eşrâfın vatandaşı evinden barkından zorla sürmesiyle köylere ele geçirmeleri, köylünün vergi yükü ve geçim sıkıntısından kaynaklanan borcundan dolayı arazisini devretmek/satmak zorunda kalması ise devlet topraklarının şahıslara geçmesinin yasal olmayan aşamaları arasındaydı.

¹⁴⁰ Balkanlarda çiftlik tipi alanların çoğalması, Malikâne sistemine geçilmeden önce (1695) özellikle Avusturya ile yapılan savaşlarda göreve gelmeyen sipahilerden topraklarının alınmasıyla ilgili

cine'ye bağlı olan mahallerdeki çiftliklerinin bir kısmı kendi kullanımında; diğerleri ise akrabalarının kullanımındaydı (s. 317):

1. *Belaslu karyesinde*¹⁴¹ *vâkı' bir bâb samanhâne ve dokuz göz anbâr vesâireyi muhtevî Belaslı çiftliği kut'a 1: tarla 530 dönüm, kışlak kut'a 1, kıymet 3000 guruş (:satılmıştır),*

2. *Basoroğlu karyesinde*¹⁴² *vâkı' dört bâb ota ve bir kule ve dört ortakçı otası ve iki samanhâne ve bir öküz tamı ve üç göz anbâr ve altı sapan timuri ve iki pulluk vesâir alât-ı çifti muhtevî çiftlik kut'a 1: tarla 2, dönüm 1000, çayır dönüm 10, bağ dönüm 5, kıymet 5000g, bir çift kara sığır kıymeti 60g, (toplam) 5060g (:4060 kuruşa satılmıştır),*

3. *Diğer mumzî defterde maktûlun karındaşı oğlu Mahmudun Karagöz karyesinde*¹⁴³ *vâkı' iki kule ve samanhâne ve dört ortakçı otası ve bir çamur ağılı ve iki öküz tamı ve yedi göz tahta anbâr ve bir kiremithâne vesâir alât-ı çifti hâvî çiftlik: tarla maa koru dönüm 3000, koyun kışlağı kut'a 1, kıymet 3500g (:5000 kuruşa satılmıştır),*

4. *Maktûl-i merkûmun karındaşı oğlu ve Tokadcıkda olan emvâlini hıfza memur Yusufun Halife karyesinde*¹⁴⁴ *vâkı' bir kule ve iki bâb ota ve ahur ve samanlık vesâireyi muhtevî çiftlik: tarla (yok), çayır 1, kıymet 1500g (:Fîrârî Yusufun Halife çiftliği 700 kuruşa satılmıştır),*

5. *Maktûl-i merkûmun diğer karındaşı oğlu Maktûl Hüseyinin bilâ-atıyye Bederlü çiftliği: tarla 200 dönüm, kışlak kut'a 1, kıymet 1400g (:1450 kuruşa satılmıştır), (yekûn 14.460 guruş).*

Tokadcıklı Süleyman'ın tasarrufunda olan yukarıdaki çiftlikler hâricinde, Tokadcıklı tarafından zorla ele geçirilerek kullanılan ancak yapı-

olabilir bkz. Georges Castellan, *Balkanların Tarihi* (Çev. Ayşegül Başbuğ), İstanbul 1995, s. 190-191. Çiftlik hakkında bkz. Halil İnalçık, "Çiftlik", *TDVİA*, C.8, İstanbul 1993, s. 313-314.

¹⁴¹ Palaslı/Palazlı/Paladion; Gümülcine'nin güney batısında, Gümülcine'den Karaağaç iskelesine giden yol üzerindedir.

¹⁴² Bu köy günümüzde Ballıhor/Balafar/Vragia olarak bilinen köy olmalıdır.

¹⁴³ Karagözlü/Mavromation; Gümülcine'nin güneyinde, Adalar denizine yakın bir konumdadır.

¹⁴⁴ Kalfa/Kalhas; Gümülcine şehrinin doğusunda yer almaktadır.

lan tahkikat neticesinde sahiplerine geri verilen çiftlikler bulunmaktadır (s.318):

1. Hasköy nâm karyede¹⁴⁵ vâkı' beş ota ve on üç göz anbâr ve iki göz ortakçı hânesi ve dokuz köprü çamus ağılı ve iki samanhâne ve iki kule ve bir öküz tamı ve bir göz at değirmanı ve iki göz su değirmanı ve bir araba ve altı dögen ve bir kazgan ve bir bakraç vesâireyi müstemil çiftlik: tarla dönüm 1500, çayır dönüm 100, kışlak kut'a 1 (Mestan Ağazâde Hacı Ali Ağanın mülkidir diyu muhallelât mübâşiri tarafından enhâ olmuş olmakla şerh verildi).

2. Arbasallu/Aryasallu karyesinde vâkı' bir bab ota ve bir ortakçı hânesi ve bir samanhâne ve bir öküz tamı ve dokuz göz anbâr ve alât-ı çift vesâireyi müstemil çiftlik: tarla (yok), kışlak 1 (Ahi Çelebi Ayânlarından Hüseyin Ağanın olduğu enhâ olmakla şerh verildi),

3. Vakt-i nevrüz (...) iki ota ve üç ortakçı hânesi ve bir sığır ağılı ve bir samanhâne ve bir öküz tamı ve on göz ambar ve üç pulluk ve iki balta ve altı sapan ve on boyunduruk ve on beş kut'a evânî nühâs ve iki pulluk timuri ve iki araba ve iki timur deker-i at ve üç dögen ve yedi çul (...) vesâireyi müstemil çiftlik: tarla dönüm 600, çayır kut'a 1 (Ahuoğlu Mestan Ağanın kerimleri (:kızları) Arviye ve Ümmügülsüm hatunların idüğü),

4. Tuzcu karyesinde¹⁴⁶ vâkı' üç tayfa kule ve büyüt-i adideyi müstemil çiftlik: tarla (yok), kışlak 1 (Sefer Ağazâde Hasan Ağanın idüğü)

Bazı çiftlikler ise Tokadıcılı'nın kardeşi oğlu Hüseyin'in kullanımında idi (s.318):

5. Ortakçı karyesinde¹⁴⁷ vâkı' iki ota ve bir samanhâne ve dört ortakçı hânesi ve dört göz bölme anbâr ve dört göz tahta anbâr ve bir göz tam vesâire alât-ı çift müstemil çiftlik: tarla dönüm 400, çayır dönüm 50, cedüd (...) 100, karasığır öküzü 2 çift, ağnam re's 200,

¹⁴⁵ Gümülcine'nin güneyindedir.

¹⁴⁶ Tuzcuköy/Kikidion, Gümülcine şehrinin doğusunda yer almaktadır.

¹⁴⁷ Ortaci/Amvrosia, Boru gölünün kuzey doğusunda ve Kara Musa köyünün yakınında yer almaktadır.

6. *Kara Musa karyesinde*¹⁴⁸ *vâkı' bir bâb kule ve üç bâb ortakçı hânesi ve bir samanhâne ve üç göz anbâr ve alât-ı sâireyi müstemil çiftlik: tarla dönüm 60 (Maktûl-i merkûm Hüseyin'in zevcesi ve müteveffî Mestanın kermesi (:kızı) Ümmügülsüm Hatunun idüğü).*

Terekede Tokadçıklı ve adamlarının kullanımında on bir çiftlik bulunmaktadır. Bu çiftliklerin altısı Tokadçıklı'nın denetiminde olup bunlardan dördü zorla ele geçirip kullandığı ancak idamıyla birlikte eski sahiplerinin devlete başvurmalarıyla sahiplerine geri verilen çiftliklerdi. Geriye kalan beş çiftliğin biri kardeşi oğlu Mahmut, diğeri yine kardeşi oğlu Yusuf, diğer üçü ise kardeşi oğlu Maktûl Hüseyin'e aitti. Bu çiftliklerden Kara Musa karyesinde olanı Hüseyin, Mestan Ağa'nın kızı Ümmügülsüm ile olan evliliğinden dolayı ele geçirmiş görünmektedir. Tokadçıklı ve adamlarının zorla ele geçirerek tasarruf ettikleri çiftliklerin birçoğunun mülkiyet açısından Gümülcine eski ayânı Mestan Ağa ile bağlantılı oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan Gümülcine yakınlarındaki Hasköy karyesinde tarla, çayır ve kışlaktan oluşan çiftlik Mestan Ağa'nın oğlu Hacı Ali Ağa'nın olmasına rağmen Tokadçıklı tarafından tasarruf edilmekteydi. Bu çiftlik aynı zamanda Karagözlü çiftliğinden sonra dönüm olarak en büyük çiftlik olması açısından farklılık taşımaktadır. Belki de bu çiftlik Gümülcine Ayânı Mestan Ağa'nın hayattayken elindeki en önemli çiftlikti. Tokadçıklı, Mestan Ağa'nın idam edilmesinden doğan iktidar boşluğundan istifade ederek 1798 yılında Gümülcine'yi ele geçirmesinden sonra geriye/vârislere kalan emlak ve akara da el koymuş görünmektedir. Tokadçıklı'nın zorla ele geçirdiği yukarıdaki çiftliklerden bazılarının da bölgedeki ayân ve eşrafa ait olması, Rumeli'deki Dağlı eşkıyanın, *"eşkıyalığa yönelmelerinin Tokadçıklı Süleyman'ın zulmünden dolayı olduğu ve kendilerini evlerinden Tokadçıklı'nın kovduğunu"* sözlerini doğrular niteliktedir.¹⁴⁹ Tokadçıklı ve akrabalarının tasarrufunda olan on bir çiftlik hâricinde, yine Tokadçıklı'nın doğrudan denetiminde olduğu anlaşılan Küçük köy ve Halife köy¹⁵⁰ gibi dokuz adet köyün Gümülcine ve çevresinde

¹⁴⁸ Kara Musa/Karamsa/Mosaikon, Gümülcine'nin batısında, Boru (Vistonida) gölünün kuzey doğusunda yer almaktadır.

¹⁴⁹ Tokadçıklı bunlar hâricinde, Saray-ı Atik Pazarbaşı Müteveffî Mehmet Ağa Vakfı akarâtından Gümülcine'nin Boboş mahallesindeki bir parça bahçeyi fuzuli zapt etmişti bkz. *BOA. MAD 9751*, 317. Yine Gümülcine'ye bağlı Kuşanlı köyündeki (:Kuşlandı/Xylaganı Filuri çayının doğusunda) bir çiftliği Mehmet isimli kimsenin Tokadçıklı öldükten sonra, Tokadçıklı'ya 2500 kuruşa bey ve temlik ettiği görülmekte ise de Cemile Hatun isimindeki bayan, Tokadçıklı hayatta iken bu çiftliği kendisine sattığı yolunda devlete şikâyetle bulunmuştu bkz. *BOA. MAD 9751*, 318.

¹⁵⁰ Bu iki köy, Gümülcine'nin güney ve güneydoğusunda yer almaktadırlar.

yer alan yerleşimlerden oldukları göz önüne alınırsa Tokadıcılık ve adamlarının Gümülcine dolaylarındaki çiftliklerle birlikte yirmi kadar köy üzerinde doğrudan tasarruf hakkına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Gümülcine'den uzakta kalan yerleşimler üzerindeki etkinliğin ise genelde Tokadıcılık ile birlikte firar eden bölükbaşılar ve diğer ağalar sayesinde gerçekleştiği görülmektedir. Neticede Tokadıcılık Süleyman, Sultanyeri kazasından gelip Gümülcine eşrâfının emlak ve akarını ele geçirerek Batı Trakya'da padişahın yürütme gücünü ele geçirmiştir. Bununla birlikte, bu şekilde güç kullanarak hâkimiyet kurmanın şehir merkezinde edinilen emlak ve akarın tasarruf edinme şekli üzerinde de şüphelerin doğmasına yol açmaktadır¹⁵¹.

Balkanlar ve Batı Anadolu'daki çiftliklerin fizikî yapılarıyla ilgili olarak yapılan tasvirlerin Tokadıcılık ve adamlarının kullanımında olan çiftliklere uygun düştüğü söylenebilir¹⁵². Özellikle Basoroğlu/Bahoroğlu, Hasköy, Ortakçı ve Mestan Ağa'nın kızlarına ait olan çiftlikler tarım ve hayvancılık için gerekli olan alt yapıya sahip gözükmektedirler. Çiftliklerde en çok beş odadan oluşan çiftlik sahibinin evleri yanı sıra ortakçı evleri, çiftliği koruma amaçlı kule veya kuleler, ambarlar, değirmenler, samanlık, ağıl ve ahırlar gibi pek çok birim çiftlik binaları olarak öne çıkan unsurlardı. Çiftliklerin bazılarında yer alan *üç pulluk ve iki balta ve altı sapan ve altı sapan demiri ve on boyunduruk ve onbeş ka'a evânî nühâs ve iki pulluk demri ve iki araba ve iki timur at tekeri ve üç döğen vesâir alât-ı çift tarzi* betimlemeler çiftliklerde olması gereken tarımsal alet ve edevatın türlerini ve tarımsal alet ve edevatın genelde çiftlik sahipleri tarafından temin edildiğini göstermesi açısından önemli olup, bu tarz betimlemeler *çiftliklerdeki tarımsal aletlerin mülkiyeti* meselesine de açıklık getirmektedirler. Ayrıca, Karagöz köyü çiftliğinde yer alan *kiremithâne* örneğinden yola çıkarak bazı köy çiftliklerini tarım ve hayvancılıkla ilgili faaliyetler hâricinde, aynı çiftliğin veya çevre köylerin ihtiyaçlarının karşılanabildiği mekânlar olarak görmek; bu köy çiftliklerini çevre köylerin bir çeşit *kasaba pazarı* olarak nitelemek mümkündür.

Tokadıcılık ve adamlarının çiftlikleri *tarla, tarla ve kuru, tarla ve kışlak* veya sadece *kışlak* olarak kayda girmiş olduklarından tek tip işleve sahip olan-

¹⁵¹ Satın alma, zorla satın alma, zorla ele geçirme, hisseli köyün bir hissesini satın alıp diğer hisselerini zamanla zorla ele geçirme, çeşitli sebeplerle perişan olan köy ahâlisini kasabaya göç ettirerek köyü çiftliğe dönüştürme gibi yollar ayân ve eşrâfın çiftlik edinmede yaygın olarak başvurdukları uygulamalardan bks. Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa ve Oğulları*, s. 336, 345, 347.

¹⁵² Halil İnalçak, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, s. 25-35.

lar yanında Batı Anadolu ve Bulgaristan'da olan çiftlikler gibi tarım ve hayvancılığın genelde içi içe gerçekleştiği çiftlikler ağırlıktadır. Tokadıcılık ve adamlarının çiftliklerinin neredeyse yarısında *kışlak* alanların varlığı kayıtlı olmakla birlikte, Halife köyü örneğinde olduğu gibi bazı çiftlikler çayırliklardan oluşurken; Arbasallu ve Tuzcu çiftlikleri ise *hayvan çiftlikleri* görünümündedirler. Arbasallu köyündeki çiftlikte tarla kaydı yer almamakla birlikte, aynı çiftlikte çift aletlerinin kayıtlı olması bölgedeki çiftliklerde tarım ve hayvancılığın iç içe gerçekleştiğine yorumlanabilir.

Terekedeki çiftliklerin çoğunda *kışlak*, *samanlık*, *koyun kışlağı*, *çamus ağılı* ve *öküz damları* eksik olmamasına rağmen on bir çiftliğin sadece ikisinde hayvan sayısı belirtilmiştir. Hayvanların para ve mücevherât gibi devletten kaçırılması kolay olacağından ayân ve eşrâfın vergi kaçırmak için çiftliklerde hayvan beslemeye yöneldikleri düşünülebilir. Tokadıcılık'nın firar etmesinden sonra Gümülcine'nin kuzeyinde, Rodop dağları havzasında yer alan Ahi Çelebi Nahiyesi Ayâni Hacı ve kardeşi İbrahim Bey, Tokadıcılık'nın yaylada olan *emvâlinden* 11000 kuruş değerinde 2200 baş koyunu zapt etmişlerdir¹⁵³. Bu bağlamda terekede hayvan kaydının bulunmamasını, Tokadıcılık'nın firarı ve muhalledât tespit işlemlerinin bahar ve yaz aylarına denk gelmesinden dolayı hayvanların yaylalarda bulunması ile açıklamak mümkündür. Bununla birlikte, Osmanlı genelinde büyük çiftliklerde sığır ve koyun yetiştirmenin önemli bir geçim kaynağı olduğu bir dönemde¹⁵⁴ on bir çiftliğe sahip olan Tokadıcılık ve adamlarının sahip oldukları küçük ve büyük baş hayvanların yukarıda belirtilen sayıdan çok daha fazla olması gerektiği ancak, *müsâdere* esnasında hayvanların bir şekilde devletin kovuşturmasından kaçırıldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁵. Terekedeki, “*Öküz behâsından Selvili Câmî' kurbunda İzzet Kara Mehmed zimmeti 100 guruş*”, “*Basoroğlu karyesinden ağıl kethüdâsının 1218 senesi resm-i bagâtı ve âdet-i ağnâm resminden*¹⁵⁶ *zimmeti 192,5 guruş*” gibi kayıtlar (s321) Tokadıcılık'nın hayvan yetiştiricili-

¹⁵³ İhbâra dayalı 25 Aralık 1804 tarihli bu kayıta koyunların adı geçen ayânlardan tahsil edilmesine karar verilmişti bkz. *BOA. MAD 9751*, 315. Terekenin devamında koyunları Ahi Çelebi Ayâni Cafer'in zapt ettiği kayıttır bkz. *BOA. MAD 9751*, 321.

¹⁵⁴ Halil İnalıc, *Çiftliklerin Doğuşu*, s. 29.

¹⁵⁵ Tokadıcılık'nın zorla ele geçirerek kullandığı çiftlikler arasında yer alan Arbasallu köyünde sadece bir çayırlik kayıtlı olmasına ve tarla bulunmamasına rağmen aynı çiftlikte çift aletleri, ortakçı hânesi ve dokuz göz ambar bulunması bu çiftlikte hayvancılık yanında tarımsal üretimin de yapıldığını göstermektedir.

¹⁵⁶ Üzüm bağları ve koyunlardan alınır, verilir.

ğinde daha farklı ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir¹⁵⁷. Ayrıca, Balkanların en önemli yükseltilerinden olan Rodop sıradağlarının bölgedeki hayvan yetiştiriciliğinde *yaylak* görevi gördüğü; yazın buralarda beslenen hayvanların kışın ovalardaki köylere, *kışlaklara* indirilerek besicilik yapıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı çiftliklerinin büyüklükleri ile ilgili yapılan tespitlerde çiftliklerin çoğunun 25 ila 50 hektar arasında değişen küçük işletmeler olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁵⁸ Terekedeki on bir çiftlikte yer alan kışlak ve korulukların her birinin dönümleri kaydedilmeyip genelde tarlaların dönümleri düzenli kaydedildiğinden, çiftliklerin büyüklüğü hakkında genel bir kaniya varmak mümkün değildir. Sadece tarlalar esas alındığında Belaslu çiftliği 530 dönüm/48 hektar, Bahoroğlu çiftliği 1000 dönümlük iki tarladan oluşmakta 90 hektar, Karagöz çiftliği tarla ve korudan oluşmakta 3000 dönüm/272 hektar, Hüseyin'in Bederlü çiftliği 200 dönüm/18 hektar, Hasköy çiftliği 1500 dönüm/136 hektar, Mestan Ağa'nın kızlarına ait olan çiftlik 600 dönüm/54 hektar ve Ortakçı çiftliği 400 dönüm/36 hektar kadardı. Çiftliklerdeki tarlalar toplamda 7230 dönüme¹⁵⁹ kadar ulaşmakta ve 20 ile 200 hektar arasında değişmekte idiler. Dolayısıyla, Tokadıcılığın elindeki çiftliklerin küçük olmayan ancak Batı Anadolu'daki bazı ayân ve eşrâfın çiftlikleri kadar da büyük olmayan *orta halli çiftlikler* olduklarını söylemek mümkündür¹⁶⁰.

Tokadıcılığın ve adamlarının çiftliklerindeki faaliyetlerin ortakçılar tarafından yerine getirildiği anlaşılacakla birlikte, ortakçılarla çiftlik sahipleri arasında üretimin hangi şartlara göre gerçekleştiği üzerine tereke kayıtlarından ayrıntılı bilgi çıkarmak zordur. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Rumeli ve Batı Anadolu'da ortakçılığın geleneksel bir emek biçimi olduğu bilinmektedir¹⁶¹. Çiftliklerde yaşayan ortakçıların kullanmış oldukları ev eşyası, tarım alet ve edevatın genelde çiftlik sahibine ait olduğu anlaşılmaktadır. Elde

¹⁵⁷ Yerel hanedanların hayvan yetiştirmeleriyle ilgili olarak bkz. Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Canıklizâdes (1737-1808)*, (Bilkent Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 183, 203-207.

¹⁵⁸ Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Editör Ç. Keyder-F. Tabak), İstanbul 1998, s. 50.

¹⁵⁹ Osmanlı uygulamasında boyu ve genişliği kırkar adım olan alan bir dönümü ifade ederdi.

¹⁶⁰ Teke Mütessilimi Hacı Mehmet Ağa'nın çiftlikleri ortalama 734, Karaosmanzâde Hüseyin Ağa'nın çiftlikleri de ortalama 90 hektardan oluşmaktaydı bkz. Gilles Veinstein, *Çiftlik Tartışması Üzerine*, 50.

¹⁶¹ Gilles Veinstein, *Çiftlik Tartışması Üzerine*, s. 51.

edilen ürün üzerinden ortakçı ile çiftlik sahibi arasında ne şekilde bir paylaşımın gerçekleştiği hakkında ise etkileri günümüze kadar devam eden *ortakçılık*, *marabacılık* ve *yarıcılık* gibi uygulamalar göz önüne alındığında tohum ve çiftlik araç-gereçlerinin çiftlik sahibi tarafından karşılandığı bu sistemde tarlalarının ortakçılara kiralanması neticesinde elde edilen ürünün yarı yarıya paylaşıldığı söylenebilir¹⁶². Çiftlik aletleri ile tohum gibi giderlerin çiftlik sahibi tarafından karşılanmadığı durumlarda ise, Tepedelenli Ali Paşa çiftliklerinde olduğu gibi senelik hâsılâtın üçte ikisi (2/3) ahaliye, üçte biri (1/3) de çiftlik sahibine kalıyor olmalıydı¹⁶³.

Çiftlik olarak belirtilen alanın genelde köyün tümünü kapsadığı ifade edilmektedir¹⁶⁴. Tepedelenli Ali Paşa'nın çiftlikleri bu ifadeyi desteklemektedirler. Tepedelenli'nin çiftliklerinde yarıcılar, aylıkçılar, boş hâneler ve dul hâneler ayrı ayrı gösterilmiş olup bu haliyle çiftliğin köyün bütününe kapsadığı söylenebilir¹⁶⁵. Ancak, Tokadcıklı ve adamlarının çiftliklerinde genelde birkaç oda ile birkaç ortakçı hânesi bulunmakta olduğundan Tepedelenli'nin çiftlikleri tarzında bir oluşum söz konusu değildir. Bu sebeple, Tokadcıklı'nın çiftlikleri daha çok dışardan gelen ve ekim ile hasat zamanında çiftlikte yaşayan az sayıda ortakçı/mevsimlik işçi tarafından işletilen çiftlik görüntüsüne sahiptirler. Bu verilere göre, köylerde tarıma müsait verimli topraklar çiftlik kapsamında veya yöre ağasının denetiminde olmakla birlikte daha az verimliliğe sahip alanların köylünün kendi geçimi için köylü tasarrufunda (çiftlik kapsamı dışında) olması gerektiği düşünülebilir. Zira Tokadcıklı ve adamlarının çiftliklerinde ortakçı evleri bulunmasına rağmen her hangi bir ortakçı kaydının yer almaması söz konusudur. Tokadcıklı'nın adamlarından Yusuf'un Halife köyünde çayırıktan oluşan bir hayvan çiftliği bulunmakla birlikte, aynı köy ahâlilerinin Tokadcıklı'ya (muhtemel vergilerden kaynaklanan) borçlarının olduğu kayıtlı olduğuna

¹⁶² Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, s. 189-190.

¹⁶³ Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa ve Oğulları*, s. 340.

¹⁶⁴ İnalçık, *Çiftliklerin Doğuşu*, 30. Verimli topraklarda ağaların denetimi söz konusu olabilir ancak, aynı topraklar çevresinde yer alan ve sonradan tarıma açılmış olan ormanlıktan bozma veya kıraç arazilerden oluşan tarlaların köylüye ait olması gerektiği düşünülebilir. Ayân ve eşrafın (:Ağaların) ulaşım ve verimlilik açısından sorunlu olan alanlar üzerinde egemenlik kurmak için emek ve zaman harcamaları, Osmanlı geleneğinde pek görülen bir durum değildir, örnekler için bkz. Necmettin Aygün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 5, Sayı 17, Çorum 2008, s. 81, 84.

¹⁶⁵ Mesela Avşalan köyü çiftliğinde 12 çift yarıcıyan, 68 hâne aylakçıyan, üç boş hâne, 24 dul hânesi, birer değirmen, han, çilingir ve terzi dükkânı bulunmaktaydı bkz. Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa ve Oğulları*, s. 352.

göre (s319), çiftlik köylerini standartlaşmış bir kalıba göre tarif ve tasvir etmek güçleşmektedir. Araştırmacıların Osmanlı çiftliklerini beklenenden küçük işletmeler olarak bulmalarının arkasında¹⁶⁶ benzer gerçeklerin etkisi önemli olmalıdır.

Tokadıcılık ve adamlarına ait olan çiftlik ve ambarlardaki ürün kayıtları sayesinde Batı Trakya kırsalında yetiştirilen ürünler hakkında kısmen bilgi edinmek mümkündür (s317)¹⁶⁷:

	Hınta (Buğday)	Şair (Arpa)	Çavdar	Mısır Buğdayı	Erzen (Darı)
Şehir içindeki ambarlarda mevcut olan	2500	39	442	382	161
Çiftliklerde mevcut olan	969	379	314	884	85
Aşardan tahsil olunan	613	358	159	868	17
(ara toplam)	4082	776	915	2134	263
Devletin emriyle önceden satın alınan	745	-	-	-	-
Toplam k=kiyyesi	3337 kile k 80 para	776 kile k 45p.	915 kile k 40p.	2134 kile k 50p.	263 kile k 40p.

Tokadıcılık zamanında, çeşitli vesilelerle toplanan hububat Gümülcine kasabasında, çiftliklerde ve Karaağaç iskelesinde yer alan ambarlarda depolanmaktaydı. Tokadıcılık'nın ambarlarında hububatın birikmesi halktan satın almalar, köylünün ödediği aşar vergisi yanı sıra Tokadıcılık ve adamlarının çiftliklerindeki üretim ile iltizamlarındaki üretimden aşar vergisi karşılığı olarak alınan hububat sayesindeydi¹⁶⁸. Tokadıcılık'ya ait büyük ambarlar

¹⁶⁶ Gilles Veinstein, *Çiftlik Tartışması Üzerine*, s. 50.

¹⁶⁷ Karaağaç iskelesi ve benzeri mahallerde Tokadıcılık'ya ait olan zahirenin tespit edilerek defterinin tutulması ile ilgili ilk emirler 1 Mayıs 1804 tarihli dirler bkz. *BOA. MAD 9751*, 312.

¹⁶⁸ Çiftlikler hâricinde Küçük Köy ve Halife Köy (*BOA. MAD 9751*, 319), Alçaorta ve Kızılca köyleri (s316) ile Cinganlı, Hemaven, Ömerviran, Gerdeseme ve Rikli mukataaları (s313) gibi bazı köyler/yerleşimler Tokadıcılık'nın iltizamında olduğundan buralardan da vergi karşılığı olarak hububat almı söz konusu olacaktır; terekede geçen "*Mütevejjâ-yı merkûmun ve karındaşı oğullarının uhdele-rinde olan perakende iltizâmât hâsılâtı*" başlığı bu tarz iltizamlarla ilgili olmalıdır (s319): 1125 kuruşluk 1000 kiyye arpa, 950 kuruşluk 950 kiyye çavdar, 3750 kuruşluk 3000 kiyye mısır, 300 kuruşluk 300

çiftliklerinden ziyade esas ikametgâhı olan Gümülcine’de yer almaktaydı. Devletin halktan yaptığı satın almalar (:iştirâ) genelde buğday üzerinden gerçekleşmekteydi. Buğdaydan sonra kıymet açısından en değerli hububat mısırdı; mısır mahsulü kadar olmasa da arpa üretimi önemli bir tarımsal faaliyetti. Batı Trakya’da Tokadcıklı ve adamlarının çiftliklerde tek tip ürün yetiştirme yerine buğday, mısır, arpa ve darı gibi çeşitli ürünlerin yetiştirilmesi söz konusudur; bu durum Bulgar ve Batı Anadolu çiftlikleriyle işlevsel benzerlik taşımaktadır¹⁶⁹. Bu durum, Avrupa kültüründe yer edinmiş olan tek ürün üzerinde uzmanlaşmış plantasyon tarzı çiftliklerin Osmanlı tarımında hâkim olmadıklarına yorumlanabilir.

Tablo I’de yer alan veriler, Batı Trakya’da üretimin daha çok çiftlik üretimi dışından sağlandığını göstermesi açısından “18. yüzyılda Selanik’ten ihraç edilen pamuğun büyük kısmının çiftliklerden değil, ağaların kendilerine ayrılan topraklardan ve köylülerden toplanan öşürden geldiği”¹⁷⁰ tespitiyle uyusmaktadır. Karaağaç iskelesinde yer alan ambarlardaki hububatın miktarı terekede belirtilmemekle birlikte (s312), iskele ambarlarında depolanan hububatın Tokadcıklı ve adamlarının çiftliklerinden değil de aşar ve halktan mubâyaa olunan hububat sayesinde birikmiş olduğu düşünüldüğünde, tarımsal üretimde çiftlik dışı faaliyetlerin belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Neticede, Osmanlı tarım ve hayvancılık sektörü içinde çiftliklerin üretime katkısının ve köylülük içerisindeki yerinin Batı Trakya gibi deniz ve kara ulaşımına elverişli bir coğrafyada dahi sınırlı kaldığı ve dolayısıyla Avrupa sanayisinin taleplerine nispeten kapalı olan diğer Osmanlı topraklarında ise çiftlik geleneğinin çok daha sınırlı olacağı sonucuna varmak mümkündür.

Rumeli’nin XVIII. yüzyılda eriştiği iktisadî şartlar Tokadcıklı’nın servet edinmesine katkıda bulunmuş görünmektedir. Bölge hakkında Staianovich’in verdiği bilgiler çalışmamızla paralellik göstermektedir, “XIX. yüzyıla girerken Batı Trakya’nın yanı başında yer alan Seres ovaları Rumeli’nin en büyük pamuk üretim alanlarıydı. Yenice-i Karasu’nun batısında yer alan Kavala limanı pamuk ve tütün ihracat merkezlerindendi. Rumeli’de yetiştirilen en kaliteli tütünlerin büyük bir bölümü Lagos (:Karaağaç) limanından İstanbul’a gönderilmek üzere Yenice-i Karasu pazarında satışa çıkarılırdı. Buna karşılık Yenice-i Karasu da

---

kiyye erzen ile 50 kuruşluk 50 kiyye ilaf (:ilof). Burada mısır mahsulü buğday kaydı olmadığı için en kıymetli mahsul olarak görünmektedir.

¹⁶⁹ Gilles Veinstein, *Çiftlik Tartışması Üzerine*, s. 50.

¹⁷⁰ Gilles Veinstein, *Çiftlik Tartışması Üzerine*, s. 53.

*Gümülcine'den pamuklu kumaş alırdı. 1800'lü yıllarda 1000 haneli bir kent olan Gümülcine bir pazar kenti olma yanında alüvyon ovalarındaki tuzlulardan elde edilen tuzdan ötürü de ticari önem taşımaktaydı ve denize yakın bir buğday pazarıydı*¹⁷¹. Batı Trakya genelinde hububat, tütün, tuz üretimi ve hayvan besleme halkın esas geçim kaynakları olmakla birlikte, Gümülcine'de yetişen hububat çevresine göre ön plana çıkmaktaydı, "...öteden berü Yenice'lü ve İskeçelü ve bunların dağ köylerini ve duhân (:tütün) zirâatlarını dahi besliyan Gümülcinenin zahiresidir"¹⁷². İzmir, İskenderiye, Adalar denizi, Serez ovaları, Filibe ve İstanbul gibi imparatorluğun üretim-tüketim ilişkilerinde şöhret kazanmış alanlarıyla ulaşım ağına sahip Gümülcine kazasının ayânı olan Tokadıklı Süleyman, doğal olarak sadece hububat üretiminin nimetleriyle kendisini sınırlamamıştı. Vergi toplama ve mubâyaacılık hizmeti yanı sıra ticarete katılım ayân ve eşrâfın uğraşlarındandı. Bu bağlamda terekede alacaklar ile ilgili kayıtlar arasında yer alan "*Hımta behâsından Atalı Yorgaki zimmîden 1722,5 gurus*" kaydı (s315), Tokadıklı'nın çeşitli vesilelerle elinde toplanan hububattan bir kısmını pazara sunarak değerlendirdiğine işaret olmalıdır¹⁷³.

Bölgenin jeolojik yapısının ürünü olan tuzun ocaklardan çıkarılması, depolanması ve pazarlanması Tokadıklı'nın servetini artıran başka bir gelir kalemiydi¹⁷⁴. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde tütün, pamuk, keten, sabun, tuz ve maden ocaklarının mukataa hâlinde işletilmesi gelenekleştiğinden Batı Trakya'daki tuzlulardan elde edilen tuz, benzer şekilde mukataa sistemiyle işletilmekteydi. "*Memleha-i Gümülcine Mukataası*" ve bu mukataaya bağlı olan (yörenin) *cizye ve avârz* bedelleri malikâne olarak Silahdâr Abdullah'ın üzerinde olup 1803 yılı itibariyle işletilmek üzere Tokadıklı Süleyman'a iltizam edilmişti (s314)¹⁷⁵. Tuz ocakları Gümülcine kazası sınır-

¹⁷¹ Traian Stoianovich, *Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia*, s. 234-235.

¹⁷² BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 54/2510-A, 9 Mayıs 1803.

¹⁷³ Gümülcine eski ayânı olan Mestan Ağa'nın idarî ve iktisadî faaliyetleri büyük oranda Tokadıklı ile örtüşmektedir. Mestan Ağa çiflik işletmekte, vergi toplamakta, mubâyaacılık yapmakta, tuz mukataası işletmekte, zahire yetiştirmekte, Despot yaylasında ve Balkanda koyunları bulmaktaydı bkz. BOA. *Hatt-ı Hümayûn*, 180/8180, 17 Temmuz 1795.

¹⁷⁴ Güneydoğu Balkanlarda tuz üretiminin Osmanlı öncesine dayandığı anlaşılmaktadır bkz. 167 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri (937/1530)*, 2, 8, 17. Benzer şekilde XVI. yüzyılın ortalarında Selanik şehri gelirleri içerisinde toplam gelirlerin neredeyse yarısı tuzlulardan elde edilen tuz üzerinden alınmaktaydı bkz. Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed. E. A. Zachariadou), İstanbul 1999, s. 84.

¹⁷⁵ Malikâne sahibinin Tokadıklı Süleyman'dan toplam 64263 kuruş alacağı olduğu gibi köy hâsılatları ve cizyelerden ahâli üzerinde tahsil edilmemiş bakayalar bulunmaktaydı. Alacakların tahsili Rumeli Valisi İbrahim Paşa ve muhalledât mübâşiri Abdullah'a emredilmişti (9 Mayıs 1804) bkz. BOA. *MAD 9731*, 314.

larındaki Karaağaç (iskelesi) ve Gökülü'de; Sarışaban kazasındaki Karafere memlehelelerinden oluşmakta olup (s316), buralardan çıkartılan tuz Gümülcine şehir merkezi, Karaağaç iskelesi, Yenice-i Karasu ve Karafere'de depolanmaktaydı. Tokadcıklı'nın denetiminde olan tuzun bir yıllık miktarı aşağıdaki gibidir¹⁷⁶:

	Satılan veya sene sonuna kadar satılması muhtemel olan tuz	Kıymet (kuruş)	Nakliye ücreti ve diğer masraflar	Kalan (kuruş)
Gümülcine mahzeninde	28000 kile	36090	8860 kuruş	27230
Yenice-i Karasu mahzeninde	16000 kile	20700	8800 kuruş	11900
Karafere (Sarışaban kz.) memlehasında	1000 kile	1300	350 kuruş	950
Toplam	45000 kile (1,125000 kg)	58090	18010 kuruş	40080
Tuz ocaklarından yeni çıkarılan ancak henüz masrafı tespit edilmeyen tuz miktarı 50000 kile				

Tabloya göre, üretilen tuzun neredeyse yarısı Gümülcine şehrinde muhafaza edilmektedir. Tokadcıklı Süleyman'ın Gümülcine kasabasındaki yaklaşık 15000 kile (:375000kg) tuz alabilen mahzeni mal varlığı içerisinde önemli bir yer tuttuğu gibi Tokadcıklı'nın tuz üretimi ve satışı üzerindeki beklenti ve denetimini de göstermektedir. Tuzun genelde Gümülcine'de depolanması İstanbul ve Tekirdağ'dan gelip Selanik'e inen tarihî kervan yolunun Gümülcine'den devam etmesiyle ilgili olmalıdır. Çıkarılan tuzun neredeyse 1/3'ünün masraf olarak harcanması tuz çıkarma ve depolama işinin üstesinden kolaylıkla gelinebilecek bir faaliyet olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, Tokadcıklı Süleyman'ın tuz ocaklarından çıkardığı toplam 95000 kilelik tuzun tahmini değeri 120000 kuruş kadar olacağından; tuz çıkarma ve depolama işini ayân ve mültezim yetkisiyle elinde tutma sayesinde onun önemli bir sermaye hareketi içerisinde olduğu söylenebilir.

¹⁷⁶ Tokadcıklı üzerinde kalan tuzun mahallinde satılarak İstanbul'a gönderilmesi istenmişti (25 Aralık 1804).

Tokadıcılık denetimindeki tuzun, tuz ocaklarından alınarak mahzenlere aktarılması doğrudan Tokadıcılık tarafından değil; daha başka mültezimlere yeniden ihâle edilerek gerçekleştirilmekteydi. Bunlar Gümülcine Mahzeni Mültezimi (Gümülcineli) Karagözoğlu Yahudi, Yenice-i Karasu Mahzeni Mültezimi Akraho Zimmî ve Sarı Şaban Mahzeni Mültezimi Ahmet Ağa idi¹⁷⁷. Mültezimler piyasaya sattıkları tuzun bir kısmının parasını sağlığında Tokadıcılık'ya teslim etmiş oldukları gibi bir kısım tuz parası da Tokadıcılık'nın vefatıyla birlikte *zimmî bakâyâ* olarak kalmış ve bu miktarlar daha sonra muhalefât mübâşiri tarafından tahsil edilme yoluna gidilmişti¹⁷⁸. Tokadıcılık'nın, “*Milh behâsından Talyan Reisi Kostantin zimmîden 600 guruş*” ve Kaba/Kaya Bekâr köyünü mukataa olarak iltizamında bulunduran Mültezim Kaba Bekârlı Ahmed Ağa'dan 500 kile tuz karşılığı olarak 650 kuruş alacaklarının olması (s320), onun tuz ticaretine katıldığına işaret olarak görülebilir. Hububat ve tuz ticareti nedeniyle Tokadıcılık ile bağlantıları olan kimselerin genelde Osmanlı vatandaşı gayrimüslim vatandaşlar olmaları, bu devirde Batı Trakya ile Adalar denizi arasındaki ticaret ilişkilerinde Osmanlı Rumlarının baskın konumlarına işaret olmalıdır¹⁷⁹.

Gümülcine şehri, XVIII. yüzyılda Osmanlı çarşı ve pazarlarında aranan; marka hâline gelen Karlova (Filibe'nin kuzeyi), Kırcaali, Yenice-i Karasu ve Yenice-i Vardar tütünlerinin¹⁸⁰ üretim merkezleriyle kara yolu bağlantısına sahipti. Tokadıcılık, bölgedeki tütün ticaretinin vergilendirmesini doğrudan yürütmek yerine bu işi Gümülcineli Hacı Mehmet'e vermiş; kendisi ise tütün ticaretine girerek ve Gümülcine'deki tütün dükkânını kiraya vererek bu ticaret kolundan yararlanmıştı (s320). Tokadıcılık'nın kâtibi olan Küçük Hacı Mehmet, Gümülcine Duhân Gümrüğü'nü 1802 ve 1803 yıllarında işletmekle birlikte, Tokadıcılık'nın yakalanma emri çıkması üzerine İzmir'e firar etmişti¹⁸¹. Gümülcine Tütün Gümrüğü Mültezimi Hacı Meh-

¹⁷⁷ İltizam sistemi hakkında bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

¹⁷⁸ Tokadıcılık'nın mültezimlerden 30937 kuruş daha alacağı bulunmaktaydı bkz. *BOA. MAD 9751*, 319. Dolayısıyla, Tokadıcılık'nın ölümüyle tuz parasının neredeyse 2/3'si mültezimlerin üzerine kalmıştır.

¹⁷⁹ E. F. Syrett, *İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti*, s. 104, 116, 118.

¹⁸⁰ Rumeli tütününün Kuzey Anadolu'daki ticareti hakkında bkz. Necmettin Aygün, *Trabzon'da Ticaret*, s. 208-214.

¹⁸¹ Gümrüğü idaresinden dolayı devlete 6747 kuruş borç ortaya çıkmıştı, devlete toplamda 13180 kuruş borcu olan Hacı Mehmet'in bu borcunun 7800 kuruşu İzmir'de yakalandığında tahrir olunan eşya ve câriyelerinden oluşmaktaydı. Hacı Mehmet'in Gümülcine'de olan emlak ve akarı da devlete zapt edilmişti bkz. *BOA. MAD 9751*, 316.

met'in Batı Trakya'nın genelindeki tütün ticareti üzerinde aktif rol oynamaya çalıştığını bölgenin batısında yer alan Yenice-i Karasu Duhân Gümrüğü ile doğusunda yer alan İnöz Duhân Gümrüğü'ne borcu bulunmasından anlamak mümkündür (s316). Hacı Mehmet'in görev ve faaliyetleri arasında Karaağaç (iskelesi) Emtia Gümrüğü Mültezimliği de bulunmakta olduğundan, bu faaliyetlerin Tokadıcılık'dan habersiz olamayacağı ortadadır. Bu bağlamda, Tokadıcılık ile kardeşi oğlu Mahmut'un Gümülcine Duhân Gümrüğü'ne toplamda 322,5 kuruş borçlu olmaları yanı sıra Bayram köyünden İbrahim'in *duhân behâsından* Tokadıcılık'ya 2000 kuruş gibi önemli bir borcu bulunması Tokadıcılık'nın bölgedeki siyasi ve iktisadi faaliyetleriyle paralellik gösteren bir durumdur¹⁸². Yörede bir çiftlik köyünün 3000 kuruş olduğu bir zamanda Tokadıcılık'nın sadece tütün ticaretinden dolayı 2000 kuruş alacaklı olması, onun bölgede gerçekleşen tütün ticaretine etkili bir şekilde katıldığını göstermektedir. İlgili arşiv kayıtlarına göre Yenice-i Karasu, Gümülcine ve İnöz'de ticarî malların geçişi ve satışını denetleyen gümrük teşkilatları bulunmakta ve her üç gümrük teşkilatı da tarihî kervan yolu üzerinde yer almaktaydı¹⁸³.

Bilindiği gibi, terekelere kaydedilen alacakların hangilerinin halktan toplanan vergilerden ve hangilerinin de kişinin kendi ticarî faaliyetlerinden kaynaklanan alacaklar olduğu kolaylıkla anlaşılabilir; zira genelde tüm alacaklar peş peşe; iç içe kaydedilirlerdi. Tereke sahibinin hayattayken gerçekleştirdiği faaliyetler iyi anlaşılabilirse ticarî alacaklar ile vergi alacaklarını nispeten ayırt ederek değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Tokadıcılık Süleyman'ın kayıtlı alacakları genelde köylü ve kasabalıların *şer'î ve örfî* vergilerinden, verilen kredilerden, ticarî faaliyetlerden, işlettiği iltizamlardan ve *Tevzi' Defterleri*'ndeki *memleket masraflarından* oluşmaktaydı. Tokadıcılık'nın özellikle vergilerden ve işlettiği iltizamlardan kaynaklanan alacakların genelde *bakâyâ*, yani, zamanında ödenmeyip geriye kalan miktarları içermeleri ve bu tarz borçların hangi zaman dilimine ait olduklarının çoğunlukla kaydedilmemeleri nedeniyle alacakların geneli üzerinde değerlendirme yapmak zorlaşmaktadır.

Terekede, Tokadıcılık Süleyman'ın üzerinde sekiz kaza bulunmasından dolayı külliyetli servete sahip olduğunun belirtilmesi (s. 313), ayânın servet

¹⁸² Terekede, 319. sayfada bu borcun 280,5 kuruş olduğu kayıttır.

¹⁸³ Drama ve İskeçe'de yetiştirilen tütünün kara yoluyla satışa sunulmayan kısmı Kavala limanı ile ihraç edilmekteydi.

ve itibar sahibi olmasıyla *idarecilik görevi* arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Tokadıcılığın Batı Trakya'da hâkimiyet tesis ettiği ve dolayısıyla vergi tahsil ettiği üzerindeki yerleşimlerin Edirne, Sultanyeri, Gümülcine, Tokadıcık, Dimetoka, Ahi Çelebi (Paşmaklı), Şeyh Cuma (Cebel veya Tağardı) ve Hasköy oldukları belirtilmektedir. Ancak, Tokadıcılığın bu yerleşimlerin tümü üzerinde aynı zaman diliminde ve aynı yoğunlukta etkinlik kurduğu söylenemez. Bu bağlamda Hasköy mütesellimliğini ayân olmasından çok sonraları, 1800 yılında elde etmişti. Sarı Şaban kazası üzerinde ise sadece tuz ocaklarını işletmeden kaynaklanan bir etkinlik söz konusudur. Tokadıcılığın Ahi Çelebi, Hasköy ve Fere yerleşimleri üzerindeki denetiminin de birkaç yılı geçmediği daha önce belirtilmişti. Terekede, Tokadıcılığın irtibatlı olduğu söylenen Edirne şehri üzerinde Tokadıcılığın ve yeğeni Mahmut'un hâkimiyet kurmak için gayret gösterdikleri bilinmekle birlikte, Edirne şehrinde her hangi bir geliri vergilendirdiklerine dair bilgi bulunmamaktadır¹⁸⁴. Tokadıcılığın idam edildiği 1804 yılına kadar genelde Sultanyeri (:Mestanlı ve Koşukavak), Gümülcine ve Dimetoka kazaları ile Gümülcine'ye bağlı olan Şeyh Cuma yerleşimi üzerinde uzun süreli denetim kurabilmişti.

Tokadıcılığın Süleyman'ın idarecilere, köylüye, tüccara ve esnafa kredi sağlaması ve bu faaliyetler neticesinde bir miktar faiz elde etmesi Osmanlı geleneğine uygundu¹⁸⁵. Şüphesiz ihtiyaç sahiplerine kredi sağlamak servet ve itibar kazanma yanında, bölge üzerinde kurulan denetimi sağlama alma amacı da taşımaktaydı. Özbek köyünden Topal Molla Hüseyin (100 kuruş), Gümülcine Mahkeme Kâtibi Mustafa Efendi (540 kuruş) ve Gümülcine Şehir Kethüdâsı İbrahim Ağa (600 kuruş) gibi onlarca şahsın Tokadıcılığın borçlu olmaları; bu tarz borçların küçük çaplı yatırımlarla (:arsa, bağ, bahçe vb satın alma), esnaf ve zanaatkarların alacak verecekleriyle veya köylü ve kasabalının vergi borçlarıyla bağlantılı olduklarını düşündürmektedir (s. 315).

Gümülcine'nin kuzeyindeki Sultanyeri kazası ile Gümülcine'ye bağlı olan Cebel (:Şeyh Cuma) yerleşiminden bazı kimselerin, "*Cebelde vâkı' Ata karyesinden Solak Osman'ın maktûl Süleyman'dan istikrâz eylediği 900 guruş*",

¹⁸⁴ Tokadıcılığın yeğeni Mahmut'un 1803 yılı ile birlikte bir yıl kadar Edirne kazasına bağlı Ata nahiyesinde yerleştiği hakkında bilgiler bulunmaktadır bkz. Hatt-ı Hümâyûn, 217/11902 ve 218/12038.

¹⁸⁵ Köylünün borç almasıyla vergiler arasındaki ilişki için bkz. E. F. Syrett, *İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti*, s. 108-109.

“*Cebelde sâkin Çakal köylü*¹⁸⁶ *Hasan Ağanın cihet-i karziden zimmeti 7750 guruş*” örneklerinde olduğu gibi Tokadçıklı'ya olan borçları daha yüksek miktarları içermekteydiler (s. 321). Aşar, cizye, tevzi ve benzeri vergilerden kaynaklanan borçlar terekede ayrıca belirtildiği için genelde büyük meblağlardan oluşan bu tarz borçlanmaların amacı terekeden açıkça anlaşılacak şekilde birlikte, Tokadçıklı'ya bu ve benzeri borcu olan kimselerin kendi bölgelerinde yaşayan; halka kredi sağlayan ileri gelenler (:ağalar) olmaları muhtemeldir. Tokadçıklı'dan borç alan bu ağalar aldıkları paraları halka kredi olarak vererek iç içe geçmiş bir faiz sistemini hayata geçiriyor olmalıydılar. Osmanlı'da çağdaş bankacılık faaliyetlerinin başlamadığı bir dönemde finansal sistemde yaşanan eksiklikleri sarraf veya banker görevi ile kapatmalar arasında ayân ve eşraf önemli bir yer tutmaktaydı. Bu bağlamda bölgedeki bazı devlet gelirlerini vergilendirmek için ihâleye girenler kredi almak için Tokadçıklı'ya başvurmaktaydılar: “Gümülcine Cebelde (:Şeyh Cuma) sâkin Tombayoğlu Ahmed Ağa ve Köprülülü¹⁸⁷ Hacı Ali nâm kimesnelerin darı mukâtaası iltizâmışün müteveffâ-yı merkûm Süleymandan istikrâz eyledikleri 11000 guruş”(s. 321).

Osmanlı'da tımarlı sipahi, sancakbeyi ve beylerbeyine ödenmesi gereken *şer'î ve örfî* vergiler, özellikle de köylü üzerinden toplanan vergiler bu yıllarda Tokadçıklı ve adamları tarafından tahsil edilmekteydi. Şer'î vergilerden gayrimüslim ve Müslümanların ödedikleri ürün vergisi olan aşar¹⁸⁸ ile gayrimüslim erkeklerin nakden ödemekle yükümlü oldukları cizye¹⁸⁹ vergisi Tokadçıklı'nın tekelindedir ve bu iki vergi onun alacakları arasında en önemli miktarı oluşturmaktaydı. Bölgenin *cizye ve avârz* vergilerinin toplanması *Memleha-i Gümülcine Mukâtaası* ile birlikte Silahdâr Abdullah'ın malikâne olarak üzerindeydi ve işletilmek üzere Tokadçıklı'ya yeniden iltizam edilmişti. Tokadçıklı ahâlden cizyeyi bazen “*1219 senesi cizyesi bakâyâsından Okcilerli Hacı Ahmed Ağa zimmeti 3000 guruş*” örneğindeki gibi araçlar vasıtasıyla; bazen de “*Dimetoka kazâsından mâl-ı cizyeden bakâyâ 15000 guruş*”¹⁹⁰ (s. 319) ve “*Cizye bakâyâsından Ahî Çelebiye tâbi' Dere-i Kebir*

¹⁸⁶ Çakal köy/Çakallarova, Kırcaali iline bağlıdır.

¹⁸⁷ Bölgede, Filuri nehri üzerinde bulunan ve Ağrıcan ile Gümülcine'yi birbirine bağlayan bir köprü bulunmaktadır.

¹⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Öşür”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1964, s. 485-488.

¹⁸⁹ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, (Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, s. 35-50.

¹⁹⁰ Mübâşir bu miktarın ancak 4500 kuruşunu tahsil edebilmiştir bkz. *BOA. MAD 9751*, 319.

*karyesi*¹⁹¹ *reâyâları zimmeleri 770 guruş*” (s. 315) örneklerindeki gibi görünüşte aracı kullanmadan tahsil etmekteydi. Köylünün ürettiği ürün üzerinden alınan aşar/öşür vergisinin tahsilatı da cizye vergisiyle aynı tarz üzeredir: “*A’şârdan Celeblik karyesi*¹⁹² *ahâlileri zimmeleri 300 guruş*”, “*Tağ nâhiyesinde vâkı’ Ahmed Dere karyesi*¹⁹³ *ahâlisinin 1218 senesi hâsûlâtından zimmeleri 450 guruş*” (s. 320).

Tokadıcılık Süleyman, bölgedeki yerleşimlerden bazılarını doğrudan vergilendirmeyip bunları mültezim tayfasına ihâle ederek iltizam sistemine göre işletmekteydi: “*Alacaorta köyü bedel-i iltizâmından Katlıoğlu(nun) zapt eylediği 1500 guruş*”(s. 313), “*Bedel-i iltizâmından Hacı Ali ve Zembil Ağa zimmeleri 1250 guruş*”, “*1218 senesi bedel-i iltizâmından Kaya Bekârî Ahmed Ağa zimmeti 5000 guruş*”(s. 315)¹⁹⁴. Benzer örnekler, mültezimlerin genelde yaşadıkları mahallin ileri gelenleri (:köy ve kasaba ağaları) olduklarını göstermektedirler.

Tokadıcılık, bazı yerleşimleri işletmek üzere mültezimlere devrederken diğer bazı yerleşimleri ise kendisi mukataa olarak iltizam sistemiyle doğrudan vergilendirmekteydi (s. 313): “*Maktûl-i merkûmun (:Tokadıcılık’ın) zapt eylediği Cinganlı mukâtaası bedel-i iltizâmından (kalan) 5500 guruş*”, “*Maktûl-i merkûmun zapt eylediği Hemaven mukâtaası bedel-i iltizâmından (kalan) 6600 guruş*”. Tokadıcılık bu tarz iltizamları mukataa olarak vergilendirirken iltizam sisteminin işleyişine uygun olarak devlete bir miktar peşin vermek zorundaydı. Dolayısıyla, “*Müteveffânın iltizâmen ‘uhdesinde olan kurâ-i ma’lûmenin mahsûlât-ı seneviyyesinden alnagelen nakdiyye ta’bir olunur rusûm bakıyyesi 500 guruş*” ve “*süds (1/6) hissesi kendü idâresinde olan Kızılca Müslim iltizâmı kurâsının a’şâr behâ ve nakdiyyesi tahminen 750 guruş*” örneklerinde olduğu gibi iltizam ile üzerine aldığı köylerden bir miktar peşin para tahsil etmekteydi (s. 316). Tokadıcılık sadece mültezim olarak değil, malikâneci olarak da görev yapmaktaydı. Tağardı ve Tokadıcık köylerinin yarısını malikâne ve diğer yarısını da iltizam olarak üzerinde bulundurduğundan bu yerleşimlerdeki ahâlinin kendisine 1803 senesi hâsûlâtından 6500 kuruş borçları bulunmaktaydı (s. 321).

¹⁹¹ Büyükdere/Plovdivtsi, günümüzde Smolyan (Paşmaklı) iline, Bulgaristan’a bağlı bir köydür.

¹⁹² Cebel (:Şeyh Cuma) nahiyesinde yer alır, günümüzde Kırcaali’ye bağlıdır.

¹⁹³ Tağ nahiyesinden kasıt Cebel nahiyesidir. Ahmed Dere karyesi/Kozitsa, günümüzde Kırcaali iline bağlıdır.

¹⁹⁴ Dimetoka kazasına bağlı Alacaköy karyesi, Seyyid Hâfız Bekir’in iltizamındaydı ve Tokadıcıklı’ya bu iltizamdan dolayı 1500 kuruş borcu bulunmaktaydı bkz. *BOA. MAD 9751*, 317.

Bilindiği gibi, Tokadçıklı Süleyman ayân olmadan önce Gümülcine Ayânı Mestan Ağa'nın yanında Bölükbaşı görevindeydi. Bölükbaşılar, bölge ayânının çeşitli durumlar için beslediği gönüllü askerî birliklerin liderleri konumunda idiler. Benzer şekilde Tokadçıklı'ya bağlı bölükbaşılar bulunmaktaydı. Bölükbaşılardan birçoğunun Tokadçıklı'nın ölümüyle firar etmeleri ve Tokadçıklı'ya önemli meblağlarda borçlu olmaları söz konusu olduğundan bu kimselerin de diğer mütezimler gibi Tokadçıklı Süleyman adına bazı devlet gelirlerini işlettikleri; köy ve kasabaların vergilerini topladıkları anlaşılmaktadır. Tokadçıklı'ya bağlı bölükbaşılardan biri hâriç tümü firar etmiş olduklarından alacakların mübâşir tarafından tahsili mümkün olmamıştı¹⁹⁵.

Memleket mesârifini kısaca, taşra idarecilerinin masrafları olarak belirtmek mümkündür. *Tevzi Defterleri*'ne¹⁹⁶ yazılarak halka bölüştürülen bu tarz masraflar bölge ahâlisinin Tokadçıklı'ya olan borçları içinde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu bağlamda Gümülcine'ye bağlı Cebel'de olan beş köyün yaz dönemi; *Rûz-ı Hızır* tevzi bakayasından 27000 kuruş, Tokadçıklı'nın firarı veya öldürülmesi neticesinde ortaya çıkan karışıklık sürecinde Hasköy Kazası Ayânı Emin Ağa tarafından gereksiz yere zapt edilmişti (s. 321). Benzer şekilde Cebel'de yer alan Koca Ömer ve Kabağağaç köylerinin 3000 kuruştan oluşan *tevzi' akçesi* de Durgud Bölükbaşı tarafından zapt edilmiş durumdaydı. Ahi Çelebi kazası ahâlisi ise *memleket mesârifini* ve tevzi borcundan dolayı anlaşılan hiçbir ödeme yapmamış olduklarından Tokadçıklı'ya 110000 kuruş gibi yüklü bir miktarla borçlu durumda idiler¹⁹⁷.

Neticede, bölge ahâlisi bireysel borçlardan öte özellikle şer'î ve örfî vergilerden dolayı Tokadçıklı Süleyman'a bir hayli borçlu idiler. Bu durum, bölge halkının iktisadî sıkıntı içerisinde olduğuna yorumlanabilir. Ancak, bu tarz borçların genelde Gümülcine'den uzakta; Rodop sıradağlarının orta ve doğu kesimlerinde yer alan Ahi Çelebi, Cebel (:Şeyh Cuma), Sultanyeri ve Trakya'nın doğusundaki Dimetoka ile ilgili olmaları; merkezden (:Gümülcine'den) uzaklaştıkça ulaşım ve güvenlik gibi yetersizliklerden dolayı vergi

¹⁹⁵ Bunlardan Sipahioğlu bölükbaşı hâriç (s320) diğerleri firar etmişlerdi: "Firârî Duralı bölükbaşı zimmeti 100 guruş", "Firârîlerden Şahbalı bölükbaşı zimmeti 2919,5 guruş (s315)", "Firârî Ağricanlı Deliömer bölükbaşı zimmeti 500 guruş" ve "1218 senesi Köbrülü bedel-i iltizâmından Koloğlu Bölükbaşı zimmeti 50 guruş" (s. 320-321).

¹⁹⁶ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 1981, 135-151 ve aynı yazar, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008, 221.

¹⁹⁷ Benzer alacaklar; "Tevzi' bakâyasından Sarıca-i Bulgar karyesi ahâlilerinin zimmetleri 1687,5 guruş", "tevzi' bakâyasından Bası karyesi ahâllileri zimmetleri 1800 guruş" (s315).

tahsil etmenin daha sıkıntılı bir süreçten geçmekte olduğuna işaret olmalıdır. Ayrıca, Tokadıcılık bölgedeki birçok kazanın ayânlığını güç kullanarak ele geçirdiğinden dolayı, bahsi geçen kaza ahâlilerinin vergi ödemeyerek Tokadıcılık'ya karşılık verdikleri de düşünülebilir.

Sonuç

XVIII. yüzyılda Osmanlı devletinin ulaştığı siyasî, iktisadî ve toplumsal gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan idareci-hanedân sınıfının temsilcilerinden biri olan Tokadıcılık Süleyman, siyasî ve iktisadî imkânların kısıtlı olduğu Sultanyeri kazası gibi nispeten küçük bir yerleşimden çıkarak ilkin Gümülcine gibi her anlamda bölgesinde önemli olan bir merkeze, daha sonra da Batı Trakya geneline egemen olmuştur. Aslen bölükbaşı olan bir Osmanlı köylüsünün kişisel gayretleriyle ayânlığı ele geçirerek Osmanlı idareci sınıfı arasında yerini alması; ayân ve eşrâftan biri haline gelerek Rumeli tarihinin bir kesitine damgasını vurması ve bu uğurda verdiği uğraş bu çalışmanın özetidir.

Güney Balkanlardan bahsedilirken Sol Kol diye bilinen ve İstanbul'dan Adriyatik denizine kadar uzanan tarihî yol ilk akla gelen unsurlardandır. Çalışmamızda ise, Tuna nehri'nin güneyinde kalan coğrafyanın Kavala, Yenice-i Karasu, İskeçe, Gümülcine, Dimetoka, Fere ve Tekfurtağı gibi Rumeli'nin güneyi ile siyasî ve iktisadî zeminde bir hayli derin bağlara sahip olduğu görülmüştür. Bu dönemde Edirne ve Filibe şehirleri yanı sıra Burgaz limanı ile bağlantıları olan; Hasköy'den güneye devam ederek Kırcaali'den Sol Kol üzerindeki Gümülcine'ye ve oradan da Adalar denizine inen güzergâh bir hayli faal durumda idi. Mestan Ağa ile Tokadıcılık Süleyman Ağa'nın tarihte şöhret bulmalarına imkân veren etkenlerden belki de en önemlisi bu yolun varlığıdır. Bu coğrafi durum, 1790'lı yıllarda ilkin bir bölükbaşı ve daha sonra da bir kasaba ayânı olan Tokadıcılık Süleyman'ın, 1798 yılında adı geçen güzergâhların kesiştiği Gümülcine kazasının ayânlığını ele geçirerek bölgede ön plana çıkmasına imkân vermiştir.

Tokadıcılık Süleyman, ayânı olduğu coğrafyanın güvenliği ve imarını sağlama başta olmak üzere devlet adına vergi toplama ve mubâyaaçılık hizmetleri hâricinde hububat, tuz, tütün ve hayvan ticaretinden yararlanmış; bir ayânın yapması gereken her türden faaliyeti değerlendirerek servet ve itibar edinmiştir. Ancak kısa sürede kazanılan servet ve itibar Tokadıcılık'nın devlet idaresi geleneğini ve devletin gücünü basite almasına yol açmış görünmektedir. Tokadıcılık, Sultanyeri kazası gibi nispeten küçük bir yerleş-

şimde bölükbaşı olarak görev yaptığı gençlik çağındaki bazı olumsuz hasletlerini bölge ayânı hâline geldikten sonra terk edememiştir. Ayânlığın getirmiş olduğu yükümlülükleri ve yarattığı atmosferi özümseyememesi, yeri geldiğinde çevresindeki ayânlara ve devlete karşı denge siyaseti izleyememesi; daha genel bir ifadeyle *celb-i mâl sevdası* ile *devlet idaresi* arasındaki hassas dengeyi kuramaması Tokadcıklı Süleyman'ın idamına giden şartları oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi, Defter No 9751, sayfa 312-321 ve Defter No 3115.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, Dosya No 25, Gömlek No 1252-C (25/1252-C), 51/2385, 61/2715, 61/2715-B, 180/8180, 1404/56825, 843/37890-A, 45/2227, 53/2469, 75/3119, 56/2578, 54/2510-A, 54/2510, 58/2623, 67/2892-D, 69/2925-F, 50/2358, 215/11772, 215/11814, 217/11902, 218/12038, 82/3400, 48/2316, 82/3404, 57/2588, 264/15324, 71/2984, 38/1941, 42/2119, 46/2251, 42/2160, 42/2150, 45/2221-A, 49/2340-A, 69/2929-D, 75/3107, 72/3026-B, 76/3143, 37/1872-A, 67/2899, 106/4199, 69/2926-D, 69/2925-G, 44/2208, 67/2892-F, 72/3029-E, 80/3354, 80/3354-A, 80/3354-B, 216/11899, 216/11898, 52/2430-A.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi-Dâhiliyye, Dosya No 33, Gömlek No 1645 (33/1645), 36/1761, 86/4300, 143/7116, 165/8227, 240/11995, 290/14467.

B- Yayımlanmış Çalışmalar

370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri 937/1530, Ankara 2001, C1.

167 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri 937/1530, Ankara 2001, C1.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1974 ve İstanbul 1984.

Aksan, Virginia, *Ahmed Resmi Efendi*, İstanbul 1997.

Aygün, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, İstanbul 2005.

Aygün, Necmettin, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhalefatı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 7, Güz 2009, s. 39-77.

Barkan, Ömer Lütfi, "Öşür", *İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1964, s. 485-488.

Cezar, Yavuz, "Bir Ayanın Muhalefatı", *Belleten*, 41/161, Ankara 1977, s. 41-78.

- Delilbaşı, Melek, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed. E. A. Zachariadou), İstanbul 1999, s. 73-91.
- Doğru, Halime, *Rumeli'de Yaşam*, İstanbul 2007.
- Elibol, Numan, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti* (Hacettepe Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1996.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çeviren G. Güven-Ö. Türesav), İstanbul 2003.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.
- İnalçık, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul 1953-1954, s. 51-75.
- İnalçık, Halil, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (Editör Ç. Keyder-F. Tabak), İstanbul 1998, s. 25-35.
- Karagöz, Mehmet, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, Sayı 2, Elazığ 2006, s. 373-402.
- Karal, E. Z, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1999.
- Karpat, Kemal, "Balkanlar", *DVİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 29-30.
- Kiel, Machiel, "Via Egnatia Üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed. E. A. Zachariadou), İstanbul 1999, s. 161-177.
- Kiel, Machiel, "Gümülcine", *DVİA*, C.14, İstanbul 1996, s. 268-270.
- Oğuz, Süleyman, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, İstanbul 1987.
- Özcan, Tahsin, "Muhallefat", *DVİA*, C.30, İstanbul 2005, s. 406-407.
- Özel, Oktay, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", (Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, s. 35-50.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 1981, s. 135-151.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*, Ankara 1983.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008.

- Sezer, Hamiyet, “Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi-Bulgular”, *OTAM*, Ankara 2005, Sayı 18, s. 333-357.
- Staianovich, Traian, “Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia*, (Ed. E. A. Zachariadou), İstanbul 1999, s. 225-240.
- Syrett, E.F, “İzmir’de Pamuk ve Kumaş Ticareti”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarrm* (Ed. Ç. Keyder-F. Tabak), İstanbul 1998, s. 101-118.
- Şahin, Canay, *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, (Bilkent Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Veinstein, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarrm*, (Editör Ç. Keyder-F. Tabak), İstanbul 1998, s. 36-56.